

HRVATSKO-SRPSKI ODNOSI I MANJINSKE POLITIKE U KOMPARATIVNOJ PERSPEKTIVI

Zbornik radova

Glavni i odgovorni urednik
prof. dr. sc. Darko Gavrilović

iMIN

HRVATSKO-SRPSKI ODNOSI I MANJINSKE POLITIKE U KOMPARATIVNOJ PERSPEKTIVI

Zbornik radova

Glavni i odgovorni urednik
prof. dr. sc. Darko Gavrilović

Institut za istraživanje migracija
Zagreb, 2025.

Nakladnik

Institut za istraživanje migracija

Za nakladnika

dr. sc. Marina Perić Kaselj

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr. sc. Darko Gavrilović

Recenzenti

prof. dr. sc. Goran Bankov

prof. dr. sc. Janko Veselinović

Lektura i korektura

dr. sc. Lidija Bogović

Grafičko oblikovanje i prijelom

Seniko Studio d.o.o.

ISBN: 978-953-8580-04-8

Ovaj zbornik nastao je na temelju radova izloženih na 17. tradicionalnom znanstveno-stručnom skupu „Hrvatsko-srpski odnosi“, koji zajednički organiziraju Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje iz Novog Sada, Udruga za povijest, suradnju i pomirenje iz Golubića (Obrovačkog) i Institut za istraživanje migracija iz Zagreba.

Radovi objavljeni u ovom zborniku rezultat su istraživanja znanstvenika provedenih u okviru projekta „Manjine uhvaćene u konfliktima država: hrvatsko-srpski i njemačko-danski odnosi“, financiranog sredstvima Europske unije kroz instrument NextGenerationEU.

Sadržaj

Darko Gavrilović

Predgovor: Hrvatsko-srpski odnosi i manjinske politike u komparativnoj perspektivi 5

Filip Škiljan, Nikola Šimunić

Temelji nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj 7

Darko Gavrilović

Nacionalni identitet Hrvata u Srbiji 35

Miloš Petrović, Darko Baštovanović

The limits of EU conditionality in the context of Serbia's political cooperation with Croatia 60

Dejana Đurđević Savić

Političke stranke: Pronalaženje zaštite, saveznika i zastupanja 73

Nevena Baštovanović

Dramaturgija pripadanja:

Kulturalne dijalektike tradicionalnog i suvremenog u manjinskom habitusu 88

Predgovor: Hrvatsko-srpski odnosi i manjinske politike u komparativnoj perspektivi

Zbornik Hrvatsko-srpski odnosi i manjinske politike u komparativnoj perspektivi okuplja radove koji istražuju višeslojnost manjinskog identiteta, političke reprezentacije i kulturne integracije u hrvatsko-srpskom kontekstu. Iako je fokus zbornika na jugoistočnoj Europi, on ujedno uspostavlja poveznice s europskim iskustvima, osobito s modelom njemačko-danske suradnje u Šlezvigu i Jutlandu, što čini temelj za dublje razumijevanje načina na koji se povijesni sukobi mogu transformirati u održive oblike suživota.

Rad Filipa Škiljana i Nikole Šimunića otvara zbornik analizom identiteta Srba u Hrvatskoj, prikazujući višedimenzionalnost njihova kulturnog i društvenog položaja. Autori pokazuju kako su kroz povijest, osobito nakon 1990-ih, procesi identitetske obnove i političkog uključivanja Srba u hrvatsko društvo prošli kroz nekoliko faza - od marginalizacije i stigmatizacije do postupne institucionalne stabilizacije. U središtu njihova pristupa stoji pojam kulturnog otpora, kojim opisuju načine na koje srpska zajednica održava simboličku prisutnost unatoč političkim i demografskim izazovima. Time se otvara pitanje ne samo prava, nego i mogućnosti djelovanja manjina unutar modernih nacionalnih država.

U radu Darka Gavrilovića fokus je usmjeren na Hrvate u Srbiji, osobito u Vojvodini, gdje se prepliću nasljeđa austro-ugarskog pluralizma, jugoslavenskog federalizma i suvremenih demokratskih tranzicija. Autor naglašava da očuvanje manjinskog identiteta nije samo kulturno pitanje, nego i političko djelovanje u okvirima ograničene institucionalne autonomije. Kroz analizu kulturnih udruga, medija i obrazovnih praksi, Gavrilović pokazuje kako se manjinski identitet gradi u napetosti između integracije i prepoznatljivosti, pri čemu ključnu ulogu imaju obrazovni i kulturni projekti koji istodobno afirmiraju nacionalni identitet i europske vrijednosti.

Miloš Petrović i Darko Baštovanović u svom zajedničkom radu razvijaju teorijski okvir koji povezuje manjinske politike s procesima europeizacije. Njihov pristup pokazuje da su institucionalne asimetrije između Hrvatske i Srbije rezultat ne samo različitih političkih tradicija, već i razine uključenosti u europske integracijske procese. Dok Hrvatska, kao članica Europske unije, ima stabilnije zakonodavne i institucionalne mehanizme za zaštitu manjina, Srbija još uvijek prolazi kroz fazu normativnog i političkog usklađivanja. Autori pritom ističu važnost regionalnih inicijativa i projekata koji, poput MINUCON-a, stvaraju transnacionalni prostor suradnje i usporedne analize.

Rad Dejana Đurđević Savić donosi empirijski utemeljenu studiju o djelovanju Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini (DSHV). Analizirajući političke strategije i odnose s institucijama većinske države, autorica pokazuje kako se manjinska stranka kreće između simboličkog predstavljanja zajednice i pragmatične politike preživljavanja u ograničenom političkom prostoru. Njezini zaključci otkrivaju da politička reprezentacija manjina u postkonfliktnim društvima ovisi o razini političke kulture i institucionalne otvorenosti većinskih struktura, ali i o snazi unutarnje kohezije manjinske zajednice.

U završnom radu Nevena Baštovanović usmjerava pažnju na kulturnu dimenziju identiteta Hrvata u Vojvodini, posebno na pojam „kulturne liminalnosti“ - stanje između vidljivosti i društvene tišine. Autorica ističe kako se kulturne prakse manjine oblikuju u napetosti između tradicije i suvremenosti, pri čemu postaju prostor samopotvrđivanja, ali i dijaloga sa širim društvom. Takav pristup povezuje antropološku i političku perspektivu, naglašavajući da kultura manjina nije statičan sustav naslijeđenih vrijednosti, već dinamičan proces koji reflektira društvene promjene i političke okolnosti.

Sintezno promatrano, svi radovi u zborniku povezuje istraživačka nit o održivosti manjinskih identiteta u postkonfliktnim društvima. Usporedba s njemačko-danskim iskustvom u Šlezvigu i Jutlandu nudi vrijedan okvir za razumijevanje kako institucionalna podrška, obrazovanje i kultura mogu stvoriti dugoročne mostove povjerenja između većinskih i manjinskih zajednica. Dok je na sjeveru Europe taj proces dovršen kroz Bonn-Kopenhagenske deklaracije iz 1955., u jugoistočnoj Europi on je još uvijek u tijeku, ali slični mehanizmi - dijalog, zajedničke institucije i lokalna suradnja - pokazuju da su modeli koegzistencije i pomirenja prenosivi, uz nužne prilagodbe povijesnom i društvenom kontekstu.

Ovaj zbornik ne donosi samo znanstvenu analizu hrvatsko-srpskih odnosa, već i poziv na promišljanje manjinskih politika kao prostora europske transformacije, gdje se povijest, identitet i politika susreću u zajedničkom cilju - izgradnji trajnog povjerenja i suradnje među narodima. Kao takav, on ujedno predstavlja i temelj za nastavak međunarodne suradnje kroz projekt MINWARE - Minorities and War Legacies in Europe, koji nadograđuje iskustva MINUCON-a te širi komparativni okvir na Srednju, Južnu i Kavkasku Europu, čime se hrvatsko-srpski primjer smješta u širi europski kontekst istraživanja manjina, sjećanja i pomirenja.

Darko Gavrilović

dr. sc. Filip Škiljan, znanstveni savjetnik

dr. sc. Nikola Šimunić, znanstveni suradnik

Institut za istraživanje migracija

Zagreb, Republika Hrvatska

UDK: 323.1(497.5=163.41)(091)

323.15(497.5=163.41)

TEMELJI NACIONALNOG IDENTITETA SRBA U HRVATSKOJ

SAŽETAK

U tekstu Temelji nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj analizira se povijesni razvoj, elemente i izazove nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj kroz stoljeća. Počevši od selidba u razdoblju između 15. i 18. stoljeća, srpski identitet u Hrvatskoj temelji se na pravoslavnoj vjeroispovijesti, kulturnim institucijama, političkom organiziranju i antifašističkoj borbi. Pravoslavna crkva ostala je ključni simbol identiteta, osobito kroz eparhije i crkve diljem zemlje. Tijekom socijalizma dolazi do sekularizacije i marginalizacije Crkve, što je oslabilo vjerski identitet. Drugi svjetski rat donosi katastrofalne gubitke Srba u Hrvatskoj te ih povezuje s partizanskim pokretom i antifašizmom, koji postaje temelj novog identiteta. Političke stranke Srba u Hrvatskoj kroz povijest su oscilirale od ravnopravnog sudjelovanja u Hrvatskom saboru do kasnijih podjela i stvaranja autonomističkih ideja. Danas Srbi u Hrvatskoj kroz institucije poput Srpskog narodnog vijeća, Srpskog kulturnog društva Prosvjeta i Srpskog privrednog društva Privrednik njeguju kulturni i obrazovni rad te čuvaju identitet unutar moderne Hrvatske. Kroz povijesne procese Srbi su prošli brojne izazove – od pokušaja unijaćenja, sekularizacije i političkih previranja do stradanja i egzodusa u Domovinskom ratu. Identitet Srba u Hrvatskoj danas je višeslojan – sastavljen od pravoslavlja, antifašističkog nasljeđa, kulturnog stvaralaštva i nastojanja za političkom ravnopravnošću.

Ključne riječi: identitet, Srbi, Hrvatska, 20. stoljeće.

UVOD

Prve pojave Srba u Hrvatskoj datiraju već iz vremena kasnog srednjeg vijeka. Međutim, temelji današnje rasprostranjenosti Srba u Hrvatskoj sežu u period između 15. i 18. stoljeća kada se odvila većina selidba Srba na prostore današnje Hrvatske s današnjeg teritorija Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Srbije, Kosova i Makedonije. U vrijeme doseljavanja na prostore današnje Hrvatske, srpski je etnos očuvalo jezično jedinstvo, vjeroispovijest i vojna organizacija Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije kojoj su pripadali. Prva veća skupina pravoslavnih doseljenika koja je stigla na teritorij današnje Hrvatske bila je ona koja se doselila na Žumberak u prvoj polovici 16. stoljeća. Druge veće skupine doselile su na prostore tadašnjih osmanskih sandžaka koji su graničili s Habsburškom Monarhijom i koji su trebali Osmanlijama poslužiti za obranu od Habsburgovaca te za osvajanja novih teritorija. Jedan dio tih osmanlijskih doseljenika pravoslavne vjeroispovijesti prešli su na habsburški teritorij gdje su uvjeti života te određene povlastice bili povoljniji. Štoviše 1630. godine „Vlasima“ između Save i Drave Ferdinand II. podijelio je privilegije poznatije pod nazivom Statuta *Valachorum* kojima se omogućuje da svako vlaško selo uoči Đurđevdana na području križevačke, koprivničke i ivaničke kapetanije ima pravo na izbor kneza, odnosno suca i osam članova suda na razini kapetanije.

Pravoslavno stanovništvo doseljeno na prostore koji su se tada nalazili pod Habsburškom Monarhijom bilo je izloženo prisilnom unijaćenju, odnosno priznavanju pape kao vrhovne vjerske vlasti. Sudbina manastira Marče kod Ivanić Grada u Moslavini bila je simbol toga stradanja pravoslavlja u današnjoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Tek dolaskom Arsenija Čarnijevića u Velikoj selidbi Srba krajem 17. stoljeća pravoslavni se brane od unijaćenja. Unijaćenje je jedino imalo uspjeha u 18. stoljeću na prostoru Žumberka gdje su pravoslavni prihvatili grkokatoličku vjeroispovijest i papu kao vrhovnog crkvenog poglavara. Povlasticama koje su pravoslavni dobili od Leopolda I, pravoslavna crkva na prostoru međurječja Save i Drave postaje neovisna. Osim crkvene organizacije Pravoslavne crkve u Hrvatskoj Srbi su postigli i formiranje narodno-crkvenih sabora od kojih je svakako najvažnija Majska skupština na kojoj je mitropolit Rajačić proklamiran za srpskog patrijarha, a Stevan Šupljikac za srpskog vojvodu. Godine 1868. IX. Zakonski članak Ugarskog sabora odredio je da narodno-crkveni sabor ima 25 sveštenečkih i 50 svjetovnih zastupnika, od čega ih je 25 bilo iz Vojne krajine, dakle s područja današnje Hrvatske. Bogoslovije diljem Hrvatske osigurale su prosvjećivanje pojedinaca koji su bili u stanju voditi parohije i parohljane. Počeci krčke bogoslovije sežu u 1614. godinu, u Karlovcu je bogoslovija otvorena 1794., a u Pakracu 1783. godine. Niz manjih škola nastajao je u selima gdje su živjeli Srbi, ali su te škole brzo nestale. Dvije učiteljske škole formirane su u Pakracu i u Karlovcu tijekom druge polovine 19. stoljeća. U posljednjoj četvrtini 19. stoljeća nastaje i srpska građanska scena na području Hrvatske. Tako se formira srpski građanski sloj u Zagrebu, Osijeku, Zadru, Dubrovniku i u drugim gradovima. Taj je sloj zaslužan za osnivanje političkih stranaka, ekonomskih institucija i kulturnih institucija Srba u Hrvatskoj. Pokrenuti su i brojni listovi, osnovana brojna udruženja i dobrotvorne zadruge, a kao najznačajniji rezultat postignuto je stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije 1906. godine. Nakon formiranja zajedničke države Kraljevine SHS, a potom Kraljevine Jugoslavije, formirana je Samostalna demokratska stranka, a kasnije Seljačko-demokratska koalicija u kojoj su sudjelovali i Hrvati i Srbi iz Hrvatske. U Drugom svjetskom ratu hrvatsko-srpska suradnja njegovana stoljećima našla se na iskušenju. Stradanje Srba u Hrvatskoj bio je prijelomni trenutak u već započetom demografskom procesu smanjivanja broja te populacije. U vihoru Drugog svjetskog rata nestale su i sve institucije koje su čuvane desetljećima, a jedina preživjela udruga bila je novoosnovano Srpsko kulturno društvo Prosvjeta iz 1944. godine. Ona je čuvala nacionalni identitet do 1971. godine kada je zamrlo njezino djelovanje u političkim procesima znanim kao Hrvatsko proljeće. Devedesetih u novom sukobu između Hrvata i Srba dolazi do stvaranja niza institucija koje će u narednom periodu čuvati ostatke nacionalnog identiteta (Roksandić, 1991; Kašić, 1967; Božić, 2008).

OSNOVNI ELEMENTI NACIONALNOG IDENTITETA SRBA U HRVATSKOJ

Crkva i vjeroispovijest

Temeljni element nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj, koji je ujedno i osnovni diferencijalni element od većinskog hrvatskog naroda jest pravoslavna vjeroispovijest. Na području Hrvatske postoje četiri eparhije i jedna mitropolija koje imaju svoja sjedišta u hrvatskim gradovima. To su Gornjokarlovačka (Karlovac), Slavonska (Pakrac), Osječko-poljska i baranjska (Osijek) i Dalmatinska. Postoji i Zagrebačka i ljubljanska mitropolija sa sjedištem u Zagrebu. Uz to, dvije eparhije koje imaju sjedišta u Bosni i Hercegovini i u Srbiji obuhvaćaju nekoliko parohija koje se nalaze u Hrvatskoj. Srijemska eparhija obuhvaća parohije Ilok, Tovarnik i Banovci, a Zahumsko-hercegovačka parohije u Dubrovačkom primorju.¹ Na području Hrvatske prve pravoslavne bogomolje postoje već od 14. stoljeća. Radi se o crkvama u dalmatinskom zaleđu koje danas predstavljaju temelj pravo-

---

¹ Granice eparhija vidi najbolje u: https://hr.wikipedia.org/wiki/Pravoslavlje_u_Hrvatskoj. (Pristupljeno: 14. srpnja 2024.).

slavlja dalmatinskih Srba. Crkva je stoljećima predstavljala glavni stub nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj. Tim više što nacionalni identitet nije bio do kraja izgrađen, pa je stoga bilo uobičajeno da se umjesto po nacionalnoj ljudi u pojedinim krajevima razlikuju po vjerskoj osnovi (pravoslavni i katolici). Formiranjem nacionalnog identiteta Srbi u Hrvatskoj su čuvali svoj identitet preko pravoslavne vjeroispovijesti. Gradnja pravoslavnih crkava isprva od drva, a kasnije od kamena (posebno u sjevernim krajevima) od kraja 17. stoljeća ukazuje koliko su crkve bile važan element u formiranju nacionalne svijesti. U nemalom broju slučajeva Srbi pojedinog naselja su za gradnju crkava davali velik novac, a u gradnji su sudjelovali i sami mještani. Koliko su crkve bile važan faktor u očuvanju dobrosusjedskih odnosa jednih i drugih govori i činjenica da su brojne građevine koristili i jedni i drugi. Tako su u nedostatku rimokatoličkih crkava rimokatolici koji su živjeli u susjedstvu odlazili u pravoslavnu crkvu, ondje imali svoj red i obrnuto. U Dalmaciji su brojne srednjovjekovne građevine koje su prvotno pripadale rimokatoličkoj crkvi pretvorene nakon doseljavanja u pravoslavne crkve. Takvih je primjera bilo i u sjevernoj Hrvatskoj, odnosno u Slavoniji i u Lici (Škiljan, 2008). Činjenica je da su Srbi u Hrvatskoj do Drugog svjetskog rata držali do krsnih slava, do kramova (zborova, kirvaja) te da su krstili svoju djecu, vjenčali se i sahranjivali uz sveštenika. Taj kontinuitet koji je postojao stoljećima prekinut je tragedijom Drugog svjetskog rata koja je uzrokovala udaljavanje od crkve, udaljavanje od sveštenstva i pravoslavlja.

Činjenica je da su Srbi u Drugom svjetskom ratu izgubili vjeru u Crkvu i svećenike te smatrali da Crkva nije bila značajan faktor u obrani svog naroda na ovim prostorima, jer su sveštenici ili prisilno iseljeni od ustaških vlasti ili su, u strahu za vlastiti život, pobjegli u Srbiju te ostavili pastvu na milost i nemilost ustašama. Činjenica je isto tako da su brojni sveštenici, kao tradicionalni nosioci nacionalnog identiteta hrvatskih Srba, bili žrtve fašističkog terora na samom početku rata te da nisu ni mogli znatnije pomoći svojim vjernicima. Srpska pravoslavna crkva na dan završetka rata, 15. svibnja 1945., imala je na čitavom području Hrvatske oko 50 svećenika i niti jednog arhijereja. Godine 1946. na području Hrvatske bilo je vjerski organizirano 112 parohija, a 233 su bile bez svećenika (Radelić, 2006: 127).² Za vrijeme rata stradalo je iznimno mnogo hramova na području Gornjokarlovačke i Slavonske eparhije. Od ukupno 637 hramova Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj čak 100 ih je uništeno, 54 su oštećeni i nikad obnovljeni, a čak 27 su komunističke vlasti neposredno nakon Drugog svjetskog rata do temelja razrušile (Škiljan, 2019: 482). Nakon rata, umjesto crkava, nastajale su na njihovim lokacijama i od njihova materijala škole, općinske zgrade, zgrade poljoprivrednih zadruga, nogometna igrališta i slično. Pojedine su hramove ustaše ili Talijani počeli rušiti ili su ih zapalili, a onda su komunističke vlasti uklonile njihove ruševine i zauvijek im zatrli trag. Nakon rata je Komunistička partija željela gurnuti Srpsku pravoslavnu crkvu, baš kao i rimokatoličku, na margine društva. Napadi na pravoslavne svećenike bili su u prvim godinama nakon rata nešto sasvim uobičajeno. Ateizacija Srba u Hrvatskoj u vrijeme socijalizma značila je urušavanje jednog od glavnih stupova nacionalnog identiteta. Brojni primjeri iz Hrvatske ukazuju na urušavanje tog temeljnog stuba identiteta. Najdrastičniji su primjeri iz Like. Od sveukupno 77 pravoslavnih hramova u Lici, 13 oštećenih

---

² Na području kotara Gračac i Udbina nije bilo primjerice nijednog svećenika, ali stanovništvo, čini se, nije imalo ni potrebu za njima. Sudbina vjerskih građevina nije bila ništa drugačija od sudbine ljudi. Nije neobično da su, naročito u krajevima gdje je partizanski pokret bio snažan, Srbi dokazujući svoju privrženost partizanskom pokretu i komunizmu i sami rušili nekadašnje stupove vlastitog identiteta. Tako ekstremni slučajevi rušenja bogomolja u Lici, ili zanemarivanje brige oko objekata u Slavoniji, Baniji i na Kordunu, ukazuju na traženje vjere u novom sustavu, odnosno shvaćanju Komunističke partije kao novog panteona. U vrijeme socijalizma nije se slavilo pojedine svece, a prema iskazima koje su dali kazivači, ikone su bile zamijenjene Titovim slikama. U to je vrijeme postojao kult Josipa Broza Tita do kojeg su držali i Srbi i Hrvati. Kazivač Rade Dragojević iz Gornjeg Kosinja (1967.) smatra da su Srbi u okolici Gospića bili mnogo više „titoisti“, nego što su bili partijci ili Jugoslaveni. „U toj generaciji nije bilo ikone ili svijeće u kući. Na zidu je svugdje visila slika druga Tita“ (Iskaz dat autoru 12. ožujka 2012).

hramova u Drugom svjetskom ratu do kraja su srušile komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata. Kao studiju slučaja možemo promatrati hram u Gračacu čije su ruševine stajale još relativno dugo nakon Drugog svjetskog rata. U Gračacu je stajala do 1954. godine ruševina pravoslavnog hrama Vaznesenja Gospodnjeg iz 1874. godine koji je teško stradao u Drugom svjetskom ratu (Kosovac, 1910: 909–910; www.eparhija-gornjokarlovačka.hr; Miljanović, 1990: 11). Radilo se o vrijednoj baroknoj građevini koju je NOK Gračac dignuo u zrak. Eparhija Gornjokarlovačka tražila je odštetu za taj objekt od 20 milijuna dinara koji je prema realnoj vrijednosti bio vrijedan čak 60 milijuna dinara. Eparhija Gornjokarlovačka je tražila i odštetu za zvona koja su se nalazila u zvoniku hrama. NOK Gračac je izvijestio Komisiju za odnose s vjerskim zajednicama da se radilo o ruševini crkve koju su četnici i Talijani uništili bombardiranjem 1943. godine, a da su ruševine uklonjene zbog izgradnje velike osmogodišnje škole, parka, grobnice palim Narodnim herojima i istaknutim borcima gračačkog kraja. Nadalje, NOK Gračac ističe da su zidine crkve služile kao javni nužnik te da nitko više nije smatrao te zidine hramom, već običnom ruševinom. Ističu i činjenicu da su se ruševine nalazile uz glavnu prometnicu Zagreb–Split te da su brojni turisti fotografirali ruševine hrama smatrajući da je rušenje provela Narodna revolucija, odnosno komunisti. Osim toga, NOK Gračac je 1952. donio odluku da se moraju sve zgrade koje su bez krova tijekom 1953. godine obnoviti ili će biti srušene do temelja. To je, prema tome, vrijedilo i za zidine crkve koja nije obnovljena. Nakon što je krenulo građenje nove škole i uređenje parka u travnju 1954., NOK Gračac je izvršio eksproprijaciju ostataka crkve i nakon provedene rasprave zbora birača NOK Gračac, donio odluku da se ostaci građevine poruše do temelja. Crkva je dignuta u zrak 24. travnja 1954. godine, na Veliki petak. Tadašnji predsjednik NOK Gračac Nikola Maričić istaknuo je činjenicu da na području čitavog kotara Gračac nema popova ni crkvenih odbora, pa stoga nije odviše realno da bi hram bio obnovljen. Eparhija je dobila odštetu za rušenje tog hrama,³ a postupak za ponovnu gradnju hrama pokrenut je tek nakon 24 godine, 1978.⁴ Slična je situacija bila i s hramom u Blatuši na Kordunu. Na Kordunu je od 47 hramova bilo 8 oštećenih koje ustaške vlasti nisu srušile do kraja (Škiljan, 2022). Ipak, tih osam su srušile komunističke vlasti. Jedan od prvih hramova za koji se skupljalo za obnovu na Kordunu bio je hram u Blatuši. Novac za obnovu hrama skupljali su emigranti srpske nacionalnosti iz Kanade još pedesetih godina dvadesetog stoljeća. Za hram u Blatuši tako je prikupljeno u nekoliko navrata oko 1.000.000 dinara. U ruševinama hrama služila se služba dva puta godišnje na Svetoga Nikolu i na Svetoga Iliju, ali je postojalo veliko protivljenje skupine ljudi u selu da se hram popravi. Dana 26. kolovoza 1956. stanovnici sela Blatuše su jednoglasno donijeli zaključak da na tom mjestu nije potrebna crkva i da oni ne dozvoljavaju nikome da radi bilo što na toj zgradi. Pozvali su Crkvu da financira gradnju škole budući da djeca uče u bajti, a ne obnovu crkve koja im nije potrebna. Istaknuli su da se ne slažu da se u njihovu selu podiže crkva „koja će sijati laž, licemjerstvo i zlobu među našim ljudima“ te su se pozivali na ubijanja ljudi u crkvama u Glini i Kolariću koje Srpska pravoslavna crkva nije spriječila. Nakon dopisa koji su poslali kotaru Karlovac, slijedio je potpis 241 čovjeka. Zbog narušene statike crkve i lošeg stanja tornja građevinska inspekcija je tražila da se mora odobriti građevinska dozvola za opravku hrama što je još dodatno kompliciralo obnovu objekta. Radnici koji su dolazili popravljati crkvu bili su tučeni, pljuvani, ponižavani i s gradilišta tjerani prijetnjama smrću. Stanovnici sela Blatuša, njih 333, potpisali su još jednu peticiju protiv opravke crkve koju su poslali Republičkom izvršnom vijeću, Komisiji za vjerske poslove. Nakon tih događaja i pritisaka Eparhijski upravni odbor Gornjokarlovačke eparhije odustao je od popravka crkve. Darodavac Pero Bulat je novac namijenjen za obnovu crkve u Blatuši prenamijenio za drugu crkvu.⁵ Pitanje popravka te crkve

---

³ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske, kutija 142, 364/1955.

⁴ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske, kutija 239, 150/1978.

⁵ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske, kutija 143, 338/1956.

pokrenuto je ponovno 1978. godine kada je Općina Vrginmost zahtijevala da Eparhija Gornjokarlovačka obnovi ili ukloni zidine hrama u Blatuši zbog opasnosti za djecu koja su se igrala oko ruševina. Godine 1981. Matija M. Čiča, Kordunaš, sada stanovnik Indije, inicijator popravka hrama u Blatuši, poslao je pismo predsjedniku Saveznog izvršnog vijeća Veselinu Đuranoviću tražeći od njega pomoć da se konačno dopusti obnova hrama Svetoga Oca Nikolaja u Blatuši.⁶ Nakon toga je pokrenuto sakupljanje dobrovoljnih priloga kojima je hram trebao biti obnovljen. Kada je Pravoslavna opština Topusko tražila dozvolu da se hram obnovi donacijama 1982. godine, Općina Vrginmost je izdala negativno rješenje, odnosno nije dozvolila opravak hrama. Tako je i taj, drugi pokušaj obnove, pao u vodu.⁷ Godine 1983. Gornjokarlovačka eparhija ponovno reagira i traži da se žalba zbog odbijanja sakupljanja dobrovoljnih priloga uvaži, odnosno da Vrhovni sud donese presudu kojom se odobrava sakupljanje dobrovoljnih priloga za obnovu građevine.⁸ Matija M. Čiča se 1983. godine obratio i predsjedniku predsjedništva SFRJ-a Miki Špiljku tražeći od njega da reagira na odbijanje suradnje Općine Vrginmost u vezi s obnovom hrama u Blatuši. Potom je iz Skupštine SFRJ-a poslan dopis Saboru SR Hrvatske da izvidi zašto tri godine nije ništa poduzeto u vezi popravka hrama u Blatuši.⁹ Dana 4. studenog 1983. izdana je građevinska dozvola za obnovu hrama u Blatuši, a deset mjeseci kasnije ta je dozvola od Sekretarijata za inspekcijske poslove Zajednice općina Karlovac ukinuta. U međuvremenu Eparhija je kupila ciglu, a suočavala se s brojnim problemima u samom selu. Jedan od mještana je izvadio traverzne grede s crkve, a nakon dovoženja cigle već idućeg dana lokalni mještani su od cigle napravili grob s krstom na kojem je pisalo „Smrt popu“, potom pokraj toga srp i čekić, petokraku, te natpis „Tito SKOJ“ i „Nećemo crkvu“.¹⁰ U konačnici je crkva obnovljena 1985. godine.

I tako bismo mogli nabrajati još takvih primjera teškoća pri obnovi hramova što govori o slabosti vjerskog identiteta u tom periodu. I sami kazivači iz različitih krajeva govore o toj nedovoljnoj zainteresiranosti za vjeroispovijest. U pakračkom kraju kazivači ističu kako se u Crkvu moglo odlaziti bez posljedica. „Jedino nisi mogao biti sekretar Partije i ići u crkvu. To nije bilo isto, onda bi dobili opomenu.“ Ipak, većina srpskog stanovništva nije držala do pravoslavne vjeroispovijesti, odnosno nisu odlazili na službu u crkvu. Jedan od kazivača rodom iz Pakraca ističe kako se „u našoj obitelji nije držalo do pravoslavlja. Skoro da nisam ni bio svjestan da sam Srbin. Nisu me odgajali ni u nacionalnom, ni u vjerskom duhu. Roditelji su mi rekli da sam Srbin u prvom razredu osnovne škole. Vjerski karakter kod nas nije bio izražen, više smo bili okrenuti NOB-u. Nismo davali puno značenja Crkvi. Kod nas u obitelji nije bilo slava. Mlađe generacije su možda više okrenute Crkvi i više se identificiraju s religijom. Moji su roditelji bili svjesni da su Srbi, ali nisu držali do toga. Do jugoslovenstva se mnogo više držalo.“ Jevrosima Paunović koja je odrasla u Subockoj kod Lipika govori o ateizaciji srpskog stanovništva tijekom socijalizma: „Bili smo oslobođeni vjere, nismo do toga držali i odgajani smo kao bezvjernici. Subocka je imala crkvu i bila je parohija za Livađane, Kričike, Jagmu, Korita. Nikada nisam bila u crkvi u kojoj sam krštena, jer me nitko nije vodio u crkvu. U crkvu su išle generacije mojega djeda, ali generacija mojih roditelja više nije išla. Otac je govorio: ‘Popovi su lopovi.’ Mi smo bili odgajani izvan vjere. Kod katolika je bilo drugačije. Postojala je teza da je vjera bila nešto što je zabranjeno, ali to nije bilo točno. Stariji su uvijek bili sahranjivani sa sveštenikom, a mlađi su (kao recimo generacija mojih roditelja) ponekad sahranjivani i bez sveštenika, bez krsta

---

⁶ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske, kutija 249, 157/1981.

⁷ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske, kutija 250, 15/1982.

⁸ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske, kutija 253, 36/1983.

⁹ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske, kutija 255, 186/1983.

¹⁰ HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske, kutija 256, 51/1984.

i litija. Moj brat nije bio kršten, a ja, koja sam starija i u čije je vrijeme djed bio kućedomaćin, sam krštena.“¹¹ Vjenčanja u crkvi gotovo da i nije bilo, krštenja su u nekim selima obavljana, u drugima nisu, ovisno o tome koliko je sveštenik bio daleko, a sahrane su uglavnom obavljane uz sveštenika, iako je bilo i onih, najčešće komunista i članova Partije, odnosno prvoboraca narodnooslobodilačke borbe koji su inzistirali da sahrana bude obavljena bez crkvenog lica.

Koliko je teško bilo samim sveštenicima govori priča iz Donjeg Čaglića gdje je lokalni sveštenik skupljao novac za obnovu hrama. Početkom sedamdesetih godina vidljivo je da su predstavnici Srpske pravoslavne crkve prikupljali pomoć za obnovu pojedinih objekata. Tako je bilo s hramom i parohijskom kućom u Čagliću za čiju je obnovu novac od stanovništva prikupljao stari paroh Boško Bosanac iz Pakraca. On piše predsjedniku Komisije za odnose s vjerskim zajednicama SR Hrvatske tražeći ga novac za obnovu uništenog hrama u Čagliću. Piše da je već star i da ne može obilaziti sam pješice hramove koji su udaljeni od Pakraca, a da mu je teško i skupljati novac od parohijana od kojih je već tražio novac. „Pješačim kilometrima, ne mogu više, izdaje me snaga. G. Episkop je precijenio moje snage i mogućnosti u tom smislu, što je zbog mojih dobrih odnosa s narodom ovoga kraja i pravoslavnim i rimokatolicima zaključio, da ću biti u stanju prikupiti sredstva u narodu za obnovu ta naša dva jadra i nažalost velika objekta u Čagliću.“ Zanimljivo je da je Bosanac imao i kritičara, pa su tako pojedinci kritizirali njegov rad i sporu obnovu čaglićke crkve ovim riječima: „Da je pop Boško pravi srpski pop, već bi bila crkva u Čagliću opravljena, ali on surađuje s komunistima, a komunisti vole što su srpske crkve u ruševinama.“ Boško Bosanac piše i činjenicu da je 1955. mogao za puno manje novaca popraviti crkvu u Čagliću, kao i parohijsku kuću, „ali ko je mogao tih godina o tome govoriti i raditi...“ Komisija je poslala određenu sumu novaca za popravak hrama u Čagliću, ali nedovoljno za popravak čitavog objekta.¹² Iz pisama koje je Boško Bosanac slao Komisiji za odnose s vjerskim zajednicama vidljivo je da je taj sveštenik imao dobar osobni odnos s pojedinim funkcionarima te Komisije koji su bili visoko pozicionirani, pa su mu oni povremeno dodjeljivali sredstva za obnovu hrama u Čagliću.

Miladin Jakovljević donosi jednu grubu, ali realnu istinu koja govori o nacionalnom i vjerskom identitetu Srba u Hrvatskoj i u zapadnoj Slavoniji u vrijeme socijalizma: „U ratu 1941.–1945. uništeni su brojni objekti Srpske pravoslavne crkve, oduzeta je imovina SPC-a, nisu obnovljene srpske institucije, a režim i ideologija su bili protiv mojeg naroda i našeg identiteta zatirući crkvu, jezik i pismo. Netrpeljivost između Hrvata i Srba bila je uvijek prisutna, ali su komunisti represijom sprečavali tu netrpeljivost. Srbi su kao stradalnici od toga režima dobivali sitne privilegije, pa su bili milicajci, lugari, zauzimali su pojedine pozicije i imali su osjećaj kako imaju vlast. Režim ih je odvajao od identiteta i od njih je stvarao nove ljude. Bili su spremni biti Jugoslaveni bez identiteta, bez nacije, bez vjeroispovijesti, bez kulture i bez običaja. A sve to u ime bratstva i jedinstva koje u biti nije postojalo.“¹³

Nešto je drugačije razmišljanje kazivača Gligorija Diklića iz Požege koji je bio oduvijek čvrsto vezan za crkvu. „Mi Srbi smo oduvijek ovdje bili prisutni i zastupljeni u svim institucijama, a imali smo i intelektualnu težinu. Moj bratić iz Srbije piše ćirilicom, slavi Kosovo, a nama je sve to bilo strano. Mi u Hrvatskoj smo hrvatski Srbi, a Srbi iz Srbije su Srbi. Mi nikako nismo asimilirani, ali smo ukorijenjeni u hrvatsko društvo. Mi smo urali u Hrvatsku i naši su se generacijama rađali među Hrvatima i sa Hrvatima. Srbi i Hrvati živjeli su složno i nitko ne bi znao da je tko Srbin osim po imenu i po pripadanju Crkvi. Za vrijeme Kraljevine svi su bili Srbi i pravoslavci, a u vrijeme socijalizma bili nominalno su Jugoslaveni i ateisti. Srbi su bili inkorporirani u Savez komunista Jugoslavije. Prihvatili smo običaje

---

¹¹ Iskaz dat autoru 21. svibnja 2022.

¹² HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR/SR Hrvatske, kutija 201, 142/1971.

¹³ Iskaz da autoru 17. siječnja 2022.

i način oblačenja, ali smo ostali vjerni Crkvi. Srbi bez crkve mogu, oni su srasli sa crkvom. U vrijeme socijalizma Srbin nije išao u crkvu, ali ipak je smatrao da ta crkva treba biti. Ona je bila i telefon i radio. Katolici su išli na svaku svoju misu i daje prilog, a pravoslavci idu dva ili tri puta godišnje, ali daju uvijek veći novac. Bio sam dvadeset godina predstavnik Eparhijskog odbora i slavio sam svoju krsnu slavu. Nisu Srbi išli u crkvu, ali kada god bih tražio za Crkvu uvijek bi dali jer su svi oni gledali na svoje korijene. Išli su na Badnjak i na Svetoga Savu. Bilo je čak četiri ili pet datuma kada ih vidiš u crkvi i kada znaš da su Srbi. Oni su u korijenu bili čvrsti, iako su ih sjekli gore.“¹⁴

I onda je ponovno došlo do vraćanja vjeroispovijesti. Buđenjem nacionalizama koji su buknuili krajem osamdesetih, a osobito 1990. i 1991. godine, Srbi su se vratili tradicionalnim stupovima identiteta među kojima je svakako bila i vjeroispovijest. Kako je to izgledalo i na koji se to način manifestiralo pokazuje početak obnove pojedinih objekata koji su do tih godina stajali u ruševinama, odnosno gradnje novih građevina koje su dizali domaći Srbi za onima koji su već godinama živjeli u inozemstvu. Tako su započete obnove hramova u brojnim naseljima Hrvatske. Postavljeni su temelji, sagrađeni su zidovi, ali krovovi nisu postavljeni (npr. Sjeničak, Dijelka, Doljani, Gornji Budački). Na prostoru koji se našao pod kontrolom srpskih snaga crkve su se intenzivnije gradile ili obnavljale, ali brojne nikada nisu završene zbog akcija Hrvatske vojske 1995. godine. Ljudi su se počeli ponovno krstiti u crkvi, počeli su odlaziti na službe i počeli su se vjenčati i u crkvi i u matičnom uredu. Tako se Stevo Todorović prvi nakon 21 godine ‘pauze’ crkveno vjenčao u crkvi u Hrvatskoj Dubici.¹⁵ Tako je bilo i u ostalim dijelovima Hrvatske. Počelo se glasnije pjevati crkvene pjesme koje su već bile zaboravljene, počeli su se ponovno učiti pojedini običaji do kojih se 45 godina nije držalo. Što je vjeroispovijest bila više potiskivana kod stanovništva tijekom socijalizma, tim je više bilo potrebno da se oni koji ništa nisu znali o običajima obrazuju. I onda je 1995. godine ta „renesansa pravoslavlja“ zaustavljena. Sela su napuštena, hramovi porušeni ili poharani, a malobrojni preostali starci u selima ostali su bez sveštenika. Svojevrsna obnova započela je ponovno nakon rata, nakon povratka izbjeglih i protjeranih Srba. Međutim, nikada više kao prije. Demografski slom učinio je da su Srbi u Hrvatskoj ostali bez pastve, a sveštenici službu drže za one najustrajnije posljednje ‘Mohikance’.

Antifašizam kao temelj identiteta

Jedan od modernih elemenata nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj svakako je antifašizam. Tko danas drži do antifašizma u Hrvatskoj? To su članovi Saveza antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske i Srbi u Hrvatskoj. A zašto je tome tako? Zato što su Srbi u Hrvatskoj podnijeli najteže žrtve u borbi za slobodu. S početkom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske iz temelja se mijenja položaj Srba u Hrvatskoj. Ustaše počinju s ostvarenjem svog programa „konačnog rješenja srpskog pitanja“. Fizičke likvidacije, prekrštavanja i prisilna iseljavanja bile su tri strateške poluge ustaške politike istrebljenja srpskog stanovništva u NDH.

Hrvatska, odnosno oni krajevi NDH koji čine današnju Hrvatsku, imala je 1941. godine 3.780.000 stanovnika, od čega je Srba bilo 703.000 ili 18,6% (prema Žerjaviću). Između 1941. i 1945. stradalo je 86.449 Srba civila, a 24.844 samo 1941. Igor Graovac i Dragan Cvetković u svojoj knjizi *Ljudski gubici Hrvatske 1941–1945. godine* donose tablice s nacionalnom strukturom stradalih po regijama. Prenosimo dijelove tih tablica (uz opasku da se za 1941. ukupan broj Srba procjenjuje na 705.544) (Graovac, Cvetković, 2005).

---

¹⁴ Iskaz dan autoru 16. ožujka 2023.

¹⁵ Iskaz dan autoru 17. svibnja 2023.

Regija	Broj Srba 1931.	Broj Srba 1941.	Broj ubijenih Srba između 1941.–1945. i postotak od broja Srba 1941. u regiji
Slavonija	183.060	199.535	23.477 (11,76%)
Sjeverozapadna Hrvatska	67.622	73.707	2.683 (3,64%)
Hrvatsko primorje i Gorski kotar	27.716	30.210	2.985 (9,88%)
Dalmacija	92.613	101.874	4.373 (4,29%)
Lika	96.468	105.150	17.465 (16,6%)
Kordun	86.202	93.960	19.585 (20,84%)
Banija	92.760	101.108	16.655 (16,47%)
Ukupno	646.441	705.544	86.449 (12,25%)

Velike civilne žrtve koje su podnijeli Srbi u Hrvatskoj već 1941. godine dovele su do toga da su Srbi bili usko vezani za partizanski pokret tražeći zaštitu kod partizana u šumama. Pokolji na kućnim pragovima, odvođenja u logore, osobito u krajevima gdje su Srbi činili većinsko stanovništvo bili su svakodnevica od ljeta 1941. Prvi ustaški progon nad Srbima zbio se u Gudovcu krajem travnja 1941., potom je uslijedio pokolj u Blagaju početkom svibnja, pa u Glini sredinom svibnja, a zatim u Hercegovini, Lici, na Kordunu, u Bosanskoj krajini i na Baniji. Stradavali su starci, žene, djeca, muškarci, a sigurnost se tražila u šumi, među muškarcima koji su isprva neorganizirano, a kasnije i organizirano pod okriljem Komunističke partije, pružili otpor neprijateljima. Ustanak je dignut kao samoobrana, a sudjelovanje u narodnooslobodilačkoj borbi bio je jedini način da hrvatski Srbi „prežive“ rat. Stoga je njihovo sudjelovanje u partizanskim jedinicama masovno, a u odnosu na udio stanovništva u Hrvatskoj ne iznenađuje. Prema tablici koju donose Cvetković i Graovac, vidljivo je koliko je bio visok postotak stradalih Srba u partizanima u Hrvatskoj kroz sve četiri godine rata u odnosu na strukturu stanovništva Hrvatske (Graovac, Cvetković, 2005: 60). I sela su masovno stradala. Tijekom Drugog svjetskog rata spaljena su primjerice na Baniji 93 sela, a djelomično su izgorjela 143 sela. Izgorjelo je 15.970 stambenih i 7.940 drugih objekata (Niđović-Đakula, Smoljenović, 2002: 62).

Hrvatska	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Srba u partizanima	927	4.202	12.507	6.839	3.741
Postotak stradalih u partizanima u Hrvatskoj	80,1%	70,5%	56,1%	34,7%	32,2%

Nakon rata antifašizam je postao temelj identiteta Srba u Hrvatskoj. Zamijenio je tradicionalni stup – pravoslavnu vjeroispovijest, koja je pala u drugi plan. Srbi u Hrvatskoj postali su titoisti, članovi Komunističke partije, kasnije Saveza komunista Jugoslavije, ukratko bili su čuvari poretka koji su držali do Jugoslavije i jugoslavenstva. Gotovo svako selo u kojem su Srbi činili većinsko stanovništvo ili gdje su bili u relativnoj većini imalo je spomenik posvećen žrtvama fašizma i palim borcima. Ti su spomenici postali mjesto okupljanja, mjesto klanjanja žrtvama, gdje se makar jednom godišnje okupljao narod iz sela i okolice te gdje su lokalni čelnici držali govore o stradanjima i važnosti bratstva i jedinstva. Komemoracije su bile osobito važne. Tako je do komemoriranja žrtava Kometnika narod slatinskog kraja osobito držao. Rajko Zubić iz Kometnika prisjeća se kako je je kod škole bio spomenik kod kojeg su se polagali vijenci. „Dolazio bi i pop, a kuhala se rakija i pogače. Komemoracija je trajala i po tri sata. O tome događaju iz početka 1942. nije se mnogo pričalo. Mladi su radije odlazili u zabave, a stariji su međusobno razgovarali o tim događajima, ali nikada ne odviše.“¹⁶

¹⁶ Iskaz dan autoru 17. prosinca 2020.

I u Požeštini se držalo do antifašističke tradicije. Profesorica Ana Kuzle prisjeća se kako je antifašistička orijentacija bila snažna među Srbima. „Oni su se identificirali s time tim prije što je to područje bilo teritorij gdje su se dogodili brojni zločini. Podrška antifašizmu bila je i formalna i neformalna. Komemorirao se zločin u Slobošćini, ali i Kamenska i Zvečevo i ljudi su uvijek odlazili na te komemoracije i bili su angažirani.“¹⁷

Na Kordunu je antifašizam bio osobito snažan. Bogdan Rkman iz Perne kazuje kako je njegovo selo početkom osamdesetih imalo 160 nositelja partizanske spomenice 1941. godine te kako se u razgovorima kod kuće spominjalo ustaše i njihove zločine, a da su Nijemci bili samo jednom u Perni, pa se njih u razgovorima uopće nije spominjalo. Čuvanje antifašističke tradicije bio je temelj identiteta Srba na Kordunu budući da su Srbi Kordunaši masovno sudjelovali u antifašističkoj borbi.¹⁸ Milan Kekić iz Rabinje ističe da se mnogo više držalo do antifašističkih praznika, nego do crkvenih godova. „Slavili smo 4. srpnja (Dan borca) u Cvijanović Brdu, a 27. srpnja (Dan ustanka naroda Hrvatske) u Šljivnjaku. Na Đurđevdan se odlazilo u Veljun na kosturnicu i na spomenik. Nema kuće iz koje netko nije stradao u pokolju u Blagaju i Veljunu. Mi smo odgajani da pamtimo, ali nikada nismo mrzili. Dolažili su Hrvati nama, bilo je međunacionalnih brakova, ali Srbima zbog toga nije bilo drago. Pamtili smo i kada su ustaše htjeli zapaliti Srbe u crkvi u Veljunu.“¹⁹ U kolektivnoj memoriji veljunskog kraja osobito je težak ožiljak predstavljalo stradanje Srba u Blagaju i Veljunu. Demografski se veljunski kraj nikada nakon toga nije oporavio.

Jedna od kazivačica iz zapadne Slavonije lijepo je opisala što su antifašizam i bratstvo i jedinstvo značili Srbima u Hrvatskoj: „Vjerovali smo u Jugoslaviju i u jugoslavenstvo. Činjenica je da u Drugom svjetskom ratu ljudi baš i nisu imali mnogo izbora. Bili su silom prilika partizani, komunisti i antifašisti. U poslijeratnom periodu bili smo svi ubijeđeni da smo braća. Nismo zamjerali zločine lokalnom hrvatskom stanovništvu. U našem kraju su u zločinima sudjelovale samo dvije ili tri osobe koje su bile domaći Hrvati. Njima su se znala puna imena i prezimena. U vrijeme Drugog svjetskog rata ovdje nije postojalo niti jedno selo u kojem netko nije ubijen. Ti pokolji su bili neizbrisivi. Dani kada su izvršeni pokolji su se poštivali. Bili su to dani sjećanja kada su ljudi pričali o tim događajima.“²⁰

Jasenovac je imao posebno mjesto u komemoriranju, osobito u krajevima gdje su Srbi masovno stradavali u logorima Jasenovac i Stara Gradiška. Takav je slučaj bio u novogradiškom, novljanskom, kostajničkom, pakračkom i potkozarskom području. Tako su Srbi banijskog trokuta, dubičkog i novljanskog područja redovito posjećivali komemoracije u Jasenovcu te su na taj način pretvorili i njih u dio svojeg nacionalnog identiteta. Komemoracije su posjećivane i nakon posljednjeg rata, u manjem broju, jer je i broj onih koji su se sjećali Jasenovca i priča o njemu bio sve manji, kao i zbog toga što se drastično smanjio broj Srba na tom području. Osim toga, stvaranjem dvije neovisne države – Hrvatske i Bosne i Hercegovine – Spomen-područje Jasenovac podijeljeno je na dva dijela, na Spomen-područje Donju Gradinu i na Spomen-područje Jasenovac. Te dvije ustanove iznose različite podatke o broju ubijenih, a najveći broj onih koji odlaze na komemoraciju u Donju Gradinu ne odlaze u Jasenovac i obrnuto.

---

¹⁷ Iskaz dan autoru 16. srpnja 2023.

¹⁸ Iskaz dan autoru 30. rujna 2021.

¹⁹ Iskaz dan autoru 6. svibnja 2021.

²⁰ Iskaz dan autoru 21. svibnja 2021.

Političke stranke kao dio identiteta Srba u Hrvatskoj

Srbi u Hrvatskoj organizirani su u političke stranke od 19. stoljeća. Te su stranke usko vezane uz građanski sloj Srba koji je bio prisutan u hrvatskim gradovima i koji su bili osnivači tih političkih organizacija. Od revolucije 1848./1849. veći broj Srba u Hrvatskoj ulazi u politiku. Na izborima za hrvatski sabor 1848. Srbi u sabor ulaze u znatno većem broju nego što je to njihov postotak u broju stanovnika. Potrebno je reći da su Srbi bili birani i od glasača Hrvata za Sabor što ukazuje na neopterećenost vjerskim i nacionalnim u to vrijeme. U tom periodu druge polovice 19. stoljeća u pojedinim hrvatskim gradovima Srbi su najmoćniji trgovci, obrtnici i predstavljaju najimućniji sloj. Upravo kroz srpsko građanstvo u hrvatskim gradovima u duhu ilirskog narodnog preporoda formira se i srpski identitet u Hrvatskoj. Vojna krajina je u to vrijeme još uvijek preopterećena davanjima vojnika na razna europska ratišta. Od 1861. i krajiški zastupnici ulaze u Hrvatski sabor. U periodu banovanja Ivana Mažuranića (1873.–1880.) i Khuena Hedervaryja sudjeluju i hrvatski i srpski političari. U Mažuranićevu razdoblju sve tri najviše funkcije, osim banke, drže Srbi. Tako je predstojnik Odjela za unutrašnje poslove i podban Jovan Živković, predsjednik Vrhovnog suda (Stola sedmorice) Livije Radivojević, a Nikola Krestić je predsjednik Hrvatskog sabora. Među visokim županijskim činovnicima su Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, župan Varaždinske županije, Lazar Davidović, župan Bjelovarske županije te podžupani rumski Bude Budisavljević i virovitički Jovan Mladenović. U vrijeme Khuena Hedervaryja koalicija srpskih liberala, radikala i samostalaca pobjeđuje tzv. Khuenove Srbe koji su bili uz Khuenov režim mađarizacije Hrvatske. Narodna slobodoumna stranka Svetozara Miletića inzistira na jednakosti Srba i Hrvata u Trojednici još 1881. godine. Srbi na području Hrvatske i Slavonije stvaraju krajem 19. stoljeća niz institucija kao što su Srpska banka, Savez srpskih zemljoradničkih zadruga, SPD Privrednik i druge institucije koje su nositelji srpskog identiteta u to vrijeme i danas. List *Srbobran* izlazi u Zagrebu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Isprva je to bilo umjereno opozicijsko glasilo koje s vremenom postaje sve tvrđe. U Dalmaciji se stvara posebna Srpska stranka, a 1905. godine se stvara Hrvatsko-srpska koalicija. U Zadarskoj rezoluciji koju donosi srpska opozicija iz 1905., kao i u Riječkoj rezoluciji koju donosi hrvatska opozicija, ističe se činjenica da su Hrvati i Srbi jedan te isti narod te se ističe ravnopravnost jednih i drugih u Trojednici. Hrvatsko-srpska koalicija pobjeđuje na izborima u proljeće 1906., ali je slomljena do 1907. godine. Tijekom Prvog svjetskog rata Srbi iz Hrvatske sve se masovnije uključuju u razne struje jugoslavenskog pokreta. Tu posebnu ulogu ima Svetozar Pribičević koji se zalaže za ujedinjenje južnoslavenskih zemalja. Pribičević nakon uspostave Kraljevine SHS zalaže se za centralizam i integralizam kroz Samostalnu demokratsku stranku koja je osnovana 1924. godine. Samostalci nisu izdržali s radikalima u Vladi ni godinu dana i Pribičević izlazi iz Vlade te se udružuje s Hrvatskom seljačkom strankom u Seljačko-demokratsku koaliciju. Samostalna demokratska stranka je nesumnjivo vodeća stranka Srba u Hrvatskoj između 1925. i 1939. godine. Pribičević je jednako tako centralna politička ličnost prečanskih Srba u vrijeme Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije. I Komunistička partija Hrvatske okuplja dio Srba u Hrvatskoj i prije Drugog svjetskog rata. Među Srbima u Hrvatskoj djeluju i Radikalna stranka kao i neke druge stranke. Radikali nikada nisu bili utjecajni kao demokrati, ali su okupljali konzervativno srpsko građanstvo dijelova Like, Slavonije i sjeverne Dalmacije. Sredinom tridesetih godina četništvo je prisutno u većini kotarskih središta u Hrvatskoj. Nakon formiranja Banovine Hrvatske javlja se ideja među dijelom Srba koji se zalažu za formiranje posebne političke jedinice koja bi se zvala Srpska krajina, a koja bi obuhvaćala dijelove Hrvatske i Bosanske krajine. Vrijeme Drugog svjetskog rata uništilo je sve međunacijske političke odnose koji su do tada građeni desetljećima. Kao glavni politički dokument koji je donesen na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a je Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske gdje u prvoj točki stoji: „Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj potpuno su ravnopravni“. Kao znak ravnopravnosti Hrvata i Srba je osnivanje Srpskog kluba vijeć-

nika ZAVNOH-a koji je za zadatak imao brinuti da su interesi srpskog naroda u Hrvatskoj pravilno zastupani. Godine 1944. stvoreno je Srpsko kulturno društvo Prosvjeta koje je bilo temelj očuvanja identiteta Srba u Hrvatskoj u socijalističkom periodu. Ono je služilo kao produžena ruka Komunističke partije te je prvih godina nakon rata težilo opismenjavanju stanovništva, politici kolektivizacije i otkupa. Jednako kao i Matica hrvatska zabranjeno je 1971. godine. Srbi u Hrvatskoj održali su na temelju Deklaracije o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske 29. i 30. rujna 1945. Prvi kongres Srba u Hrvatskoj na kojem je bilo 30.000 sudionika. Na Kongresu nastaje i Glavni odbor Srba u Hrvatskoj, ali o njihovu djelovanju nije ništa značajnije zapisano, Privrednik i Srpska banka nikada nisu obnovljeni, a Savez srpskih zemljoradničkih zadruga vrlo je brzo postao temelj za osnivanje Zadružnog saveza Hrvatske. Stanko Čanica Opačić, Dušan Brkić i Rade Žigić, trojica ministara u Vladi Jugoslavije, trojica Srba u Hrvatskoj i trojica istaknutih partizana u vrijeme Drugog svjetskog rata bili su navodno zbog proruskih stavova uhapšeni i zatvoreni na Goli otok. Sva trojica su bili simboli borbe Srba u Hrvatskoj za ravnopravnost i razvoj srpskih krajeva u Hrvatskoj (Roksandić, 1991). U ljeto 1990. donesen je novi Ustav Republike Hrvatske. Ustav iz 1974. navodio je da je Hrvatska nacionalna država hrvatskog naroda, srpskog naroda u Hrvatskoj i narodnosti koje žive u Hrvatskoj. Ustav iz 1990. nije više navodio posebno Srbe, već se spominje da je Hrvatska država hrvatskog naroda i drugih nacija i manjina koje žive u njoj. Dio Srba u Hrvatskoj protivio se takvom rješenju, smatrali su da je potrebno posebno navoditi Srbe u Hrvatskoj, a postojali su prijedlozi i da se u Ustav inkorporira i dio koji bi istaknuo da Republika Hrvatska obuhvaća i autonomne pokrajine kao oblike teritorijalne autonomije na područjima gdje su Srbi većinsko stanovništvo. Pravni propisi su također pogoršali položaj Srba u Hrvatskoj. Iako su Srbi trebali ući u Hrvatski sabor proporcionalno udjelu u stanovništvu, zastupnike je trebala birati vladajuća stranka, a ne sami Srbi u Hrvatskoj. Srbi su činili većinu u svega dvije županije (Zadarsko-kninskoj i Sisačko-moslavačkoj), a nove su općine formirane tako da imaju što manji broj Srba. Zakon o hrvatskom državljanstvu spriječio je brojne Srbe koji su doselili iz drugih jugoslavenskih republika tijekom socijalizma da dobiju potrebne dokumente kako bi nastavili živjeti u Hrvatskoj. Zakon o službenoj upotrebi srpskog jezika i ćiriličnog pisma trebala je biti prisutna samo na lokalnoj razini (na razini općina, gradova i dva buduća kotara). Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina koji je donesen 2002. jamči političku zastupljenost nacionalnih manjina u saboru, formiranje vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u jedinicama lokalne samouprave, upotrebu pisma i jezika, upotrebu vlastitih obilježja i simbola, zapošljavanje manjina u upravnim i sudskim tijelima, kulturnu autonomiju, pravo ispovijedanja vlastite vjeroispovijesti, pristup medijima i obavljanje javnog informiranja na jeziku i pismu nacionalnih manjina, političku zastupljenost manjina u saboru (srpska nacionalna manjina ima pravo na tri zastupnika), odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalne manjine. Srbi su svejedno izgubili status konstitutivnog naroda koji su imali tijekom socijalističke Jugoslavije i u Republici Hrvatskoj su izjednačeni s ostalim nacionalnim manjinama. Krajem 1990. godine među dijelom Srba u Hrvatskoj (kao i većinskog hrvatskog naroda) počeo se javljati iznimno snažan nacionalizam koji je rezultirao traženjem stvaranja posebne jedinice unutar Jugoslavije gdje su nastanjeni Srbi u Hrvatskoj. Činjenica je da su tu opciju zagovarali Srbi iz ruralnih krajeva u zonama gdje su Srbi činili većinsko stanovništvo. Srbi građanske orijentacije su se zalagali za kulturnu autonomiju Srba unutar granica tadašnje Hrvatske. Srpska demokratska stranka osnovana je 17. veljače 1990. te su njezini čelnici smatrali da se kulturna autonomija može provesti samo u krajevima gdje su Srbi u manjini. Srpsko narodno vijeće je 30. rujna 1990. proglasilo autonomiju u zonama gdje su Srbi bili u većini. Na prvim demokratskim izborima u Hrvatskoj SDS osvaja svega 2% glasova što im omogućuje samo pet mjesta u Hrvatskom saboru. Srpska demokratska stranka polazila je od toga da Srbi u Hrvatskoj trebaju biti konstitutivni narod, a ne nacionalna manjina te da imaju pravo na političku autonomiju u slučaju da se Hrvatska želi odcijepiti od Jugoslavije. Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena nije imala

jasan stav o Srbima u Hrvatskoj. Zbog toga je ta stranka, koja je isprva bila vrlo popularna među Srbima u Hrvatskoj, izgubila tu popularnost, a njezini glasači prišli su Srpskoj demokratskoj stranci. U SDS-u dolazi do rascjepa kada je osnovana SDS Krajine koja je zastupala samo Srbe na području Krajine, a ne i u ostalim zonama Hrvatske. Stranku je vodila Ljubica Šolaja, a iza nje je stajao Milan Babić iz Knina. Razlika između te dvije stranke bila je u tome što je vodstvo SDS-a težilo barem djelomično mirnom rješavanju pitanja osamostaljenja Krajine (Jovan Rašković je provodio tu politiku), dok je Milan Babić težio nekompromisnoj politici prema Hrvatima. Kasnije će i Babić izgubiti Miloševićevu podršku te će izgubiti svoju poziciju. Tijekom lipnja 1992. u SAO Krajini proglašen je moratorij na rad svih političkih stranaka zbog ostvarivanja jedinstva naroda i vojnika jer je u tom trenu postojala mogućnost napada hrvatskih snaga na SAO Krajinu. SDS Krajine smatrao je da je nad Srbima u Hrvatskoj počinjen genocid dva puta: 1941. i 1990. godine, jer su Srbi tada ostali bez položaja konstitutivnog naroda. Zato su se zalagali za razgraničenje s Hrvatskom te su smatrali da bi Krajina trebala obuhvaćati i one dijelove Hrvatske koji nisu sada unutar Krajine, ali gdje živi većinsko srpsko stanovništvo. U Krajini je djelovala i SDS za sve srpske zemlje koja se zalagala za Krajinu kao nezavisnu državu koja bi se na kraju pridružila svim ostalim srpskim zemljama. Postojala je opcija SDS-a koja se zalagala za kneževinu Krajinu, Goran Hadžić je u istočnoj Slavoniji osnovao Srpsku demokratsku stranku za ujedinjene srpske države. Na području slobodnog dijela Hrvatske osnovana je 18. svibnja 1991. Srpska narodna stranka koju je vodio Milan Đukić. Bila je to protuteža Srpskoj demokratskoj stranci. SNS je definirala svoje ciljeve kroz kulturnu autonomiju Srba u Hrvatskoj, lokalnu samoupravu i proporcionalno sudjelovanje Srba u vlasti. SNS je bila usmjerena prema Srbima u gradovima, a srpski su je mediji označili kao prorežimsku i pro-HDZ-ovsku stranku. SNS se osim sa SDS-om sukobio i sa Srpskim demokratskim forumom koji je tijekom rata informirao o ugroženosti i stradanju Srba u pojedinim zonama pod kontrolom hrvatskih vlasti. Milan Đukić je postao pomoćnik ministra unutrašnjih poslova i savjetnik predsjednika Franje Tuđmana. Iako Đukićeva stranka na izborima 1992. nije prešla izborni prag, troje njegovih predstavnika, uključujući i Đukića, ušli su u Sabor prema odluci Ustavnog suda budući da je SNS kao etnička stranka, imala veće pravo na etničke mandate od Socijaldemokratske unije koja je dobila više glasova. Ubrzo nakon toga Đukić je postao potpredsjednik Sabora. Nakon operacije Oluja Đukić je počeo kritizirati Tuđmana i njegovu politiku, a Samostalna demokratska srpska stranka (osnovana 1997.) i spojena od Samostalne srpske stranke i Srpske demokratske stranke zasjenila je Srpsku narodnu stranku. Godine 2003. SNS je izgubio svoju poziciju u Saboru. SNS je 2011. zajedno s Demokratskom partijom Srba i strankom Naša stranka pokušala srušiti SDSS s vlasti. SDSS i danas ima tri zastupnika u Hrvatskom saboru, a na razini države ima više dožupana, načelnika općina, zamjenika načelnika općina i dogradonačelnika. Organizacije koja je okupila gotovo sve Srbe u Hrvatskoj svakako je Srpsko narodno vijeće osnovano 19. srpnja 1997. godine. Ustavom Republike Hrvatske omogućen je izbor Vijeća i predstavnika nacionalnih manjina na razini gradova, općina i županija. Tako je SNV zapravo koordinacija 20 županijskih vijeća srpske nacionalne manjine. Srpsko narodno vijeće s Miloradom Pupovcem na čelu uspjelo je tijekom godina očuvati identitet Srba u Hrvatskoj. Sa SDSS-om i Zajedničkim većem opština doprinijelo je mirnoj reintegraciji istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, osigurala je povratak Srba u opustošene krajeve Hrvatske koji su vraćeni u operacijama Bljesak i Oluja u okviru hrvatske države, pokrenulo je tjednik *Novosti*, sudjelovalo je u izradi Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina te u izradi međudržavnog sporazuma između Hrvatske i Srbije o zaštiti manjina (Škiljan, 2012: 23–55).

Nepolitičke organizacije kao dio identiteta Srba u Hrvatskoj

U Hrvatskoj djeluje više nepolitičkih organizacija koje čine dio identiteta Srba u Hrvatskoj. Među njima su Srpski demokratski forum, Srpsko privredno društvo Privrednik i Srpsko kulturno društvo Prosvjeta. Srpski demokratski forum osnovan je 1991. godine u Lipiku kao koalicija prominentnih Srba čiji je zajednički cilj bio spriječiti rat i naći politička rješenja za srpsko-hrvatski konflikt i položaj Srba u Hrvatskoj. Forum je prva srpska nevladina organizacija u Hrvatskoj i dugo vremena funkcionirao je kao matična organizacija Srba u Hrvatskoj okupljajući vodeće intelektualno-političke ličnosti. U teškim ratnim i poratnim okolnostima Forum je radio na zaštiti elementarnih ljudskih prava, uspostavio međuetničke komunikacije, pružanju besplatne pravne pomoći, povratku izbjeglica, socijalnoj pomoći te pomoći u obnovi i razvoju povratničkih sredina. Od 1991. do 2004. kroz urede Srpskog demokratskog foruma u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni prošlo je preko 230.000 osoba u potrazi za pomoć. SDF i danas djeluje kao organizacija za jačanje i zaštitu manjinskih prava što je pretpostavka daljnje demokratizacije društva, platforma za omladinski i ženski aktivizam, te veza između srpske zajednice i šire demokratske javnosti u tim pitanjima, ali i inicijativama koje nisu nužno percipirane kao manjinske. SDF danas djeluje kroz 6 podružnica: Podunavlje, Centralna Hrvatska, Zapadna Slavonija, Banija i Kordun, Primorje i Gorski kotar te Lika i Dalmacija. Od 2021. do danas SDF je razvio desetine programa i projekata usmjerenih naročito prema populaciji žena, mladih i djece nastojeći potaknuti uključenost mladih i žena u djelovanje organizacija Srba na lokalnoj i nacionalnoj razini. Djelovanje Forumu danas je pretežno usmjereno na programe kulturnog, obrazovnog, sportskog karaktera te bavljenje pravnim položajem Srba u Hrvatskoj.²¹

Srpsko kulturno društvo Prosvjeta osnovano je 18. studenog 1944. godine u Glini, u glinskom hotelu „Kasina“, kao karika u lancu kojoj su prethodile, osnivanje Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, pokretanje lista *Srpska riječ*, i nedugo prije toga, osnivanje Srpskog pjevačkog društva „Obilić“. Tako je počela izgradnja srpskih institucija u Hrvatskoj koje su ovdašnji Srbi s vremenom iskreno prihvatili kao svoje, a partijsko vodstvo ih je razumijevalo kao instrument vlastite politike. Srpsko kulturno društvo Prosvjeta vodili su i iza njega stali ovdašnji Srbi koji su se kroz rat probili do partijskog i državnog vrha tadašnje federalne Hrvatske. Sve ono što su pokušali i pokrenuli; od lista i pjevačkog društva, izdavačkog preduzeća, muzeja Srba, štamparije, biblioteke i arhiva, do čuvanja i obnove imovine i osnivanja brojnih pododбора po terenu, omogućilo je današnje djelovanje Društva. Period od 1944. do 1971. godine bile su vrijeme prigušenog rada, SKD Prosvjeta moglo je opstati jedino kao prosvjetiteljska transmisija partijske politike, usmjerena k srpskim selima i njihovim osnovnim školama. U to vrijeme nastaje najveći broj pododбора Prosvjete kojih je u jednom trenutku bilo čak 300. Probudeni duh Prosvjete ogledao se i u knjizi, spomenici objavljenoj te 1971. godine, romantičarski pesimistično naslovljenoj *Vjetrom vijani*. Tek neznatno podignut glas dijela intelektualaca, tek naznačeno mjesto i interes Srba u Hrvatskoj, izazvao je teške političke posljedice. Rad Prosvjete je politički izjednačen sa radom Matice hrvatske, pa je najprije zaustavljen, a potom i zabranjen. Opet je slijedilo gotovo punih 20 godine nastojanja, na samom rubu zakona i javnosti, da se očuva nit kontinuiteta u samoorganiziranju i kulturnom radu Srba u Hrvatskoj. Pokušaju obnove rada Društva iz 1990. presudila je iduća ratna 1991. godina, koja je politički podijelila Srbe u Hrvatskoj. Kulturni radnici s krajiških prostora nastavili su u okviru mogućnosti Prosvjetin posao u institucijama poput lista *Srpski glas*, društva „Sava Mrkalj“, u vukovarskom „Srpskom kulturnom centru“, kninskoj „Zori“. Među ljudima u Zagrebu bilo je to vrijeme teških dilema, čuvala se imovina i razmišljalo o tome što i kako raditi. Oko Prosvjete se bilo najlakše okupiti i sporazumjeti. U veljači 1993. formiran je novi Glavni odbor, radeći u teškoj atmosferi krenuli su prvi pododbori, časopis i kalendar, kao najava

---

²¹ Podaci o SDF-u dobiveni su od Jovane Popović iz Ureda SDF-a.

buduće izdavačke djelatnosti. Najsnažnije pojačanje dobiveno je mirnom reintegracijom Baranje, istočne Slavonije i Srijema dio kulturnih ustanova Srba tog dijela Hrvatske. Srpsko kulturno društvo Prosvjeta od partizanskih je dana uvijek u svojim redovima imalo članove i suradnike Hrvate. Danas su osnovni zadaci Srpskog kulturnog društva Prosvjeta proučavanje povijesti, kulture i suvremenog života Srba u Hrvatskoj te njegovanje njihove kulturno-povijesne baštine, poticanje i unapređenje znanstvenog, istraživačkog, umjetničkog, književnog i kulturnog rada, organiziranjem galerijskih prostora, tribina i drugih aktivnosti iz znanosti, kulture, književnih susreta i promocija knjiga, objavljivanjem stalnih i povremenih publikacija, organiziranjem folklorne, glazbene i drugih kulturnih aktivnosti, pomaganjem postojećih čitaonica i knjižnica i osnivanjem novih knjižnica, istraživanjem identiteta Srba u Hrvatskoj, poticanjem donošenja i realizacije obrazovnih programa koji su vezani za Srbe u Hrvatskoj, obilježavanjem značajnih kulturnih događaja i osoba iz povijesti Srba u Hrvatskoj.²²

Srpsko privredno društvo Privrednik osnovano je 23. rujna 1897. godine. Osnovao ga je Vladimir Matijević iz Gornjeg Budačkog, veletrgovac, humanist i dobrotvor. Za prvog predsjednika Društva izabran je Isidor Dobrović iz Daruvara, trgovac i dobrotvor. Od osnivanja Srpsko privredno društvo Privrednik vrši u društvu prosvjetnu i privrednu funkciju što za cilj ima očuvanje srpskog identiteta u Hrvatskoj. Cilj SPD-a Privrednik je bio školovanje siromašne i talentirane srpske djece iz Hrvatske. Svi zanati su se učili tri ili četiri godine, a po završenom šegrtovanju pitomcima se uručivalo svjedodžbe o izučenom zanatu te bi oni na taj način postajali pomoćnici koji bi dobivali plaću. Preko Privrednika se do 1914. obučilo 10.500 pitomaca za 80 različitih zanimanja. Rad SPD-a Privrednika potrajao je do 1941. godine kada su ustaše zabranile rad Društva i oduzele mu imovinu. Za 50 godina dotadašnjeg postojanja Privrednik je obučio 40.000 pitomaca. Među Privrednikovim pitomcima bili su i brojni narodni heroji, njih čak 25. Nakon rata SPD Privrednik je 1946. ukinuto i sva mu je imovina nacionalizirana. Kuća koja je bila vlasništvo Privrednika u Preradovićevoj 18 predana je SKD Prosvjeti. Društvo je obnovljeno 18. prosinca 1993. godine. Danas su glavne aktivnosti Srpskog privrednog društva Privrednik fondovi putem kojih se stipendiraju mladi Srbi slabijih imovinskih mogućnosti (fond Vladimir Matijević), potom stipendiranje odličnih studenata preko fonda Ivana Vujnović, potom Centar za inicijative i razvoj Lazar Bačić, Privrednikova omladina i informiranje i izdavaštvo. Fond Vladimir Matijević osnovan je na skupštini 23. rujna 2008. godine. Preko tog fonda Privrednik u prosjeku godišnje stipendira između 20 i 30 studenata i učenika. Glavni ciljevi su organiziranje manifestacija i pripremanje projekata koji pored edukativnog segmenta sadrže i vrijeme za druženje, organiziranje seminara i tribina o raznim društvenim pitanjima.²³

Sve navedene organizacije snažno utječu na identitet mladih Srba u Hrvatskoj te ih izgrađuju kao osobe koje su svjesne svoje nacionalne i vjerske pripadnosti.

Ćirilično pismo i vojna prošlost kao dio identiteta

Iako je ćirilično pismo baština i hrvatskog i srpskog naroda, Srbi u Hrvatskoj koristili su i koriste ćirilicu kao svoje pismo. Ona je, kao što kaže Čedomir Višnjić, toplomjer hrvatsko-srpskih odnosa i ona je pismo na kojem se stalno lome koplja između Hrvata i Srba. Status ćirilice u Hrvatskoj neodvojiv je od statusa Srba u Hrvatskoj. Još 1850. godine postignut je u Beču Bečki književni dogovor kojim su udareni temelji srpskohrvatskom jeziku, a kao osnova jezika uzet je dubrovački govor i govor koji

---

²² Podaci o Prosvjeti preuzeti su iz govora Čedomira Višnjića, tadašnjeg Predsjednika SKD Prosvjete prilikom 70. godišnjice uspostave Društva.

²³ Podaci o SPD-u Privrednik preuzeti su s internetske stranice: <https://privrednik.hr/drustvo/>. (Pristupljeno 15. srpnja 2024.).

se koristio u to vrijeme u Bosni i Hercegovini. Njega je s hrvatske strane potpisao Ivan Mažuranić, a sa srpske Vuk Stefanović Karadžić. Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj tada je kao i danas koristila ćirilčno pismo kao službeno pismo. Obuka đaka u pravoslavnim crkvenim školama također je bila na ćirilčnom pismu. Godine 1860. Narodna stranka u Saboru zalaže se za povezivanje slavenskih naroda na Balkanu, a 1861. godine ozakonjen je jugoslavenski naziv jezika. Tom je prilikom dopušteno da se svatko služi u službenoj prepisci latinicom i ćirilicom. Nakon razvojačenja Vojne krajine 1881. nastaje 1887. godine prvi akt koji regulira pravnu upotrebu ćirilice u Hrvatskoj.

„Za njega se izborio režimski Srpski klub. Zakon je govorio ‘o uređenju posalah crkve grčko-iztočne i o uporabi ćirilice u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji’. Za pitanje ćirilice ključan je treći paragraf u kojem se navodi: ‘Kod svih zemaljskih oblasti u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji slobodno je strankam služiti se pismom ćirilskim kao i latinskim. Ondje gdje Srbi u povećem broju žive, imadu se od prvih molbah i riešenja strankam ćirilskim pismom na ćirilicom pisane podneske izdavati.’“ Sasvim je sigurno da taj zakon nije pridonio popularnosti Khuena Hedervaryja u čije je vrijeme donesen. U vrijeme kada su se Austro-Ugarska i Srbija međusobno udaljile i kada se Austro-Ugarska spremala za rat na Balkanu, ćirilica više nije bila popularna. Posebna je situacija bila u Prvom svjetskom ratu kada je ćirilica bila u Austro-Ugarskoj zabranjena. U Kraljevini Jugoslaviji u udžbenicima su bili jednaki programi na latinici i na ćirilici. Međutim, u vrijeme NDH, svega 15 dana od njezina osnivanja donesena je Zakonska odredba o zabrani ćirilice koju je potpisao Andrija Artuković, tadašnji ministar unutrašnjih poslova NDH. „Prema tome naređujem: da se na cijelom području Nezavisne Države Hrvatske odmah obustavi svaka uporaba ćirilice u javnom i privatnom životu. Svako štampanje ma kakovih knjiga ćirilicom je zabranjeno. Svi javni napisi pisani ćirilicom imaju se neodvlačno, a najkasnije u roku od tri dana skinuti.“ Tko se nije toga držao mogao je biti kažnjen kaznom od 10.000 dinara ili zatvorom od mjesec dana. Nakon Drugog svjetskog rata Povjereništvo prosvjete ZAVNOH-a upućuje prosvjetnom odjelu dopis kojim se propisuje podučavanje djece u školama. Formula za podučavanje pisma bila je takva da se u krajevima gdje su u većini Hrvati dvije zadaće pišu latinicom, a treća ćirilicom, a u krajevima gdje su Srbi u većini dvije zadaće pišu ćirilicom, a treća latinicom. Novosadski dogovor iz 1954. godine ističe kako su latinica i ćirilica ravnopravna pisma, a 1960. godine izrađen je zajednički pravopis na latinici i ijekavici, odnosno na ćirilici i ekavici. Sedamdesetih je propisano učenje ćirilice u osnovnoj školi u Hrvatskoj kao drugog pisma u trećem razredu. U Hrvatskoj se u školskom nastavnom programu ćirilica javlja posljednji put u lipnju 1991. godine. Ratna događanja dovela su do toga da je oko 2,8 milijuna knjiga na ćirilici ili ekavici, odnosno srpskih autora, izbačeno iz knjižnica. Tek 2002. godine donesen je Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina kojim se propisuje da se pripadnici manjina mogu služiti svojim jezikom i pismom, privatno i javno, uključujući pravo na isticanje natpisa i drugih informacija. Danas Srbi u Hrvatskoj rjeđe koriste ćirilčno pismo od latiničnog. Ipak, natpisi na općinskim, gradskim i županijskim zgradama gdje Srbi čine više od 1/3 stanovništva su i na latiničnom i na ćirilčnom pismu, a natpisi na nadgrobnim spomenicima na pravoslavnim grobljima u Hrvatskoj također su vrlo često na ćirilčnom pismu. Ipak, većina Srba u Hrvatskoj se ne potpisuju ćirilčnim pismom.²⁴

Što se tiče vojne prošlosti Srba u Hrvatskoj i ona je jedan od dijelova identiteta. Srbi su u Hrvatsku u najvećoj mjeri doseljivani ciljano, isprva kao turski vojnici, a kasnije kao vojnici Habsburške Monarhije u Vojnoj krajini. Njihove vojničke dužnosti, ali i njihova prava u međuriječju Save i Drave bila su određena tzv. Statuta *Valachorum* iz 1630. godine. U Varaždinskom generalatu tako su krajišnici imali unutarnju samoupravu. Vojna krajina funkcionirala je od 16. stoljeća do 1873. godine, odnosno do 1881. ili razvojačenja. Srbi u Hrvatskoj su činili značajan postotak stanovništva unutar

²⁴ O ćirilici vidi članak: <https://www.portalnovosti.com/toplomjer-srpsko-hrvatskih-odnosa>. (Pristupljeno: 28. lipnja 2024.)

Vojne krajine, a činjenica je da je svaki 12 stanovnik Vojne krajine sudjelovao u ratovima Habsburgovaca diljem Europe što je peterostruko više od udjela ostalih stanovnika Monarhije. Dakako da su i među Srbima u Hrvatskoj bili istaknuti brojni vojni zapovjednici, bilo kao zapovjednici u Vojnoj krajini ili u Prvom ili Drugom svjetskom ratu. I oni i njihov značaj svakako predstavljaju jedan dio identiteta Srba u Hrvatskoj. Spomenimo samo Stojana Jankovića, mletačkog serdara, Petra Preradovića, pjesnika i austro-ugarskog vojnog časnika, Svetozara Borojevića, vojskovođu iz Prvog svjetskog rata, Radu Bulata, partizanskog generala, Nadu Dimić, narodnu heroinu i Katu Pejnović, također narodnu heroinu. Popis onih koji bi se trebali ovdje naći znatno je veći, ali za potrebe ovoga rada naveli smo tek značajnije. Spomenimo i to da su Srbi u Hrvatskoj i danas ponosni na svoju vojnu prošlost i na činjenicu da su oduvijek stajali na obrani države: od Habsburške Monarhije, Osmanlijskog Carstva i Mletačke Republike do socijalističke Jugoslavije. U vrijeme Drugog svjetskog rata upravo su Srbi iz Hrvatske bili u prvoj godini rata najbrojniji u partizanskim redovima. Stoga je i vojna prošlost dio njihova nacionalnog identiteta u Hrvatskoj (Škiljan, 2014: 119–120).

Znameniti Srbi u Hrvatskoj kao dio identiteta

Nemali broj građana Hrvatske srpskog podrijetla pridonijeli su da Hrvatska bude prepoznata u regiji, u Europi i u svijetu kao zemlja kulture, umjetnosti, znanosti, sporta, glazbe i slično. Srbi u Hrvatskoj su ponosni na svoje sunarodnjake koji su poznati u svijetu. Među njima treba spomenuti znanstvenike: Nikolu Teslu, Milutina Milankovića, glazbenika Arsena Dedića, pjesnike Petra Preradovića i Branka Radićevića, kipara Vojina Bakića, matematičara Đuru Kurepu, filozofa Gaju Petrovića, književnike Grigora Viteza, Simu Matavulja, Vladana Desnicu, Milana Kašanina i Vojina Jelića, botaničara Josifa Pančića, glumicu Milu Dimitrijević, glumca Peru Kvirgića, političara Svetozara Pribićevića... Popis značajnih Srba u Hrvatskoj svakako bi mogao biti i veći, ali su nabrojani već dovoljno značajni da ukažu na važnost njegovanja tog dijela identiteta (Škiljan, 2009).

UKUPNO KRETANJE ETNIČKI DEKLARIRANOG SRPSKOG STANOVNIŠTVA U HRVATSKOJ (1981.–2021.)

Srbi u Hrvatskoj²⁵ čine značajnu nacionalnu manjinu čija se demografska obilježja značajno mijenjaju kroz posljednjih nekoliko desetljeća, posebno u kontekstu političkih i društvenih promjena na prostoru bivše Jugoslavije. Promjene u njihovu demografskom sastavu, broju i geografskoj rasprostranjenosti mogu se promatrati kroz podatke iz popisa stanovništva u različitim vremenskim razdobljima.²⁶

Do kraja 20. stoljeća, Srbi su činili jednu od najvećih manjinskih zajednica u Hrvatskoj, s koncentracijom u određenim dijelovima zemlje, posebno u ruralnim područjima i krajevima poput Banije, Korduna, Like, Slavonije te Dalmacije. Međutim, ratna zbivanja tijekom 1990-ih, posebice nakon operacija poput „Oluje“ 1995. godine, rezultirala su značajnim promjenama u demografiji Srba u Hrvatskoj. Mnogi su napustili svoje domove, što je dovelo do drastičnog smanjenja broja Srba u Hrvatskoj, a oni koji su ostali ili se vratili suočavali su se s promjenama u socioekonomskim uvjetima (Radelić, Marjan, Barić, Bing, Živić, 2006; Živić, Pokos, 2004: 727–750).

---

²⁵ U poglavlju se terminom „Srbi“ označava isključivo osobe koje su se etnički deklarirale kao Srbi.

²⁶ U poglavlju nisu svođeni rezultati popisa na teritorijalno stanje iz 2021. godine, što bi omogućilo analizu kretanja broja Srba. Iz tog razloga razmatraju se godine odvojeno, na lokalnoj razini koja je tada bila na snazi (velike općine u bivšoj Jugoslaviji, a kasnije peterostruko više gradova i općina).

Kroz posljednjih pet popisa stanovništva (1981., 1991., 2001., 2011. i 2021.), može se pratiti kontinuirani pad broja Srba u Hrvatskoj, kao i promjene u njihovom prostornom razmještaju. Ti podaci odražavaju kompleksne procese asimilacije, migracija i promjene identiteta unutar zajednice, te su ključni za razumijevanje njihove trenutne situacije i budućih demografskih trendova. U ovom se poglavlju razmatraju isključivo osobe koje su izjavile da su prema nacionalnosti Srbi, tako da se nije ulazilo u problematiku etno-konfesionalne mimikrije, iako je sigurno da je određeni dio Srba izjavio etničku pripadnost Jugoslaviji ili se možda opredijelio za regionalnu pripadnost (zbog straha ili nekih drugih razloga).

Hrvatska je zahvaćena procesima prirodne (i ukupne) depopulacije, selektivne emigracije, starenja (pa i izumiranja), te polarizacije naseljenosti. U takvom demografskom kontekstu, etnički deklarirani Srbi izloženi su možda i intenzivnijim negativnim demografskim procesima, koji svakodnevno smanjuju ukupno stanovništvo Hrvatske. Prijelomni događaj, u promatranom razdoblju (1981.–2021.), koji je utjecao na broj Srba u Hrvatskoj, svakako je bio Domovinski rat. Posebno je na udaru bio okupirani teritorij na kojem su se vodile ratne operacije, ali i gdje su gradovi i sela bili izloženi uništavanju.

Od sredine 20. st., broj Srba u Hrvatskoj je rastao do 1971. godine. Nakon toga u narednom međupopisnom razdoblju (1971.–1981.) došlo je do naglog smanjenja broja Srba u Hrvatskoj. Tijekom razdoblja od 1971. do 1981. godine, u Jugoslaviji su se događale promjene u percepciji nacionalnog identiteta. U tom razdoblju, značajan broj ljudi, koji su se ranije izjašnjavali kao Srbi, počeo se izjašnjavati kao Jugoslaveni, što je bio rastući trend u to vrijeme. Mnogi su Jugoslavenstvo doživljavali kao neutralni nacionalni identitet, koji je nadilazio etničke podjele unutar jugoslavenskog društva. Godine 1971. se 84.118 osoba izjasnilo kao „Jugoslaven“, a već 1981. godine čak 379.057 osoba. Tijekom 1970-ih godina, došlo je do značajnih unutarnjih i vanjskih migracija unutar Jugoslavije. Dio stanovništva srpske nacionalnosti mogao je migrirati iz Hrvatske u druge dijelove Jugoslavije, poput Srbije ili Vojvodine, što je također doprinijelo smanjenju broja Srba u Hrvatskoj. Također, mnogi građani Jugoslavije migrirali su u zapadnoeuropske zemlje kao gastarbajteri, što je također utjecalo na smanjenje broja stanovnika u domovini. U narednom je razdoblju (1981.–1991.) broj Srba povećan za 9,44%. Najveći pad broja Srba dogodio se upravo u razdoblju od 1991. do 2001. godine, kad se broj Srba u Hrvatskoj smanjio za 65,34%. Rezultat je to ratom uvjetovanih prisilnih migracija, ali i migracija koje su bile potaknute ratnim okolnostima te političkim i ekonomskim čimbenicima. U naredna dva desetljeća nastavilo se smanjivanje broja Srba u Hrvatskoj na koje su sve veći utjecaj počeli imati prevladavajući intenzivni negativni demografski procesi u Hrvatskoj. Može se zaključiti da je u promatranom razdoblju (1981.–2021.) broj Srba u Hrvatskoj smanjen za 76,69%. To smanjenje je, jasno, bilo različitog intenziteta u različitim dijelovima Hrvatske. Mogu se izdvojiti 4 podrazdoblja *demografske ekspanzije* Srba u Hrvatskoj (1948.–1953., 1953.–1961., 1961.–1971. i 1981.–1991.), te 4 razdoblja *demografske regresije* Srba u Hrvatskoj (1971.–1981., 1991.–2001., 2001.–2011. i 2011.–2021.) (Tablica 1.). Drugim riječima, depopulacija Srba u Hrvatskoj (imajući u vidu, jasno, i „popisnu mimikriju“) kontinuirano traje od posljednjih 30-ak godina.

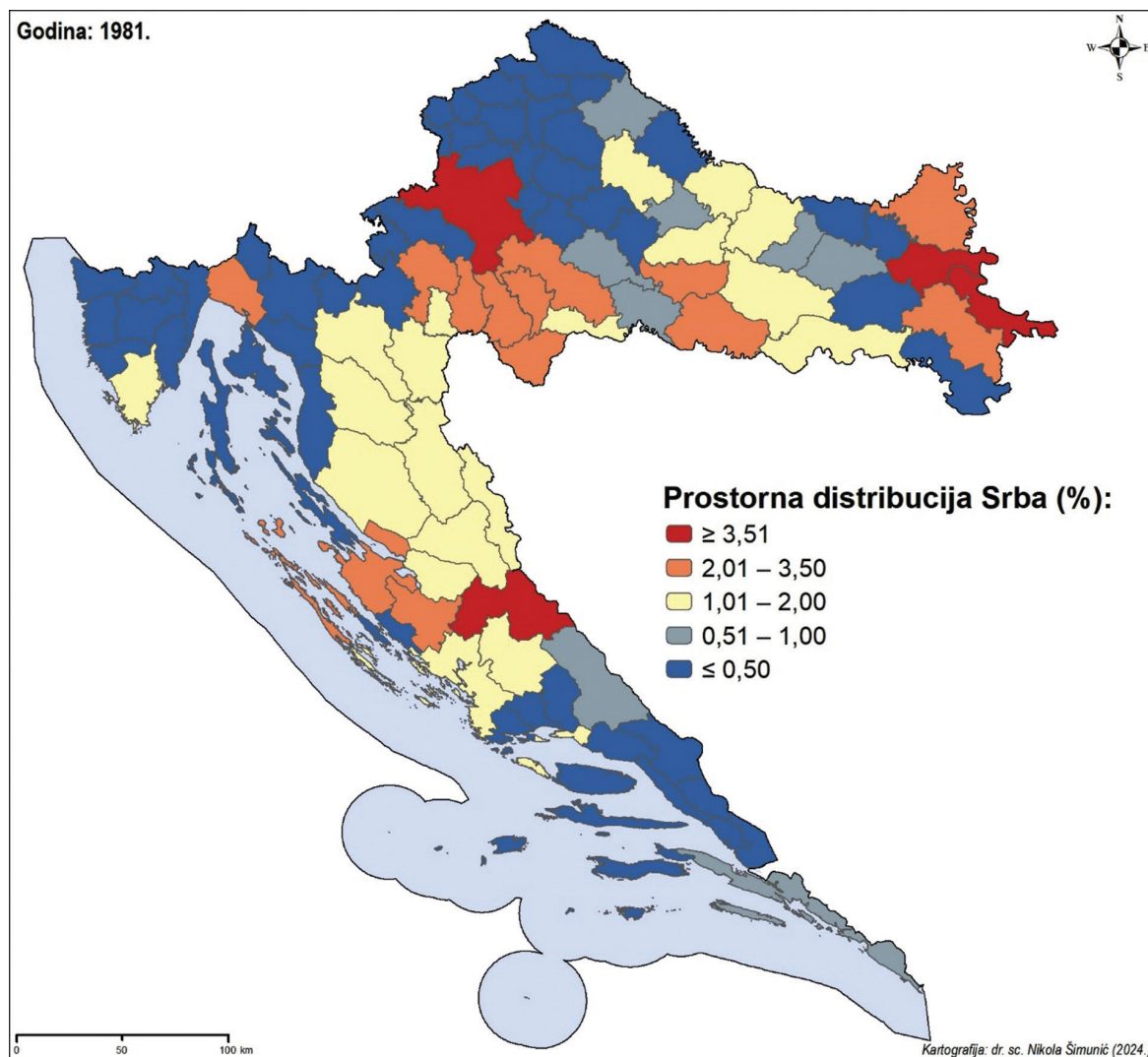
Tablica 1. Kretanje broja i pokazatelji promjene Srba u Hrvatskoj između 1948. i 2011.

Godina popisa	Broj Srba	Apsolutan promjena	Lančani indeks	Bazni indeks
1948.	543.795	–	–	100,00
1953.	588.411	44.616	108,20	108,20
1961.	624.985	36.574	106,22	114,93
1971.	626.789	1.804	100,29	115,26
1981.	531.502	-95.287	84,80	97,74
1991.	581.663	50.161	109,44	106,96
2001.	201.631	-380.032	34,66	37,08
2011.	186.633	-14.998	92,56	34,32
2021.	123.892	-62.741	66,38	22,78

Izvori: Savezni zavod za statistiku. (1954). *Popis stanovništva 1948. godine: Stanovništvo prema narodnosti i veroispovesti*. Beograd: Savezni zavod za statistiku; Savezni zavod za statistiku. (1959). *Popis stanovništva 1953. godine: Stanovništvo prema narodnosti*. Beograd: Savezni zavod za statistiku; Savezni zavod za statistiku. (1964). *Popis stanovništva 1961. godine: Stanovništvo prema narodnosti i veroispovesti*. Beograd: Savezni zavod za statistiku; Savezni zavod za statistiku. (1974). *Popis stanovništva 1971. godine: Stanovništvo prema narodnosti i veroispovesti*. Beograd: Savezni zavod za statistiku; Savezni zavod za statistiku. (1984). *Stanovništvo prema narodnosti i veroispovesti: rezultati za SFRJ, republike i autonomne pokrajine (Knjiga IX)*. Beograd: Savezni zavod za statistiku; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (1992). *Stanovništvo prema narodnosti po naseljima 1991*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2003). *Stanovništvo prema narodnosti, spolu i starosti, po naseljima: Popis 2001. (Statistički izvještaj)*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2013). *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama: Popis 2011. (Statistički izvještaj)*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2022). *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama: Popis 2021. (Statistički izvještaj)*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Godine 1981. u Hrvatskoj je popisom utvrđeno 531.502 Srba, što je činilo 11,55% stanovništva Hrvatske. Gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj (1981.) iznosila je 9,40 stan./km².²⁷ U relativnom smislu, te je godine najveći udio Srba u ukupnom stanovništvu bivše velike općine, evidentiran u Donjem Lapcu (91,05%), Vojniću (88,63%) i Dvoru (80,93%). U tim je općinama popisano 1.699 Hrvata i oni su činili manji udio etnički izjašnjenog stanovništva. S druge strane, najmanji udio Srba u ukupnom stanovništvu bivše velike općine, zabilježen je u općinama Vrgorac (0,19%), Pregrada (0,21%) i Novi Marof (0,28%), koje su bile vrlo homogene narodnosne strukture. Od ukupno 102 bivše velike općine, u njih 11 su Srbi činili većinsko stanovništvo. Redom su to bile općine: Donji Lapac, Vojnić, Dvor, Knin, Gračac, Vrginmost, Titova Korenica, Obrovac, Glina, Kostajnica i Benkovac. Ako se izdvojeno razmotri prostorni razmještaj Srba u Hrvatskoj (Slika 1.), razvidno je da je najveći udio Srba živio u Gradu Zagrebu (7,85% svih Srba u Hrvatskoj), Kninu (6,49%), Osijeku (5,37%), Vukovaru (4,73%) i Karlovcu (3,42%). U tih je 5 općina živjelo 27,86% svih Srba u Hrvatskoj (oko 148.000). Najmanje je Srba (1981.) živjelo u općinama Vrgorac (0,003%), Pregrada (0,01%) i Buzet (0,01%).

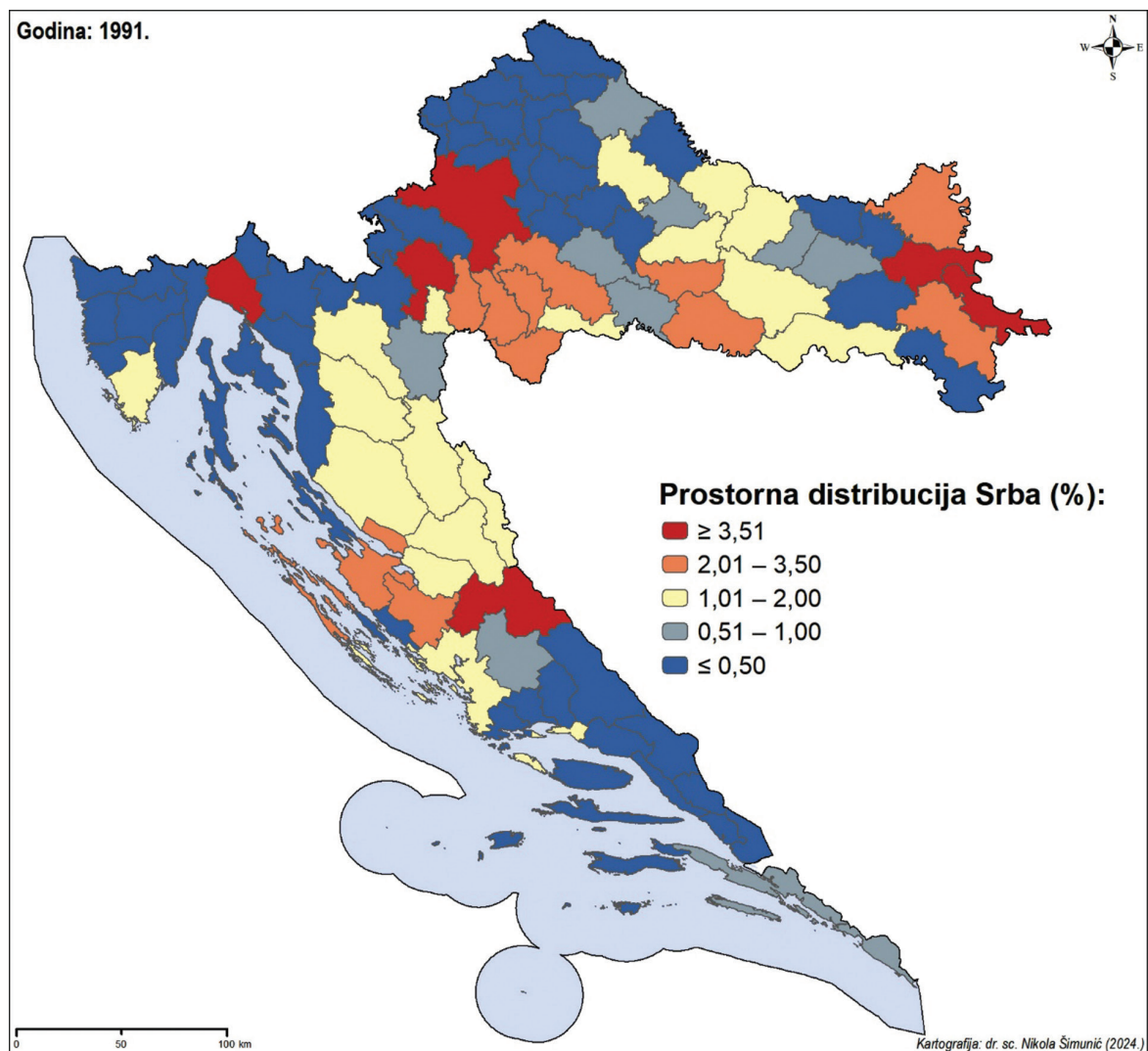
²⁷ Godine 1981. najveća gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj zabilježena je u bivšoj općini Split (55,22 stan./km²), a najmanja u bivšoj općini Vrgorac (0,06 stan./km²).

Slika 1. Prostorni razmještaj Srba u Hrvatskoj po bivšim općinama (1981.) u relativnom smislu (Stanovništvo prema narodnosti 1981., 1984.).

Godine 1991. u Hrvatskoj je popisom utvrđeno 581.663 Srba, što je činilo 12,16% stanovništva Hrvatske. Gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj je povećana (1981.–1991.) i iznosila je 10,28 stan./km².²⁸ U relativnom smislu, te je godine najveći udio Srba u ukupnom stanovništvu bivše velike općine, evidentiran u Donjem Lapcu (97,52%), Vojniću (89,44%) i Kninu (88,21%). U tim je općinama popisano nešto više od 4.000 Hrvata i oni su činili manji udio etnički izjašnjenog stanovništva. S druge strane, najmanji udio Srba u ukupnom stanovništvu bivše velike općine, zabilježen je u općinama Pregrada (0,12%), Novi Marof (0,18%) i Krapina (0,19%), koje su bile vrlo homogene narodnosne strukture. Od ukupno 102 bivše velike općine, u njih 11 su Srbi činili većinsko stanovništvo. Redom su to bile općine: Donji Lapac, Vojnić, Knin, Dvor, Gračac, Titova Korenica, Vrginmost, Obrovac, Kostajnica, Glina i Benkovac. Što se tiče prostornog razmještaja Srba u Hrvatskoj (Slika 2.), može se primijetiti da je najveći udio Srba i dalje živio u Gradu Zagrebu (8,59% svih Srba u Hrvatskoj), Kninu (6,51%), Osijeku (5,70%), Vukovaru (5,41%) i Karlovcu (3,74%). U tih je 5 općina živjelo 29,94% svih Srba u Hrvatskoj (gotovo 175.000). Najmanje je Srba (1991.) živjelo u općinama Vrgorac (0,003%), Pregrada (0,004%) i Klanjec (0,01%).

²⁸ Godine 1991. najveća gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj zabilježena je također u bivšoj općini Split (57,95 stan./km²), a najmanja opet u bivšoj općini Vrgorac (0,05 stan./km²).

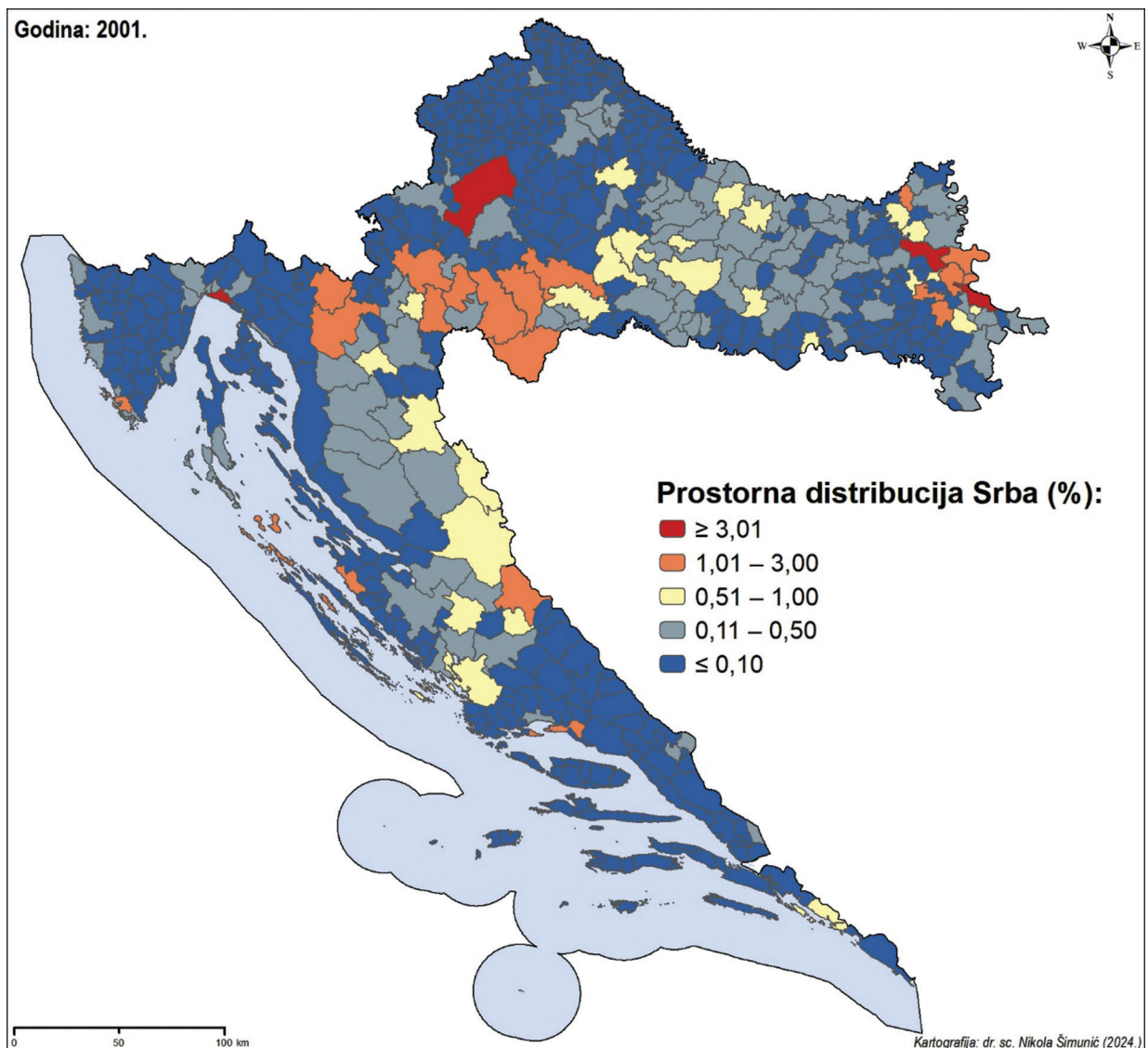
Slika 2. Prostorni razmještaj Srba u Hrvatskoj po bivšim općinama (1991.) u relativnom smislu (Stanovništvo prema narodnosti 1991., 1992.).

Zanimljivo je primijetiti da se broj Srba, u razdoblju 1981.–1991., povećao u 52,94% tadašnjih velikih općina u Hrvatskoj. Najveće povećanje zabilježeno je u Gradu Zagrebu (indeks promjene 119,81), Vukovaru (indeks promjene 125,05), Rijeci (indeks promjene 133,13) i Osijeku (indeks promjene 116,16). Smanjenje broja Srba u Hrvatskoj (1981.–1991.) zabilježeno je u 47,06% bivših općina, i to najviše u općinama Vrginmost (indeks promjene 87,20), Slunj (indeks promjene 86,40) i Drniš (indeks promjene 87,93).

U narednom je razdoblju došlo do teritorijalnih promjena u smislu upravno-teritorijalne organizacije prostora Hrvatske na lokalnoj i regionalnoj razini. Bivše velike općine (102) i zajednice općina (11) zamijenili su gradovi i općine (2001. su bila 123 grada i 423 općine) na lokalnoj razini, te županije (20 županija + Grad Zagreb sa statusom županije). Godine 2001. u Hrvatskoj je popisom utvrđeno 201.631 Srba, što je činilo 4,54% stanovništva Hrvatske. Gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj je smanjena (1991.–2001.) i iznosila je 3,56 stan./km².²⁹ U relativnom smislu, te je godine najveći udio Srba u

²⁹ Godine 2001. najveća gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj zabilježena je u gradu Rijeci (206,22 stan./km²), a najmanja u Općini Muć (0,004 stan./km²). Valja spomenuti da u 25 općina nije zabilježena niti jedna osoba koja se, u etničkom smislu, izjasnila kao Srbin/Srpkinja.

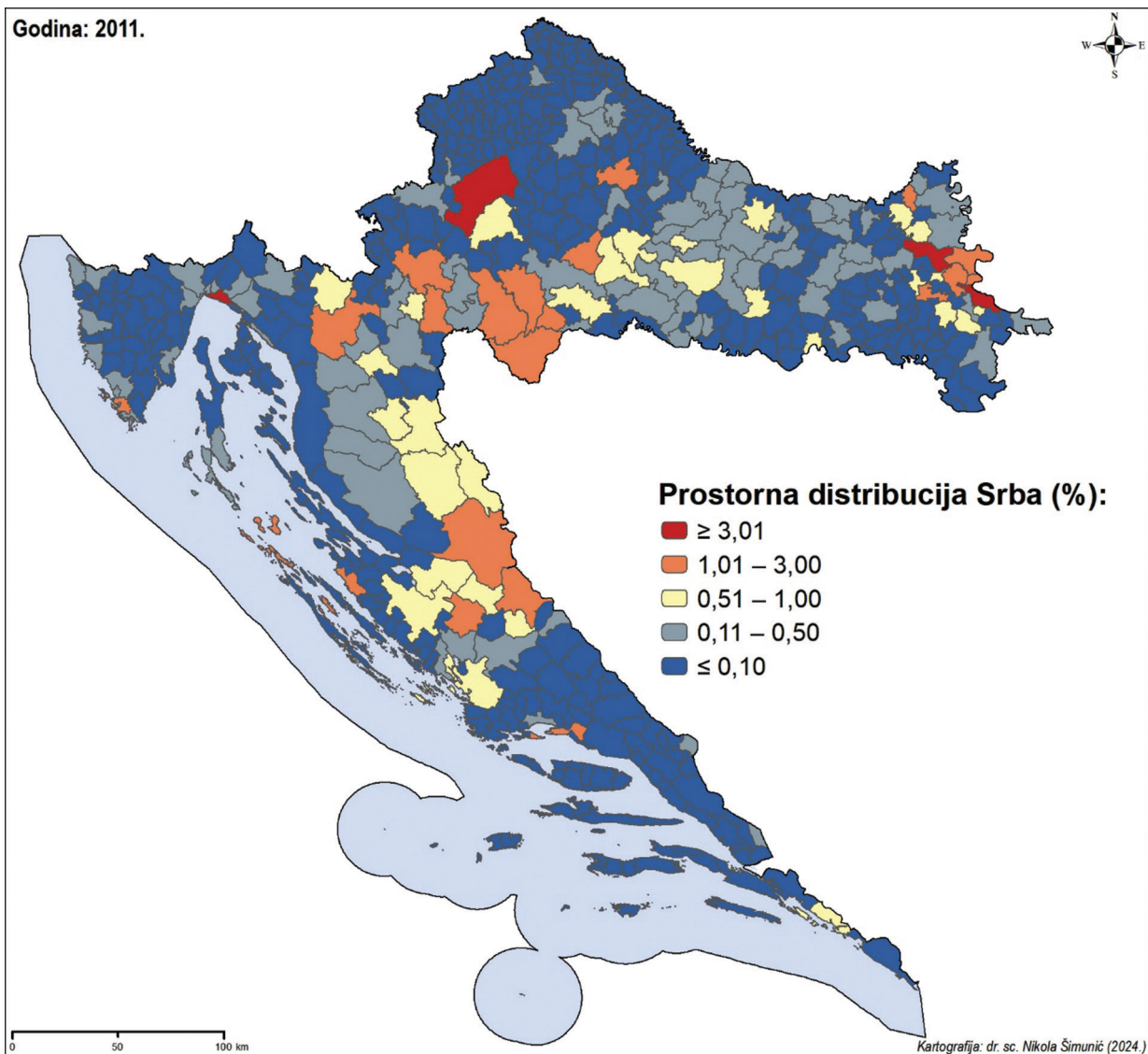
ukupnom stanovništvu pripadajućeg grada/općine, evidentiran u općinama Negoslavci (96,59%), Ervenik (94,94%) i Markušica (90,76%). U tim je općinama popisano 267 Hrvata i oni su činili manji udio etnički izjašnjenog stanovništva. S druge strane, najmanji udio Srba u ukupnom stanovništvu pripadajućega grada/općine, zabilježen je u općinama Veliko Trgovišće (0,02%), Muć (0,02%) i Sveti Križ Začretje (0,03%), koje su također bile izrazito homogene narodnosne strukture. Od ukupno 546 gradova/općina, u njih 16 su Srbi činili većinsko stanovništvo. Redom su to bile općine: Negoslavci, Ervenik, Markušica, Trpinja, Borovo, Šodolovci, Biskupija, Donji Lapac, Cijljane, Jagodnjak, Krnjak, Dvor, Gvozd, Kistanje, Vrhovine i Erdut. Što se tiče prostornog razmještaja Srba u Hrvatskoj (Slika 3.), može se primijetiti da je najveći udio Srba i dalje živio u gradovima Zagrebu (9,33% svih Srba u Hrvatskoj), Vukovaru (5,16%), Rijeci (4,44%) i Osijeku (4,35%). U ta je 4 grada živjelo 23,28% svih Srba u Hrvatskoj (gotovo 47.000). Najmanje je Srba (2001.) živjelo u 30 općina u kojima je popisom utvrđen tek jedan Srbin/Srpkinja.

Slika 3. Prostorni razmještaj Srba u Hrvatskoj po bivšim općinama (2001.) u relativnom smislu (Stanovništvo prema narodnosti 2001., 2003.).

Godine 2011. u Hrvatskoj je popisom utvrđeno 186.633 Srba, što je činilo 4,36% stanovništva Hrvatske. Gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj je smanjena (2001.–2011.) i iznosila je 3,30 stan./

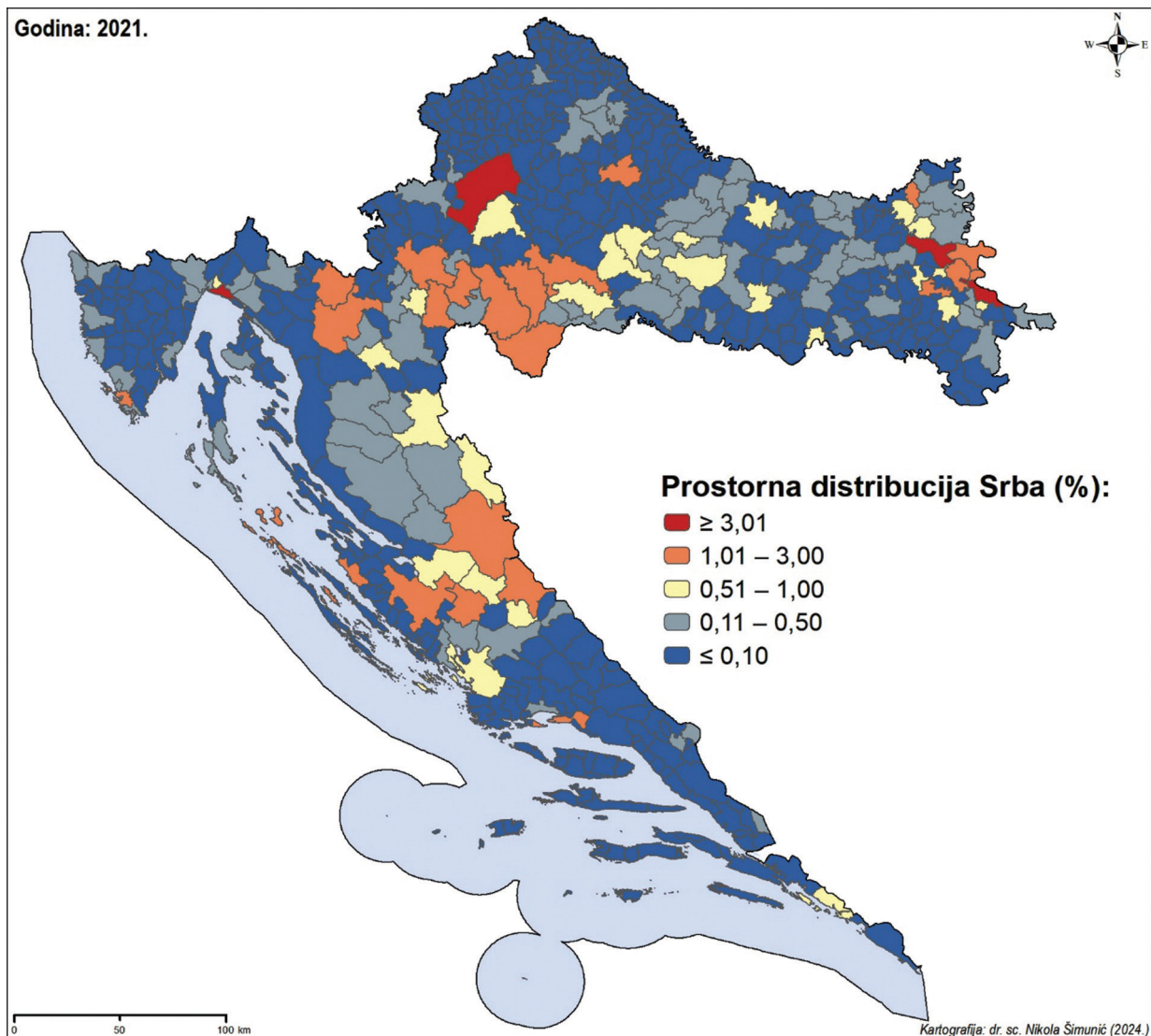
km².³⁰ U relativnom smislu, te je godine najveći udio Srba u ukupnom stanovništvu pripadajućeg grada/općine, evidentiran u općinama Ervenik (97,19%), Negoslavci (96,86%) i Markušica (90,10%). U tim su općinama popisana 263 Hrvata i oni su činili manji udio etnički izjašnjenog stanovništva. S druge strane, najmanji udio Srba u ukupnom stanovništvu pripadajućeg grada/općine, zabilježen je u općinama Bibinje (0,03%), Podturen (0,03%) i Goričan (0,04%), koje su također bile izrazito homogene narodnosne strukture. Od ukupno 556 gradova/općina, u njih 17 su Srbi činili većinsko stanovništvo. Redom su to bile općine: Ervenik, Negoslavci, Markušica, Trpinja, Borovo, Biskupija, Šodolovci, Donji Lapac, Vrhovine, Civljane, Dvor, Krnjak, Gvozd, Jagodnjak, Kistanje, Erdut i Udbina. Što se tiče prostornog razmještaja Srba u Hrvatskoj (Slika 4.), može se primijetiti da je najveći udio Srba i dalje živio u gradovima Zagrebu (9,39% svih Srba u Hrvatskoj), Vukovaru (5,17%), Rijeci (4,53%) i Osijeku (3,62%). U ta je 4 grada živjelo 22,71% svih Srba u Hrvatskoj (gotovo 42.400). Najmanje je Srba (2011.) živjelo u 20 općina u kojima je popisom utvrđen tek jedan Srbin/Srpkinja.

Slika 4. Prostorni razmještaj Srba u Hrvatskoj po bivšim općinama (2011.) u relativnom smislu (Stanovništvo prema narodnosti 2011., 2013.).

³⁰ Godine 2011. najveća gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj zabilježena je opet u gradu Rijeci (194,69 stan./km²), a najmanja u Općini Unešić (0,01 stan./km²). Potrebno je naglasiti da opet u 25 općina nije zabilježena niti jedna osoba koja se, u etničkom smislu, izjasnila kao Srbin/Srpkinja.

Godine 2021. u Hrvatskoj je popisom utvrđeno 123.892 Srba, što je činilo 3,20% stanovništva Hrvatske. Gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj je smanjena (2001.–2011.) i iznosila je 2,19 stan./km².³¹ U relativnom smislu, te je godine najveći udio Srba u ukupnom stanovništvu pripadajućeg grada/općine, evidentiran u općinama Ervenik (96,96%), Negoslavci (96,85%) i Borovo (90,69%). U tim su općinama popisana 244 Hrvata i oni su činili manji udio etnički izjašnjenog stanovništva. S druge strane, najmanji udio Srba u ukupnom stanovništvu pripadajućeg grada/općine, zabilježen je u općinama Veliko Trgovišće (0,02%), Jalžabet (0,03%) i Vinica (0,03%), koje su također bile izrazito homogene narodnosne strukture. Od ukupno 556 gradova/općina, u njih 15 su Srbi činili većinsko stanovništvo. Redom su to bile općine: Ervenik, Negoslavci, Borovo, Markušica, Trpinja, Biskupija, Donji Lapac, Šodolovci, Cijvljane, Dvor, Jagodnjak, Gvozd, Krnjak, Erdut i Kistanje. Što se tiče prostornog razmještaja Srba u Hrvatskoj (Slika 5.), može se primijetiti da je najveći udio Srba i dalje živio u gradovima Zagrebu (9,71% svih Srba u Hrvatskoj), Vukovaru (5,56%), Rijeci (4,47%) i Osijeku (3,38%). U ta

Slika 5. Prostorni razmještaj Srba u Hrvatskoj po bivšim općinama (2021.) u relativnom smislu (Stanovništvo prema narodnosti 2021., 2022.).

³¹ Godine 2021. najveća gustoća naseljenosti Srba u Hrvatskoj zabilježena je opet u gradu Rijeci (127,64 stan./km²), a najmanja u Općini Unešić (0,01 stan./km²). Potrebno je naglasiti da u 28 općina nije zabilježena niti jedna osoba koja se, u etničkom smislu, izjasnila kao Srbin/Srpkinja.

je 4 grada živjelo 23,12% svih Srba u Hrvatskoj (gotovo 28.700). Najmanje je Srba (2021.) živjelo u 28 općina u kojima je popisom utvrđen tek jedan Srbin/Srkinja.

ZAKLJUČAK

Iako se broj Srba u posljednjih 30 godina značajno smanjio (gotovo pet puta), činjenica je da su Srbi u Hrvatskoj ponosni čuvari svojeg nacionalnog i vjerskog identiteta. Iako su Srbi u Hrvatskoj u prosjeku stariji 12 godina od prosječne starosti hrvatskih državljana, još uvijek im je dovoljno stalo da održe ono što je ostalo od nacionalnog identiteta. Sasvim je jasno da se nacionalni identitet bolje sačuvao u ruralnim sredinama gdje su Srbi činili i gdje čine većinsko stanovništvo. U urbanim sredinama nacionalni identitet utopio se u nacionalno mješovitim brakovima, u asimilaciji i etnomimikriji koje su uvelike prisutne od rata 1991.–1995. Činjenica je da su Srbi u Hrvatskoj u nestajanju i da je sve manje onih s kojima bi se moglo razgovarati o identitetu, odnosno o čuvanju običaja i prošlosti zajednica. Ipak, usprkos tomu Srbi u Hrvatskoj putem svojih ustanova što starih, a što novijih, poput Srpske pravoslavne crkve, Srpskog narodnog vijeća, Srpskog kulturnog društva Prosvjeta, Srpskog privrednog društva Privrednik, Samostalne demokratske srpske stranke i Srpskog demokratskog foruma čvrsto stoje iza onoga što smatraju svojim nacionalnim temeljima u Hrvatskoj. Na taj način daju nadu da će i oni koji dolaze iza njih, mlade generacije, moći sačuvati ono što su njihovi preci uspjeli očuvati usprkos ratovima, proganjanjima, asimilaciji i etnomimikriji kroz stoljeća bivanja na hrvatskom prostoru.

CONCLUSION

The document “Identities of Serbs in Croatia” comprehensively explores the historical, religious, cultural, and political development of the Serbian national identity within Croatia. The roots of the Serbian presence in Croatia trace back to the late Middle Ages, with significant migrations occurring between the 15th and 18th centuries, predominantly from Bosnia, Herzegovina, Montenegro, Serbia, Kosovo, and Macedonia. These migrations were shaped by the broader geopolitical dynamics of the Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy. A foundational pillar of Serbian identity in Croatia has historically been the Orthodox faith, which served as a key differentiator from the Catholic majority. The Orthodox Church established several dioceses and one metropolitanate across Croatian territory, maintaining religious and cultural unity. The construction of Orthodox churches, initially wooden and later stone, symbolized this continuity. Religious practices such as baptisms, weddings, and the celebration of slavas reinforced communal bonds. However, the tragic events of World War II disrupted this tradition severely. The Second World War marked a catastrophic period for Serbs in Croatia. Under the fascist Ustaše regime of the Independent State of Croatia, systematic persecution aimed at the extermination, forced conversion, and expulsion of Serbs was carried out. Notable atrocities include mass killings in Gudovac, Blagaj, and Glina. As a result, many Serbs fled to forests and joined the partisan resistance led by the Communist Party. The involvement in the anti-fascist struggle became a crucial aspect of Serbian identity, replacing religious affiliation as the main unifying factor. During socialist Yugoslavia, secularization and the suppression of religious institutions further eroded the role of the Orthodox Church in public life. Numerous Orthodox churches were damaged or demolished during and after the war, and rebuilding efforts were often obstructed by authorities and local populations. The Communist Party promoted atheism, discouraging religious practices among Serbs. Despite this, cultural memory and occasional religious observances persisted. Serbs in Croatia formed an influential urban bourgeoisie in cities like Zagreb, Osijek, Zadar, and Dubrovnik

in the late 19th century, establishing political parties, economic institutions, and cultural societies. The formation of the Serb-Croat Coalition in 1906 was a significant political achievement, promoting cooperation between the two groups. In the interwar period of the Kingdom of Yugoslavia, Serbs from Croatia supported the centralist and integralist policies of Svetozar Pribićević's Independent Democratic Party. After World War II, the foundations of Serbian identity shifted towards anti-fascism and Yugoslav brotherhood and unity. Memorials and commemorations of partisan fighters and victims of fascism became annual rituals in Serbian-majority villages. These events reinforced a collective memory centered on resistance and survival. The Communist regime emphasized Yugoslav identity, often at the expense of ethnic distinctions, yet Serbs retained a distinct communal consciousness. Key cultural and educational institutions also played a role in preserving Serbian identity. The Serbian Cultural Society Prosvjeta, founded in 1944, along with Srpski Privrednik, established in 1897, focused on education, publishing, cultural events, and economic development for the Serbian community. Despite periods of suppression, particularly during the Croatian Spring in 1971 and the 1990s conflicts, these institutions continued to promote Serbian heritage. The disintegration of Yugoslavia and Croatia's independence in the 1990s reignited nationalist sentiments and tensions. The new Croatian Constitution no longer recognized Serbs as a constituent people but rather as a national minority, leading to political disenfranchisement and fear among Serbs. Nationalist factions advocated for territorial autonomy in areas with significant Serbian populations. The Serbian Democratic Party (SDS) emerged as a key political force, though internal divisions and differing visions for the community's future created challenges. The outbreak of the Croatian War of Independence saw the establishment of the Republic of Serbian Krajina, an unrecognized Serb entity that sought either autonomy within Croatia or unification with Serbia. The war caused massive displacement and destruction, significantly reducing the Serbian population in Croatia. Post-war reintegration processes and the return of displaced persons were marred by legal, social, and economic difficulties. In the post-war period, Serbian identity in Croatia is maintained through several representative organizations, notably the Serb National Council (SNV) and the Independent Democratic Serb Party (SDSS), which advocate for minority rights, cultural preservation, and political representation. The SNV coordinates local minority councils and works on issues such as education, cultural events, and media, including the publication of the Novosti weekly. The Serbian Cultural Society Prosvjeta and the Srpski Privrednik continue to support cultural and educational projects, scholarships, and publications aimed at preserving Serbian heritage in Croatia. Additionally, the Serbian Democratic Forum (SDF), founded in 1991, played a crucial role in protecting human rights, providing legal assistance, and facilitating interethnic dialogue during and after the war. Despite these efforts, Serbian identity in Croatia today faces challenges such as demographic decline, assimilation pressures, and sporadic discrimination. The revival of religious practices and church reconstruction since the late 1980s symbolized a partial restoration of traditional identity elements. However, the losses of the 20th century, both human and institutional, have left a lasting impact. In summary, the identity of Serbs in Croatia has been shaped by centuries of migration, religious tradition, anti-fascist resistance, socialist Yugoslav policies, and the traumas of war and displacement. Contemporary Serbian identity is a multifaceted construct balancing Orthodox faith, anti-fascist heritage, cultural expression, and political activism within the framework of modern Croatian society.

FFOUNDATIONS OF NATIONAL IDENTITIES OF SERBS IN CROATIA

ABSTRACT

*The text *Identities of Serbs in Croatia* analyzes the historical development, elements, and challenges of the national identity of Serbs in Croatia over the centuries. Starting from migrations between the 15th and 18th centuries, Serbian identity in Croatia has been based on the Orthodox faith, cultural institutions, political organization, and anti-fascist struggle. The Orthodox Church has remained a crucial symbol of identity, especially through its dioceses and churches across the country. During socialism, secularization marginalized the Church, weakening religious identity. World War II brought catastrophic losses to Serbs in Croatia, aligning them with the partisan movement and anti-fascism, which became the foundation of a new identity. Serbian political parties in Croatia historically fluctuated from equal participation in the Croatian Parliament to later divisions and autonomy-seeking ideas. Today, Serbs in Croatia maintain their identity through institutions such as the Serb National Council, the Serbian Cultural Society Prosvjeta, and the Serbian Economic Society Privrednik, which foster cultural and educational work. Throughout history, Serbs have faced numerous challenges – from attempts at religious conversion and secularization to political turmoil, wartime atrocities, and displacement during the Homeland War. The contemporary identity of Serbs in Croatia is multilayered, comprising Orthodoxy, anti-fascist heritage, cultural creativity, and a pursuit of political equality.*

Key words: Serbs, Identity, Croatia, 20th Century.

Literatura

Božić, S. (2008). *Srbi u Hrvatskoj: 1918.–1929.* Beograd.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (1992). *Stanovništvo prema narodnosti po naseljima 1991.* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2003). *Stanovništvo prema narodnosti, spolu i starosti, po naseljima: Popis 2001. (Statistički izvještaj).* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2013). *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/ općinama: Popis 2011. (Statistički izvještaj).* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2022). *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/ općinama: Popis 2021. (Statistički izvještaj).* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

Graovac, I., Cvetković, D. (2005). *Ljudski gubici Hrvatske 1941.–1945: pitanja, primjeri, rezultati.* Zagreb: Zajednica istraživača Dijalog.

Kašić, D. (1967). *Srbi i pravoslavlje u Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj,* Zagreb: Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva SR Hrvatske.

Kosovac, M. (1910). *Srpska pravoslavna mitropolija karlovačka po podacima od 1905.,* Sremski Karlovci; Saborski odbor.

Miljanović, M. »Devastacija pravoslavnih crkava u Hrvatskoj – gornjokarlovačka Eparhija« u: *Srpski glas,* Topusko, decembar 1990, str. 11.

Niđović-Đakula, S., Smoljenović, D. (2002). *Banija i njene žrtve u NOR-u 1941.–1945. godine.* Beograd: Socijalna misao.

- Radelić, Z. (2006)., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991, od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga.
- Radelić, Z., Marijan, D., Barić, N., Bing A., Živić, D. (2006). *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga.
- Roksandić, D. (1991). *Srbi u Hrvatskoj: od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik.
- Savezni zavod za statistiku. (1954). *Popis stanovništva 1948. godine: Stanovništvo prema narodnosti i veroispovesti*. Beograd: Savezni zavod za statistiku
- Savezni zavod za statistiku. (1959). *Popis stanovništva 1953. godine: Stanovništvo prema narodnosti*. Beograd: Savezni zavod za statistiku
- Savezni zavod za statistiku. (1964). *Popis stanovništva 1961. godine: Stanovništvo prema narodnosti i veroispovesti*. Beograd
- Savezni zavod za statistiku. (1984). *Stanovništvo prema narodnosti i veroispovesti: rezultati za SFRJ, republike i autonomne pokrajine (Knjiga IX)*. Beograd: Savezni zavod za statistiku; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Savezni zavod za statistiku; Savezni zavod za statistiku. (1974). *Popis stanovništva 1971. godine: Stanovništvo prema narodnosti i veroispovesti*. Beograd: Savezni zavod za statistiku
- Škiljan, F. (2009). *Znameniti Srbi u Hrvatskoj (I. dio)*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće.
- Škiljan, F. (2012). »The Organisation and Political Position of Serbs in Croatia«, *Serbian Political Thought*, IV: (5) , str. 23–55.
- Škiljan, F. (2014). »Identitet Srba u Hrvatskoj« u: *Politička misao*, god. 51 (2), str. 111–134.
- Škiljan, F. (2019). »Odnos prema pravoslavnim crkvama u Slavonskoj eparhiji u vrijeme socijalizma (1945.–1990.)« u: *Zbornik Janković*, br. 4, str. 481–494.
- Škiljan, F. Problem srednjovjekovnih crkava koje su predane pravoslavnima na: <https://chdr-ns.com/pdf/Filip-Skiljan-Problem-srednjovjekovnih-crkava-koje-su-predane-pravoslavnima.pdf>. (Pristupljeno: 14. srpnja 2024.).
- Škiljan, F. (2022). *Identitet Srba na Kordunu*. Karlovac: Vijeće srpske nacionalne manjine Karlovačke županije.
- Živić D., Pokos, N. (2004). „Demografski gubitci tijekom domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.–2001.)“ u: *Društvena istraživanja*, god. 13 (72–73), str. 727–750.

Arhivska građa

HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama NR Hrvatske.

Internetski izvori

https://hr.wikipedia.org/wiki/Pravoslavlje_u_Hrvatskoj (Pristupljeno: 14. srpnja 2024.).

<https://privrednik.hr/drustvo/> (Pristupljeno: 15. srpnja 2024.).

<https://www.portalnovosti.com/toplomjer-srpsko-hrvatskih-odnosa> (Pristupljeno: 28. lipnja 2024.).

<https://www.eparhija-gornjokarlovacka.hr>

Kazivači

Gligorije Diklić, Požega, Iskaz dan autoru 16. ožujka 2023.

Ana Kuzle, Požega, Iskaz dan autoru 16. srpnja 2023.

Rajko Zubić, Kometnik, Iskaz dan autoru 17. prosinca. 2020.

Miladin Jakovljević, Pakrac, Iskaz dan autoru 17. siječnja 2022.

Stevo Todorović, Slabinja, Iskaz dan autoru 17. svibnja 2023.

Jevrosima Paunović, Subocka, Iskaz dan autoru 21. svibnja 2021.

Bogdan Rkman, Perna, Iskaz dan autoru 30. rujna 2021.

Milan Kekić, Rabinja, Iskaz dan autoru 6. svibnja 2021.

Govor Čedomira Višnjića, tadašnjeg Predsjednika SKD Prosvjete prilikom 70. godišnjice uspostave Društva.

Jovana Popović, SDF.

Rade Dragojević, Gornji Kosinj, Iskaz dan autoru 12. ožujka 2012.

prof. dr. sc. Darko Gavrilović, znanstveni savjetnik u trajnom izboru

Institut za istraživanje migracija
Zagreb, Republika Hrvatska

UDK: 323.1(497.11=163.42)(091)
323.15(497.11=163.42)

NACIONALNI IDENTITET HRVATA U SRBIJI

SAŽETAK

U radu se analizira hrvatski nacionalni identitet u Srbiji, s posebnim naglaskom na kulturne, političke i društvene aspekte koji oblikuju identitet hrvatske zajednice u toj zemlji. Kroz povijesni pregled, istražuje se proces formiranja i očuvanja hrvatskog identiteta unutar srpskog društva, uzimajući u obzir specifične izazove s kojima se suočava hrvatska zajednica. U radu se također analizira uloga kulturnih institucija, medija i obrazovnog sustava u očuvanju i promicanju hrvatskog identiteta, te se ispituju međusobni odnosi između hrvatske manjine i većinskog srpskog stanovništva. Cilj rada je pružiti dublje razumijevanje dinamike nacionalnog identiteta u kontekstu multietničkog društva te pridonijeti širem diskursu o položaju i pravima nacionalnih manjina u Srbiji.

Ključne riječi: *hrvatski identitet, nacionalna manjina, Srbija, kulturna baština, međunacionalni odnosi.*

O IDENTITETU

Identitet je dinamičan, slojevit i stalno se razvija kroz interakciju unutarnjeg i vanjskog svijeta. Razumijevanje procesa koji utječu na svjetonazor pojedinca ključno je za shvaćanje kako se „stvaraju svoja mjesta“ u svijetu. Također, identitet se razvija i mijenja tijekom vremena unutar specifičnog sociokulturnog okružja, ali potječe iz same duše pojedinca. On je odjek i simbol njegove potrage za vlastitim glasom i svrhom na prostorima na kojima obitava.

Identitet ne čini samo percepcija kako sebe vidimo, već djelomice i kako nas vide drugi. Zbog toga je važno kod formiranja identiteta i izvanjsko određenje „ono koje drugi primjenjuju na nas“ (Vukić, Bara, 2012: 71). Povijesne promjene zasićene ratovima, revolucijama, etničkim čišćenjima, prisilnim preseljenjima, stvaranjima i rastakanjima država te velike kulturne i civilizacijske mjene utječu na identitet pojedinaca i zajednica. Takvi događaji često oblikuju kolektivnu svijest i osjećaj pripadnosti. Socijalni i kulturni utjecaji, poput interakcija unutar društva i kulture, igraju ključnu ulogu u oblikovanju identiteta. Obitelj, obrazovanje, mediji i religija prenose vrijednosti, norme i tradicije koje oblikuju percepciju pojedinca o sebi i o svijetu oko sebe. Politički sustavi i ideologije također snažno reflektiraju svoje poruke prema pojedincu i grupi kada je riječ o formiranju identiteta. Zakoni, politike i politički diskurs mogu promicati određene identitetske okvire, dok druge potiskuju. Ekonomija i radno ozračje oblikuju identitet kroz profesionalni status, prihode i društvene klase. Promjene u ekonomskim prilikama mogu potaknuti migracije i promjene u načinu života, što se odražava i na identitet. Globalizacija i tehnološki napredak omogućuju pristup različitim kulturama i informacijama, što može dovesti do miješanja i hibridizacije identiteta. Internet i društvene mreže omogućuju pojedincima da se povezuju i stvaraju nove oblike identiteta izvan svojih lokalnih zajednica. Dijaspore i migracije dovode do susreta različitih kultura. Dijaspore često stvaraju hibridne identitete,

kombinirajući elemente iz matične i nove kulture koju su zatekli. Ipak, na pojedinca možda najveći utjecaj imaju pojedinačni životni događaji poput obrazovanja, putovanja, rada i osobnih odnosa koji na poseban način oblikuju identitet pojedinca. Kako ljudi prolaze kroz različite faze života, njihovi prioriteti, uvjerenja i identiteti mogu se mijenjati, zbog toga kontakti s različitim kulturama kroz putovanja, migracije ili multikulturalne zajednice mogu dovesti do novih identitetskih kombinacija i prilagodbi.

Okvir unutar kojeg se najbrojniji segmenti identiteta razvijaju je kulturni prostor. On stvara mogućnosti pojedincima i zajednicama da definiraju tko su, gdje pripadaju i kako se razlikuju od drugih. Kroz interakciju s kulturnim elementima, identitet postaje dinamičan i slojevit, reflektirajući bogatstvo i raznolikost ljudskog iskustva (Стојадиновић, 2012; Божиловић, 2007: 45; Божиловић, Стевановић, 2006: 134). Dakle, kultura je nositeljica identiteta, bilo individualnog ili kolektivnog. Ona prenosi vrijednosti i norme koje oblikuju ponašanje, vjerovanja i stavove pojedinaca. Kroz socijalizaciju, ljudi usvajaju kulturne standarde koji definiraju što je prihvatljivo i poželjno u društvu. Jezik je ključni element kulture i identiteta. On ne omogućuje samo komunikaciju, već također nosi specifična kulturna značenja, simbole i tradicije. Jezik pomaže u oblikovanju načina na koji pojedinci percipiraju i interpretiraju svijet oko sebe. Jezikom se prenose običaji i tradicije koji pružaju osjećaj kontinuiteta i pripadnosti. Sudjelovanje u kulturnim ritualima, proslavama i obredima pomaže ljudima da se povežu sa svojom prošalošću i zajednicom. U okviru toga, pojedinci se susreću, ali i kreiraju umjetnost, glazbu, književnost i druge oblike kulturnog izražavanja koji igraju važnu ulogu u oblikovanju identiteta. Kroz umjetnost i glazbu prenose se kulturni mitovi, povijest i vrijednosti koje oblikuju kolektivni identitet. Osim toga, identitet se stvara kroz odgoj i obrazovanje, a cjelovitost mu može pružiti religija. Kada je riječ o segmentima svijeta kulture, svoju potporu i cjelovitost se pronalazi u obrazovnom i odgojnom sustavu te u religiji. Dok obrazovni sustav prenosi kulturne vrijednosti i znanja na mlade generacije kroz obrazovanje u okviru kojega pojedinci usvajaju kulturni kapital koji oblikuje njihov identitet i društvenu ulogu, religija pruža moralni okvir i smisao života. Vjerski identitet može biti snažan aspekt ukupnog identiteta pojedinca, povezujući ga s određenom zajednicom i tradicijom. Rodne uloge, obiteljske obveze i profesionalne pozicije oblikuju identitet kroz kulturne norme i očekivanja. U suvremenom dobu sport postaje jednim od generatora identiteta. U njemu se pronalaze sve generacije zajednice, iz njega crpe identitetski ponos. Dok je sportski identitet u samoj biti individualan, a za momčad kolektivan, uspjesi vode k poistovjećivanjima s klubom, gradom, regijom i državom te u konačnici služi jačanju nacionalnih, vjerskih i rasnih obilježja (Pezo, 2010: 151).

Brojne su definicije identiteta. Možemo ga opisati kao zajedništvo emocionalnih i spoznajnih karakteristika koje definiraju doživljaj samoga sebe u odnosu na druge, dajući pojedincu osjećaj jedinstvenosti, ali i sličnosti s drugima. Postoji mnogo različitih aspekata identiteta kojima osoba može definirati sebe i svoje mjesto u društvu. Ti aspekti mogu uključivati kulturni, rodni, vjerski, građanski, profesionalni identitet, identitet otpora, ovisnosti, nacionalni identitet i mnoge druge (Ђорлука, 2014). Ipak, naciju ne možemo definirati isključivo na osnovi kulture i/ili sporta. Niti je nacionalni identitet isključivo kopanje po rudnicima prošlosti i grubo smještanje u takve okvire. Naprotiv, on je i traganje za mjestom u sadašnjici i pogled u budućnost. On nije refleksija samo onoga što se jednoj zajednici događalo, već je dio širih društveno-političkih procesa, regionalnih, kontinentalnih i svjetskih.

U tom smislu, nacionalni identitet možemo smatrati najrasprostranjenijim vidom identiteta. U 19. i 20. stoljeću, kada su počele bujati nacionalne ideje, njegova uloga bila je velika. Međutim, i danas, u doba globalizacije, ako promatramo političku, religijsku, kulturnu i sportsku scenu, vidjet ćemo da nacionalni identiteti predstavljaju utočišta, ali i polazišta za mnoga djelovanja u suvremenom labirintu društvenih mijena. Budući da je sastavnicom višeznačnih povijesnih tkanja, nacionalni

identitet nije lako opisati. On živi kroz priče, pjesme, vjerovanja, ratove, sudbine i običaje, a u isto vrijeme, u njemu se pronalaze i definiraju ga neke društvene i humanističke znanosti, umjetnost, glazbeno stvaralaštvo i sport. Nacionalni identitet određuje zajednici i pojedincu tko su i odakle su. On nije nepomičan. Nije okamenjen. Vrlo je dinamičan i promjenjiv, podložan utjecajima vremena, društva i politike, ali s druge strane i on na njih utječe. Razumijevanje nacionalnog identiteta ključno je za dublje shvaćanje ljudskog iskustva. Promjene u društvenim strukturama, političkim režimima i ideološkim pravcima mogu značajno utjecati na to kako se pojedinci i zajednice vide i identificiraju.

I danas postoje proturječnosti u pokušajima definiranja nacionalnog identiteta i nacije. Primjerice, dok Benedict Anderson opisuje naciju kao „zamišljenu političku zajednicu“ koja postoji u umovima ljudi, koja je ujedinjujuća i nadahnjujuća, ali i obilježena u isto vrijeme ograničenom i suverenom sobom, Anthony Smith analizira pojam nacionalnog identiteta kroz različite kategorije. U svojoj knjizi „Nacionalni identitet“ čitatelje upozorava na postojanje zapadnog ili „građanskog“ i nezapadnog ili „etničkog“ modela nacionalnog identiteta, a također želi posvetiti pozornost modernoj kompozitnoj prirodi nacionalnog identiteta. Prema njemu, etnička koncepcija nacije naglašava elemente kao što su podrijetlo, srodstvo, jezik i kultura. Takav pojam nacije često se bazira na ideji plemenskog ili narodnog jedinstva i dinamično obuhvaća legende i mitove koji učvršćuju povijesnu vezu između članova nacije i zemlje koju smatraju svojom. Građanski pojam nacije, koji je nastao kao proizvod Francuske revolucije, fokusira se na ideji zajednice koja je obilježena kulturnim i političkim identitetom, a ne na etničkom podrijetlu. I u konačnici, on analizira moderan pojam nacije koji spaja nacionalnost s građanstvom, odnosno državljanstvom. Ta koncepcija promatra nacionalni identitet kao kombinaciju povijesnog razvoja, kulture i političkih institucija (Стојадиновић, 2018: 11, 12; Смит, 2010: 22, 36). Primjerice, Rudi Rizman podržava ideju da nacionalni identitet nije ograničen samo etničkim ili kulturnim aspektima, već se može graditi na osnovi zajedničkih političkih i pravnih vrijednosti, kolektivnih predstava i simbola koji uključuju sve članove društva. Takva inkluzivnost simbola i vrijednosti ima za cilj podržati koheziju i stabilnost u multikulturalnom društvu (Гавриловић, 2024; Rizman, 2014: 35, 39).

Ipak, u samoj srži nacionalnog identiteta, kada je riječ o Hrvatima u Srbiji, stoje etnički aspekti identiteta. Naime, etničke institucije su jedne od najstarijih institucija koje predstavljaju temeljni prostorno-vremenski okvir života većine pripadnika ljudskoga roda. One su nulta institucija društvenih sustava, ali su i podložne promjenama kao posljedicama dugotrajnih interakcija s drugim etničkim institucijama. Unutar tih grupa postoje „odavno regulirani“ spoznajni, afektivni i moralni programi koji proizvode i učvršćuju granice ne samo prema drugim etničkim grupama, već i osnažuju vlastiti etnički identitet.¹ Dijeleći nacionalni identitet Hrvata u Srbiji na tradicionalni i suvremeni možemo reći kako tradicionalni identitet čini samu srž hrvatskoga nacionalnog bića u Srbiji.² On obuhvaća širok spektar tradicionalnih kulturnih elemenata koji su se prenosili s generacije na generaciju kroz umjetnost, duhovnost, glazbu, ali i usmenu predaju široke palete narodnih običaja. Tradicionalni identitet sastoji se od nekoliko ključnih aspekata među kojima su: jezik i narodni govor koji se zrcale kroz ikavicu, ali i prisustvo štokavice što je povezano s različitim migracijskim valovima Hrvata u Srbiju, zatim, usmena predaja, brojni narodni običaji i obredi, obiteljske vrijednosti, tradicionalne proslave, svadbene i religijske obredi, stari zanati, narodna umjetnost, pjesme, plesovi i arhitektura. Promatrajući taj dio identiteta Hrvata u Srbiji može se reći kako je bogat i raznolik te kako odražava dugu povijest i kulturno nasljeđe koje se pažljivo čuva i prenosi unutar zajednice. Kada

¹ A. Vukić, M. Bara, Konstruiranje identiteta, 74. Autori analiziraju rad Frederika Bartha iz 1969. godine, u *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Boundaries of Culture Difference* (ur. F. Barth), Oslo, 1969, 9–38.

² O svjetonazorima bačkih Hrvata vidi kod J. Dulić, Z. Šram, Političko-ideološke orijentacije kao komponente političke kulture bačkih Hrvata – komparacija nacionalnih skupina u Subotici, u zborniku *Hrvati u Vojvodini*, 2012, 15–35.

govorimo o važnosti tradicionalnog identiteta, koji je uz sve navedeno omeđen i protkan kršćanstvom (rimokatolička vjeroispovijest), ne smijemo zaboraviti ni suvremeni segment identiteta. On je, nažalost zbijen u burno 20. stoljeće, ali i u, po hrvatsku zajednicu perspektivnijih, zadnjih dvadesetak godina. Zrcali se djelomice kroz suvremenu političku zbilju koju su u prošlom stoljeću, ali i danas obilježili lijepa razdoblja suradnje s drugim narodima poglavito Srbima, tako i etničke napeposti i sukobi, različiti oblici diskriminacije na nacionalnoj (manjinskoj) osnovi, asimilacija, mimikrija, fizički progoni, otežano usvajanje manjinskog položaja u društvu, a sve kroz napore političkog angažmana hrvatskih političara i intelektualaca iz Srbije. Ipak, suvremeni identitet se ne izdvaja sam u političkoj zbilji. Naprotiv, on se prepliće s tradicionalnim jer se Hrvati kroz svoje manjinske institucije brinu o čuvanju tradicionalnih segmenata identiteta, spajaju ga sa suvremenim tokovima, pretaču ga u njih i čine svježim. Kroz spoj starog i novog, tradicija ne postaje teret prošlosti, već inspiracija za budućnost, dok suvremeni identitet ne znači odbacivanje korijena, već njihovo obogaćivanje i prilagodbu vremenu u kojem živimo. Tako se u svakodnevici, kroz manifestacije, umjetnost, književnost, običaje i svakodnevne životne prakse, uz potporu političkih i kulturnih institucija Hrvata te Rimokatoličke crkve kao duhovnog centra zajednice, osigurava kontinuitet tradicije, dok se prilagođava suvremenim uvjetima života. Dakle, spoj staroga i novoga Hrvatima u Srbiji odražava živi duh naroda koji ponosno čuva svoje nasljeđe dok korača naprijed.

ZEMLJOPISNI I POVIJESNI OKVIR HRVATSKOG IDENTITETA U SRBIJI

Smještajući u zemljopisni okvir nacionalni identitet Hrvata u Srbiji treba znati kako se njihova posebnost zrcali u tome što im je identitet utkan ponajviše u tkivo Vojvodine. Hrvati tu žive stoljećima. To su istočni, rubni predjeli hrvatskog etničkog korpusa.

Možemo reći kako Hrvati žive u Bačkoj, Srijemu, Banatu, Beogradu, posebice u Zemunu kao beogradskoj općini, te u manjem broju u drugim dijelovima države. Najvećim brojem žive u Bačkoj koja je povijesno-geografska regija smještena na sjeveru Srbije, omeđena rijekama Dunav i Tisa te državnom granicom prema Mađarskoj. To područje je poznato po svojoj ravničarskoj konfiguraciji i bogatom kulturnom nasljeđu. Hrvati u Bačkoj žive u raznim naseljima i gradovima, čineći važan dio kulturnog i društvenog mozaika regije. Značajne hrvatske zajednice nalaze se u Subotici, jednom od najvećih urbanih centara Bačke, sjedištu hrvatske manjinske samouprave te kulturnom i političkom središtu Hrvata u Srbiji, ali i u Somboru, Baču, Bačkoj Palanci, Apatinu, Novom Sadu i Monoštoru. Zajednice doprinose očuvanju hrvatskog identiteta kroz kulturne i vjerske aktivnosti, obogaćujući time multietnički karakter Bačke. Povijesna prisutnost Hrvata na tim prostorima svjedoči o njihovoj dubokoj ukorijenjenosti i važnoj ulozi u regionalnoj povijesti i kulturi.

Zamjetna je hrvatska zajednica i u Srijemu koji se dijeli na dvije države, Hrvatsku i Srbiju. Srijem je pretežito ravničarska oblast, koja je dio plodne Panonske nizine. Veći dio regije čine plodne ravnice idealne za poljoprivredu. Nadmorske visine se kreću od nizinskih dijelova uz Dunav i Savu, do najviših vrhova Fruške gore. Hidrološki, Srijem je definiran dvjema velikim rijekama, Dunavom i Savom, koje čine njegove sjeverne i južne granice. Te su rijeke ključne prometnice i izvori vode, te imaju značajnu ulogu u gospodarstvu i životu lokalnog stanovništva. Srijem je regija bogata kulturnom raznolikošću, što se očituje u prisutnosti različitih etničkih zajednica, uključujući Hrvate, Srbe, Mađare, Slovake i druge manjine. Takva etnička raznolikost pridonosi bogatom kulturnom nasljeđu regije kroz razne običaje, festivale, arhitekturu, gastronomiju i drugo. Veći gradovi poput Vukovara, Vinkovaca i Iloka u Hrvatskoj te Srijemske Mitrovice, Rume i Stare Pazove u Srbiji predstavljaju kulturna središta Srijema, gdje se održavaju brojne manifestacije koje slave povijest i tradiciju tog kraja. Inače, najstarija hrvatska zajednica u Srbiji je zajednica Hrvata iz Srijema (Deman, 2012: 151).

Hrvati u Banatu su u najmanjem broju, ali njihovo prisustvo svjedoči o rubnim dijelovima kulture i tradicije kao neizostavnih čimbenika koji čine nacionalno cijelovitim hrvatski etnički prostor. Inače, Banat, povijesno-geografska regija koja se proteže kroz Rumunjsku, Srbiju i Mađarsku, ističe se svojom bogatom kulturnom raznolikošću i specifičnim geografskim karakteristikama. U Srbiji, nalazi se istočno od rijeke Tise i sjeverno od rijeke Dunav, te obuhvaća područje Vojvodine. Ta regija, poznata po svojim plodnim ravnicama i kulturnoj raznolikosti, igra značajnu ulogu u povijesti i kulturi tog dijela Europe. U regiji žive Srbi, Mađari, Rumunji, Slovaci, Hrvati i druge manjine, čije su kulturne baštine oblikovale jedinstveni mozaik običaja, jezika i tradicija. Hrvati u Banatu čine manjinsku zajednicu koja je duboko ukorijenjena u povijest regije. Njihova prisutnost datira iz razdoblja Habsburške Monarhije, kada su se Hrvati, zajedno s drugim etničkim skupinama, naseljavali u Banatu u sklopu plan-
skih kolonizacija i Vojne krajine. Danas, Hrvati u Banatu žive u različitim naseljima, od većih gradova poput Zrenjanina do manjih sela. Kulturni identitet Hrvata u Banatu očituje se kroz brojne aktivnosti i institucije koje njeguju hrvatsku kulturu, jezik i običaje. Rimokatolička crkva i zajednice igraju ključnu ulogu u očuvanju vjerskog i kulturnog identiteta, organizirajući proslave, vjerske obrede i kulturne manifestacije. Hrvati u Banatu također održavaju bogatu folklornu tradiciju s narodnim plesovima, pjesmama i nošnjama koje se prenose s generacije na generaciju. Jedno od demografskih obilježja Hrvata u Srbiji predstavljalo je i postojanje grupe karaševskih Hrvata, autohtone hrvatske manjine iz Rumunjske, za koju se smatra da je u 19. stoljeću iz rumunjskog Banata počela svoju migraciju i u druge dijelove Banata (Baštovanović, 2017: 166).

Ne smijemo zaboraviti ni Hrvate u Zemunu i Beogradu. Zemun, koji je bio pod vlašću Habsburgovaca, imao je značajnu hrvatsku zajednicu,³ dok su Hrvati u Beogradu postali brojniji u 20. stoljeću, migrirajući zbog ekonomskih prilika i političkih okolnosti, posebice u vrijeme dviju jugoslavenskih država. Hrvati su od srednjeg vijeka nastanjivali teritorij današnje Srbije. Kada je riječ o centralnoj Srbiji i Beogradu radilo se poglavito o trgovcima rimokatoličke vjeroispovijesti iz Kotora, Dubrovnika i Bosne. Domaće stanovništvo ih je zvalo „latinima“. Kada je Srbija oslobođena od Osmanskog Carstva, u nju su dolazili Hrvati i to kao stručnjaci, novinari, ali i nezadovoljnici i politički bjegunci iz Austro-Ugarske. Od kada je stvorena Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca, počinju migracije brojnih kadrova za potrebe državnih službi. Takav vid migracija, uz brojne studente i radnike, nastavljen je i u socijalističkoj Jugoslaviji. Čak i u vrijeme ratova u 20. stoljeću, u Srbiju su dolazili članovi obitelji u kojima je obično jedan od njih bio srpskog podrijetla.⁴

Povijesna prisutnost Hrvata na ovim područjima svjedoči o njihovoj dubokoj ukorijenjenosti i važnoj ulozi u regionalnoj povijesti i kulturi. Na njih su uticali brojni vanjski čimbenici poput političkih interesa većinskih naroda i multinacionalnih država te su na svoj način ostavili traga na nacionalnoj, regionalnoj i subregionalnoj identifikaciji tog dijela hrvatskog naroda.

³ U srednjem vijeku Zemun je bio važna utvrda u sastavu ugarske Srijemske županije. U 15. stoljeću pripadala je despotu Đ. Brankoviću, od 1521. do 1717. pod osmanskim, a potom austrijskom vlašću. Ulogu mostobrana od osmanskih navala imao je Zemun u austrijsko i austrougarsko doba, jer je sve do 1918. bio gotovo na samoj granici. Tijekom 18. i 19. st. planski se izgrađivao. Trgovina, koja je zbog vrlo povoljnog smještaja grada bila uvijek živa, u austrijsko je doba postala još intenzivnijom. Preko Zemuna se prenosila gotovo sva roba i potrepštine iz Srednje Europe na Balkan i obrnuto. Zbog jeftinijeg plovnog puta Dunavom i Savom te drugih povoljnih uvjeta u Zemun se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće razvila i industrija. Od 1918. do 1941. bio je u sastavu Kraljevine SHS i Jugoslavije kao dio Vukovarske oblasti (1922–1929) i grada Beograda (1929–1941). U II. svjetskom ratu bio je formalno priključen NDH, ali je već u proljeće 1941. odlučeno da „privremeno“ ostane pod vlašću njemačkog vojnog zapovjednika za Srbiju, što je postalo trajno rješenje sve do oslobođenja u jesen 1944. Od tada je u sastavu Jugoslavije kao dio Srbije. Danas, Zemun je jedna od beogradskih općina. Preuzeto s mrežne stranice: <https://enciklopedija.hr/clanak/zemun>.

⁴ Preuzeto s mrežne stranice: <https://hmv.org.rs/hrvati-u-srbiji/povijest/2/>.

O broju Hrvata u Vojvodini u vrijeme „josefinskih“ popisa stanovništva krajem 18. stoljeća ne možemo govoriti jer su klasifikacijske sheme razlikovale plemiće i neplemiće te kršćane i Židove, a pritom su kršćani bili jedinstvena kategorija. Tek od doba romantizma i nacionalnih buđenja možemo govoriti o popisivanju Hrvata i to na osnovi onih kriterija koji su nastojali što jasnije definirati potrebe mladog nacionalno probuđenog identiteta za svojim korijenskim etničkim osnovama. Ti kriteriji su polazili od jezika, vjere, konfesionalne pripadnosti, povijesno-mentalitetskih i teritorijalnih razlika. Takvo svrstavanje stanovništva snažilo je izgradnju identiteta svih grupa pa i hrvatske.

S druge strane, dugotrajni ratovi između kršćanskih sila s jedne strane i Osmanskog Carstva s druge također su utjecali na identitete. Ne samo tako što su se pod pritiskom vremena na određenom prostoru mijenjali ili pak okoštavali, već i zbog toga što je u takvim uvjetima stanovništvo bilo prisiljeno na mnogobrojne migracije što je vodilo k pomicanjima naroda i promjenama etničkog krajobraza prostora na kojem se nalazi današnja Vojvodina. U takvim okolnostima, etničke skupine, koje danas nazivamo hrvatskima „doseljavale su se na prostor Ugarske tijekom više stoljeća iz različitih ishodišnih područja. Primjerice, još u 19. stoljeću koriste se nazivi za slavensko stanovništvo u južnoj Ugarskoj, Šokci i latini. Šokci su etnička skupina koja osim Vojvodine naseljava, Slavoniju, Srijem i Baranju i to u granicama Hrvatske, Srbije i Mađarske. Njihova izdvojena grupa živi u Rumunjskoj u blizini Temišvara u Rekašu. Do danas etnogeneza Šokaca nije razjašnjena te postoji više teorija. Ono što se zna to je da je prvi znatniji njihov prijelaz iz Bosne u Bačku i Baranju zabilježen početkom 16. stoljeća, a najveća iseljavanja su se zbila za vrijeme Bečkog rata (1684–1699). U Kraljevini SHS bački i baranjski Bunjevci i Šokci organizirali su svoju Bunjevačko-šokačku stranku koja je 1926. pristupila Hrvatskoj seljačkoj stranci. Osebjuni govor (štokavski ikavski), zajednička vjerska pripadnost Rimokatoličkoj crkvi, tradicionalni načini gospodarenja uz vjerovanje u zajedničko podrijetlo te uspješnost u održavanju običaja čimbenici su osjećaja pripadnosti hrvatskom narodu i zasebnoj šokačkoj skupini.“⁵

Nakon dolaska stanovništva iz Like javlja se još 1622. godine prvi pisani spomen etnonima Bunjevci. Na prostor današnje Vojvodine pojavljuju se početkom 17. stoljeća. Ishodište njihove etnogeneze je jugoistočno dinarsko-jadransko granično područje koje je u to vrijeme bilo poznato kao „vilajet Hrvati“ (između rijeka Cetine i Zrmanje) (Skenderović, 2012: 102). Tamošnje prožimanje različitih kulturnih elemenata dalo je temelj nastajanju i oblikovanju etničke skupine Bunjevaca čije je ime najvjerojatnije nastalo tijekom 15. stoljeća kao oznaka za pridošlo stočarsko, polunomadsko stanovništvo koje je živjelo drugačije od većine sjedelačkog stanovništva. O Bunjevcima koncem 18. stoljeća piše i fra Ivan Lanosović tvrdeći kako su Bunjevci došli „od rijeke Bune u Dalmaciji“. Ta predaja zadržala se kao glavna naracija o bunjevačkoj etnogenezi do danas (Skenderović, 2012: 101).

Dolaskom u nove sredine, Bunjevci su se naselili na područja današnje Vojvodine, Mađarske i južne Slovačke. U tim novim sredinama, Bunjevci su razvili specifične oblike poljoprivrede, stočarstva i obrtništva, te su uspostavili svoje zajednice koje su očuvale njihove običaje, jezik i kulturu.

Do početka 18. stoljeća nastaviti će se na područje Podunavlja naseljavati katoličko stanovništvo iz Dalmacije i Bosne, koje će se nazivati poglavito regionalnim imenima, Dalmatinci i Bošnjaci (Vukić, Bara, 2012: 83). Tijekom gotovo cijelog 19. stoljeća etnička diferencijacija za Hrvate u Vojvodini biti će poprilično nejasna. Naime, etnonim Hrvat u izvorima i popisima koji su se tada odnosili na područja Bačke, Banata i Srijema koristio se samo za Hrvate podrijetlom iz Banske Hrvatske ili hrvatske dije-

---

⁵ Podaci o Šokcima preuzeti s mrežne stranice: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sokci#:~:text=%C5%A0okci%2C%20hrvatska%20etni%C4%8Dka%20skupina%20naseljena,dr%C5%BEava%20Hrvatske%2C%20Mad%C5%BEarske%20i%20Srbije>.

love Vojne krajine koji su se doselili u 18. i 19. stoljeću, dok su se imena Dalmatinci, Hrvati, Bunjevci i Iliri odnosili na one koji su se doselili od 13. do 17. stoljeća (Vukić, Bara, 2012: 85). Tek od potpisivanje Austro-Ugarske nagodbe, ugarske vlasti vrše pritisak na tu etničku grupu da se izjašnjavaju kao Bunjevci jer je hrvatski nacionalni preporod počeo bujati u Dalmaciji pa im identiteti Hrvat i Dalmatinac nisu u političkom smislu odgovarali. Unatoč dezintegracijskim procesima koji su se protiv hrvatskog naroda odvijali kroz 19. i 20. stoljeće, Bunjevci su uspjeli zadržati svoj subetnički identitet. Dok su mnogi Bunjevci postali dijelom moderne hrvatske nacije, podunavski Bunjevci zadržali su svoj specifični naziv i kulturne karakteristike do danas. Međutim, taj subetnički identitet nije isključivao razvoj hrvatske nacionalne svijesti među Bunjencima, već je predstavljao dodatni sloj njihova identiteta. Važnu ulogu u očuvanju bunjevačkog identiteta i promicanju hrvatske nacionalne svijesti imao je biskup Ivan Antunović. On je u svojim spisima jačao nacionalnu svijesti među Bunjencima, ali i borio se za očuvanje njihove posebne kulturne baštine. Tako je primjerice biskup Antunović zabilježio kako su nakon bitke na Mohačkom polju Srbi i Hrvati živjeli na prostoru Podunavlja zajedno jer, kako kaže, „gdi je god bilo Srbah, tamo je u većem ili manjem broju bilo takodjer Bunjevcah i Šokacah, ili kako se danas volimo nazivati, Hrvatah...” (Antunović, 1882: 69).

Iako je među Bunjencima iz Bačke razvijana hrvatska nacionalna svijest, ona se ipak nije do kraja razvila. Jedan od razloga leži u činjenici što je proces krenuo sa zakašnjenjem u odnosu na veći dio Hrvatske koji je počeo u tom smislu razvijati se od četrdesetih godina 19. stoljeća, ali i u tome što je zbog sukoba različitih nacionalnih interesa na tom području, poglavito brojčano i institucijski jačih mađarskih i srpskih interesa, identitet Bunjevac favoriziran u odnosu na identitet Hrvat (Žigmanov, 2010: 329). Na spori i mjestimice neuspješni razvoj hrvatske nacionalne svijesti utjecali su i drugi čimbenici poput postojanja bunjevačke „ikavice“ koju nije u cijelosti zahvatila standardizacija hrvatskoga jezika, ali i zbog toga što su podunavski Bunjevci ostali administrativno-teritorijalno odvojeni u ugarskom Podunavlju od Hrvatske, što je odigralo presudnu ulogu u vrijeme hrvatskog preporoda iz 19. stoljeća, a naročito nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine. Na primjer, subotički Bunjevci u vrijeme Austro-Ugarske nisu bili organizirani u posebne političke stranke koje bi sebi za cilj stavile nacionalnu borbu Hrvata. S druge strane, zbog nacionalnog interesa mađarskog naroda forsirano je ime Bunjevac, dok je hrvatski identitet, za koji je mađarski nacionalizam osjećao da je rivalski, bio potiskivan. To nije značilo da nije ni bilo hrvatske nacionalne svijesti. Naprotiv, još sedamdesetih godina 19. stoljeća vodile su se, primjerice, rasprave u preporoditeljskim „Bunjevačko šokačkim novinama“ o pitanju kojim jezikom trebaju pisati i govoriti Šokci i Bunjevci. Za identitet Hrvata je važno kako su prevladali pobornici hrvatskoga jezika uz tumačenje „kad se kaže u knjigama hrvatski jezik, to je onaj jezik kojeg smo dosad nazivali ilirskim, neki dalmatinskim, neki pak slavonskim jezikom.“ (Vukić, Bara, 2012: 88).

I u Kraljevini SHS identitet Bunjevaca bio je razvijan kao zaseban identitet i to poglavito od strane političkih snaga koje su podržavale jačanje jugoslavenstva, ali i onih koji su držali do srpskog nacionalnog identiteta nasuprot snaženju hrvatskog identiteta na prostoru Bačke. Može se reći kako je u Kraljevini SHS cijela politička aktivnost Bunjevaca bila u rasponu od ideologije nacionalnog jedinstva oličene u jugoslavenstvu do oporbenih stajališta koja su polazište prepoznavala u federalizmu kao načelu državnog uređenja zalažući se za jačanje hrvatstva, što se poglavito zrcalilo u politici Stjepana Radića (Mačković, 2012: 113–135). U toj državnoj zajednici, Stjepan Radić je organizirao mlađe ljude, uglavnom iz svoje stranke, koje je poslao u Bačku s namjerom prvo ih uključiti, a potom i potaknuti da povedu društveni život Hrvata u smjeru razvijanja hrvatske nacionalne svijesti (Gavrilović, 2002). Takav Radićev potez postigao je određeni uspjeh, ali ne i cijelovit, jer su Bunjevci i Šokci djelomice ostali odvojeni od hrvatske matice kako za vrijeme Kraljevine SHS, tako i u vrijeme novih unutardržavnih podjela u Kraljevini Jugoslaviji (od 1929. godine živjeli su u Dunav-

skoj banovini).⁶ Što se tiče bunjevačke zajednice u tom razdoblju treba reći kako je ona bila intelektualno potkapacitirana. Njihova zastupljenost, primjerice, među subotičkim intelektualcima nije prelazila deset posto, a i oni koji su se uspjeli školovati na visokoškolskim ustanovama, poglavito su odlazili na školovanje u Zagreb (Mačković, 2012: 118). Ipak, Bunjevci su imali svoje gradonačelnike, ali to su poglavito bili oni koji su svoju političku participaciju vidjeli kroz djelatnosti Narodne radikalne stranke i Demokratske stranke. Tako možemo nabrojiti više gradonačelnika među kojima su Stipan Matijević, Vranje Sudarević, Ante Pletikosić i drugi (Mačković, 2012).

Hrvati iz Bačke su za vrijeme Drugog svjetskog rata nastavili živjeti izvan matice, odnosno, u sastavu Mađarske, dok su srijemski Hrvati ušli u sastav Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Za razliku od njih, Hrvati u Banatu su se našli pod njemačkom upravom. Ratne godine su raspršile hrvatsko zajedništvo koje je vladalo unutar HSS-a. Jedan dio pripadnika te stranke stao je uz NDH pristupivši ustašama, drugi se distancirao od njih kada su vidjeli kako ta država provodi genocid nad Srbima, Židovima i Romima, kao i uhićenja i ubojstva Hrvata koji se nisu slagali s tim režimom, dok su treći prišli partizanskom pokretu i sudjelovali u antifašističkoj borbi iz koje je nastala Republika Hrvatska u okvirima socijalističke Jugoslavije. Tako su ratne godine nanijele težak udarac ne samo unutarhrvatskom ideološkom razdoru,⁷ već su zbog masovnih ratnih zločina u Srijemu izazvale nepovjerenje i mržnju između Srba i Hrvata. Zbog toga ne treba čuditi da kada je rat završen i uspostavljena nova, komunistička vlast, nacionalna je netrpeljivost između Hrvata i Srba u Srijemu predstavljala najveći problem. Tada je, prije svega zbog teškog ratnog iskustva i počinjenih zločina nad Srbima, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) imala malo sluha glede inkorporacije Hrvata u javni život te oblasti. To nije bilo riješeno ni u narednim godinama. Osim navedenog, ključni problem u hrvatsko-srpskim odnosima ležao je i u činjenici da vlast na tim prostorima nije uspjela suzbiti ustaše i četnike koji su djelovali sve do 1947. godine (Petrović, 2009: 38; Gavrilović, Dukić, 2012: 122). Situacija se počela popravljati tek desetak godina poslije rata.

Inače, nakon Drugog svjetskoga rata, Hrvati u Vojvodini su postupno počeli gubiti svoj nacionalni identitet. To se događalo zato što su se stranačko organiziranje Hrvata na nacionalnoj osnovi kao i Rimokatolička crkva našli pod udarom komunističkog režima koji je svojim jednostranačjem i anti-kršćanskim opredjeljenjem suzbijao rad svih onih koji se sa njim nisu slagali. Tako su pedesetih godina prošlog stoljeća, kao i u slučaju ostalih naroda u Vojvodini, i kod Hrvata ubrzano nestajale nacionalne, vjerske i kulturne zasebnosti. Granice uspostavljene nacionalnim identitetima postajale su poroznije i mekše. Ipak, religija je, kada je riječ o Hrvatima, zahvaljujući snazi Rimokatoličke crkve, i dalje ostala ključno obilježje nacionalne različitosti što u konačnici ipak nije bilo dovoljno za prevazilaženje problema u vezi s jačanjem hrvatskog nacionalnog identiteta u cijelom poratnom razdoblju. Naime, KPJ se nakon rata našla pred neriješenim nacionalnim pitanjem, iako se od svog osnutka borila za nacionalnu ravnopravnost na gospodarskom, političkom, društvenom i kulturnom polju (Kecić, 1989). Osim toga, KPJ je imala i unutarstranačke probleme u vezi s pitanjem nacionalne mržnje. Naime, zločini koje su počinili ustaše i njemačke okupacijske jedinice na prostoru Srijema

---

⁶ 5 Dok su Bunjevačko-šokačka stranka i Hrvatska pučka stranka na izborima iz 1920. i 1923. bilježile minorne rezultate od 25%, odnosno 6% glasova kao i Vojvođanska pučka stranka na čelu s Blaškom Rajićem godine 1925., za razliku od njih Radićev HSS je, nakon što je u njegovu stranku ušla Bunjevačko-šokačka stranka, zabilježio na izborima iz 1927. prvo postupni oporavak od otprilike 19,5%, da bi lista njegova nasljednika Vladka Mačeka pod imenom Udružene oporbe, primjerice, u subotičkoj izbornoj jedinici dobila 54,72%.

⁷ Represivni aparat koji su uvele ustaške vlasti prema Srbima, Židovima, Romima, komunistima i ljevičarski nastrojenim pripadnicima HSS-a doveo je do toga da je dio Hrvata sve zamjetnije dezertirao iz domobrana i prelazio u partizane. Više o tome u M. Bara, T. Žigmanov, *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti – osnovne činjenice*–, Subotica, 2009: 41, 42; u D. Gavrilović, N. Dukić, *Problemi tranzicije u Srbiji i položaj hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini*, *Zbornik „Srpsko-hrvatski odnosi; rešavanje otvorenih pitanje*, Petrovaradin 2012: 122.

ostavili su težak trag i među članovima Partije koji nisu mogli u ime bratstva i jedinstva gurnuti u stranu teško ratno iskustvo. Sve to bilo je dodatno pogoršano činjenicom da je u narodnooslobodilačkim odborima Srijema bio neravnopravan nacionalni sastav,⁸ ali i činjenicom da su pojedini pripadnici hrvatskog naroda bili od vlasti dodatno maltretirani.⁹ Tako su se međunacionalni odnosi na prostoru Vojvodine sporo popravljali podižući postupno prag tolerancije i uvažavanja tijekom pedesetih godina 20. stoljeća, kako bi se tek u idućem desetljeću moglo govoriti o najvećma zacjeljenim ranama i novim generacijama mladih koji nisu bili u toj mjeri opterećeni ratnim iskustvima kao njihovi roditelji.

Do tada, ne samo pripadnici starije generacije koje su još prije ili za vrijeme rata bile u komunističkoj partiji, već i mlađi pripadnici naroda i narodnosti socijalističke Jugoslavije počeli su pristupati redovima komunista i svoj društveno-politički angažman tražiti kroz partijski rad. U tim desetljećima država je sve manje pažnje polagala na nacionalni identitet, a jačala je jugoslavenstvo kao vladajuću doktrinu uz dogmu o bratstvu i jedinstvu. Unatoč tomu što je jugoslavenstvo bilo nametano kroz tumačenje kako je ono socijalistički interes i svijest, a njen temelj jedinstvo radničke klase, nije uspjelo zahvatiti svojom ideologijom većinu stanovništva. Kroz sve popise je razvidno kako je Jugoslavena bilo u državi, ali i da već formirane nacije nisu mogle nestati pod četrdesetljetnim utjecajem jedne ideologije. Ipak, unatoč radu komunista s jedne strane, ali i obrani hrvatskoga identiteta kroz rad Crkve s druge, život je postavljao vlastite zakone i stvarao realnosti drugačije od onih koje su tražili komunistički ideolozi ili crkveni velikodostojnici te sve marginaliziraniji zabrinuti intelektualci (Petrović, 2019: 86). Identitet Hrvata u Srbiji počeo se gubiti u mješovitim brakovima, baš kao što se gubio na identičan način život drugih naroda i manjina. Zajednički programi u školama, suvremena društvena i kulturna zbivanja iz druge polovice 20. stoljeća koja su se sa Zapada ograničeno, a od sedamdesetih godina prošlog stoljeća sve slobodnije počela prelijevati i na teritoriju Jugoslavije, nosila su sa sobom moderne tokove urbanog načina života kroz glazbu, modu, književnost, umjetnost i film, a putovanja koja su mladi ljudi mogli sebi priuštiti u demokratski svijet otvarala su im nove perspektive i interese. Negdje gdje se nacionalni identitet tanjio i gurao u stranu u odnosu na društvene izazove urbanog i dinamičnog.

Očito je da se hrvatski nacionalni identitet postupno krunio u Srbiji. Na to nije samo utjecalo do sada sve navedeno, već i to što se poticanje nacionalnog identiteta smatralo opasnim od KPJ-a jer se vjerovalo kako će dovesti do širenja nacionalizma, ideologije suprotne komunističkoj. Na slabljenje hrvatstva u Srbiji utjecala je i činjenica da je hrvatski identitet dodatno bio oslabljen zbog odljeva Hrvata u Hrvatsku, sličnog procesu u Bosni i Hercegovini, te da je urušavan kroz agrarnu reformu, industrijalizaciju i urbanizaciju, što je osobito utjecalo na seosko stanovništvo Vojvodine, među kojima su Hrvati činili velik dio (Gavrilović, Dukić, 2012: 124).

Od kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća, nacionalizam je, uz pojavu ekstremne desnice, na prostoru bivše Jugoslavije počeo sve više bujati, što je dovelo do pogoršanja hrvatsko-srpskih odnosa i samim time narušavalo međunacionalne odnose u Vojvodini. Ekstremni desničari su potiskivali i negirali „neprijateljske identitete“ na prostorima koje su smatrali svojim etničkim i povijesnim teritorijem. Činjenica da su Srbi u Hrvatskoj i Hrvati u Srbiji do početka devedesetih godina bili konsti-

⁸ U Glavnom narodnooslobodilačkom odboru za Vojvodinu od 45 članova bilo je u svibnju 1945: 39 Srba, 4 Hrvata i 2 Mađara. Više o tome kod B. Petranović, M. Zečević, Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost II, Beograd 1987,145; u D. Gavrilović, N. Dukić, *Problemi tranzicije u Srbiji*, 123.

⁹ Mjesni narodnooslobodilački odbor u Sremskoj Mitrovici krajem siječnja 1945. naredio je samo Hrvatima da idu na rad na „otkopavanju streljanih Srba.“ U Šid na „kuluk“ su išli samo Hrvati. B. Petranović, M. Zečević, Jugoslovenski federalizam,146; u D. Gavrilović, N. Dukić, *Problemi tranzicije u Srbiji*, 123.

tuitivni narodi u svojim republikama nestala je gotovo preko noći. Za Hrvate u Srbiji to je značilo ne samo ulazak u do tada nepoznat im politički i kulturni prostor manjinskih zajednica, već i početak dinamičnijeg nestanka hrvatskoga identiteta na tom prostoru. Naime, prvo politički, a potom i ratni sukob između Srba i Hrvata doveo je do oživljavanja ideje o bunjevačkoj naciji u Vojvodini, što je omogućilo onima koji su se izjašnjavali kao Bunjevci da se distanciraju od rastućeg pritiska i progona Hrvata. Tijekom devedesetih, mnogi bunjevački Hrvati, iz straha od fizičke i gospodarske represije za vrijeme režima Slobodana Miloševića, ali i zbog moguće političke koristi, odlučili su se izjašnjavati kao Bunjevci ili Jugoslaveni. Pojedini Bunjevci su postali politički visoko rangirani u vrijeme Slobodana Miloševića poput Ivana Sedlaka koji je bio ministar bez portfelja zadužen za ljudska prava i prava nacionalnih manjina u Vladi Republike Srbije krajem devedesetih godina, a Ana Prčić, bila je zastupnica u parlamentu SR Jugoslavije od 1992. do 1996. te viša činovnica pokrajinske administracije od 1996. do 2000. godine (Žigmanov, 2010: 342; Gavrilović, Dukić, 2012: 125). Danas, iako više nema represije ni etničkog nasilja, mnogi Bunjevci i dalje se izjašnjavaju kao Bunjevci, a ne kao Hrvati. To je dijelom posljedica toga što im takvo izjašnjavanje i dalje omogućava veći prostor za javno djelovanje i jačanje svog identiteta putem institucija. Osim toga, dugotrajan nedostatak financiranja hrvatskih kulturnih, političkih i prosvjetnih aktivnosti tijekom cijelog zadnjeg desetljeća 20. stoljeća dodatno je pridonio toj situaciji. O tome svjedoči sama Subotica. Ona je najveće središte bačkih Bunjevaca i kao takva primjer je složenosti hrvatskog identiteta u Srbiji. Prema popisu stanovništva iz 2002., na širem području Subotice živjelo je 16.688 Hrvata i 16.254 Bunjevca. Taj podatak ne samo da ukazuje na veliki broj onih koji se izjašnjavaju kao Bunjevci, već i na značajne izazove s kojima se suočava hrvatski identitet. Još jedan od najočitijih problema opstojnosti Hrvata u Srbiji je činjenica da je samo polovina onih koji su se izjasnili kao Hrvati za svoj materinski jezik navelo hrvatski (8.806 osoba) (Vuković, 2010: 263). Ta statistika jasno upućuje na postupni nestanak hrvatskoga identiteta na tom prostoru, jer jezik je jedan od ključnih elemenata nacionalnog određenja. Jezična asimilacija i sve veće korištenje drugih jezika u svakodnevnom životu značajno pridonosi slabljenju osjećaja pripadnosti i nacionalnog ponosa.

Nažalost, i danas postoji animozitet kod jednog dijela Srba prema Hrvatima. Takve osjećaje najčešće nose Srbi koji su tijekom rata devedesetih naselili dijelove Hrvatske te Bosne i Hercegovine, ali i jedan dio autohtonih Srba. Tome pridonosi i politička klima u Hrvatskoj, često se u javnosti ističu ustaški simboli i upućuju pogrdne poruke Srbima, što se rijetko strožije sankcionira.

Hrvati u Srbiji, posebice u Vojvodini, suočavaju se s izazovima očuvanja svog nacionalnog identiteta u složenim društvenim i političkim okolnostima. Unatoč teškoćama, mnogi od njih i dalje nastoje održati svoj nacionalni identitet kroz očuvanje kulture, tradicije, ali i politički angažan prilagođavajući se suvremenim uvjetima.

IDENTITET HRVATA U SRBIJI BAŠTINJEN KROZ KULTURU I DUHOVNOST

Hrvatska kultura, razvijajući se kroz više od 1.400 godina na kršćanskom i europskom prostoru, a time i na balkanskom prostoru, oblikovala je svoje pripadnike unutar okvira kršćanske civilizacije. U svojim najsvjetlijim trenucima, prateći visoke domete europskog civilizacijskog kruga, crpila je snagu iz najdubljih izvora kršćanskog humanizma (Supićić, 2000: 619; Gavrilović, 2019: 100). Zbog svog zemljopisnog položaja, Hrvatska je sažimala kulturne procese četiri različite kulturne sfere. Već u razdoblju prijelaza iz antike u srednji vijek, na prostoru Hrvatske su se ispreplitali zapadni i istočni kulturni i politički utjecaji dvaju Rimskih Carstava. Budući da je Hrvatska dio Srednje i mediteranske Europe, njeni prostori su preplavljeni kulturnim utjecajima Mediterana i kontinenta. U antici, hrvatski prostor bio je dio Rimskog Carstva, što je ostavilo dubok trag u kulturnom nasljeđu. Srednji vijek

donosi pokrštavanje i uspostavu prve hrvatske države. U tom razdoblju nastaju značajni spomenici sakralne arhitekture, od kojih su neki danas pod zaštitom UNESCO-a. Renesansa i barok donose procvat umjetnosti i književnosti. Hrvatski renesansni pjesnici, poput Marka Marulića, ostavili su neizbrisiv trag. Marulićevo djelo „Judita“ smatra se prvim epom napisanim na hrvatskom jeziku. U baroku, Dubrovnik postaje centar kulturnog i umjetničkog stvaralaštva s istaknutim pjesnicima poput Ivana Gundulića. U 19. i 20. stoljeću, hrvatska kultura razvija se u okviru nacionalnog preporoda i borbe za neovisnost. U tom razdoblju nastaju ključna djela hrvatske književnosti i umjetnosti, a Zagreb postaje kulturno središte. Moderna i avangardna umjetnička strujanja reflektiraju se u djelima Miroslava Krležę, Ivana Meštrovića i drugih značajnih umjetnika.

Pisanje o kulturnom identitetu Hrvata u Srbiji, kao Hrvatima koji žive na višestoljetnim rubnim hrvatskim etničkim prostorima, pred čitatelje niže priču o stoljećima bogatim kulturom, jezikom i vjerom. Kroz povijest, Hrvati su na tim prostorima oblikovali i čuvali svoju baštinu, preplićući tradiciju i suvremenost u harmoniji koja odražava njihovu snagu i otpornost. Na prostoru Srbije brojna su materijalna i nematerijalna dobra kao sastavni dijelovi kulturne baštine Hrvata na tom prostoru. U tom smislu, kulturni identitet Hrvata odražava se kroz bogatu nematerijalnu kulturnu baštinu koja uključuje jezik, običaje, folklor, književnost i brojne druge elemente koji su se prenijeli kroz generacije. Ta baština nije samo dio njihove povijesti, već i ključan aspekt njihove svakodnevnice, koji im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta.

Jezik je temeljni element kulturnog identiteta Hrvata u Srbiji. Bunjevci i Šokci njeguju svoje dijalekte, kao što su šokački govor štokavskog narječja – prvo ikavskog, a onda ijekavskog dijalekta i bunjevački govor temeljen na ikavskom izgovoru štokavskog narječja. Danas, tradicionalni segment identiteta, a to je jezik i tokovi suvremenog identiteta koji se zrcale kroz intelektualno stvaralaštvo, spajaju se u čuvanju jezika kroz nakladništvo, tiskanje knjiga na mjesnim govorima hrvatskog jezika i organizaciju književnih večeri poput „Večeri ikavice u Stanišiću“ i „Divanim šokački u Bačkom Monoštoru“.

Za kulturni dio identiteta Bunjevaca veliku važnost ima ikavica. Ona predstavlja jedan od najznačajnijih dijalekata štokavske ikavice. Taj je dijalekt zadržao svoju autentičnost kroz stoljeća, unatoč mnogim političkim, društvenim i kulturnim promjenama koje su zahvatile područja na kojima Bunjevci žive. Bunjevačka ikavica je dijalekt koji se temelji na štokavskoj osnovi, a specifičan je po tome što se jat u tom govoru reflektirao kao „i“. Taj jezikoslovni fenomen poznat je kao ikavski izgovor, i jedan je od glavnih obilježja dijalekta koji Bunjevci koriste u svakodnevnoj komunikaciji. Ikavica se očuvala u govoru i književnosti Bunjevaca te je postala simbolom njihova kulturnog i etničkog identiteta. Nažalost, unatoč svojoj važnosti, bunjevačka ikavica nije bila u cijelosti obuhvaćena procesom standardizacije hrvatskog književnog jezika. Standardizacija, koja je dovela do stvaranja modernog hrvatskog jezika, imala je za cilj ujednačavanje jezičnih varijanti i stvaranje zajedničkog jezičnog standarda. Međutim, taj proces nije u potpunosti zahvatio Bunjevce i Šokce, koji su ostali izvan glavnih jezičnih tokova. Kao rezultat toga, bunjevačka ikavica ostala je u prošlosti izvan standardnog hrvatskog jezika, što je stvorilo određene izazove za Bunjevce u pogledu jezične integracije i identifikacije. Unatoč tim izazovima, bunjevačka ikavica ima poseban status među bačkim Bunjencima. Zbog svoje dugovječne upotrebe i kulturne važnosti, ikavica je postala simbolom identiteta i zajedništva. U suvremenom kontekstu, postoji nastojanje da se bunjevačka ikavica očuva i promovira kao važan dio hrvatske jezične baštine. Taj dijalekt, zajedno s drugim nestandardnim idiomima, može igrati ključnu ulogu u oblikovanju nacionalne strategije za očuvanje jezične raznolikosti. U konačnici, važnost bunjevačke ikavice nije samo u očuvanju lokalnog identiteta, već i u tome što pridonosi ukupnoj jezičnoj raznolikosti hrvatskog jezika. Kroz sustavno podržavanje i promoviranje bunjevačke ikavice, moguće je očuvati taj dijalekt za buduće generacije te ga integrirati u širi kontekst hrvatske kulturne i jezične politike. Međutim, promoviranja bunjevačke ikavice nema bez

jake podrške kulturnih ustanova, osnivanja hrvatskih kulturnih centara, hrvatskih knjižnica, kapacitiranja dnevnog tiska Hrvata u Srbiji, veće zastupljenosti na nacionalnim ferkvencijama, osnivanja lokalne hrvatske televizije i hrvatskog kazališta.

Kada pišemo o hrvatskom jeziku, književno stvaralaštvo svakako igra važnu ulogu u očuvanju identiteta. Pišući o književnosti bačkih Hrvata treba imati na umu kako je ona „nejednako rasla i dozrijevala uz našu ovohrvatsku, matičnu“ književnost (Škvorc, 1970: 19), ali i kako je u razdoblju između dva svjetska rata objavljivanje časopisa i novina na hrvatskom jeziku u tom dijelu Vojvodine dostiglo zavidnu razinu, pri čemu treba imati na umu kako čak njih 29 nisu financirale ni država ni crkva. U tom smislu, oni su dokaz afirmacije hrvatskog naroda u jednoj multietničkoj sredini. Pri tome su brojni materijalni i simbolički elementi reprezentivni njihove višestoljetne prisutnosti na panonskom prostoru (Sekulić, 1990: 413). Raznolika povijest hrvatske književnosti u Srbiji seže od 18. stoljeća do današnjih dana, obuhvaćajući poeziju, prozu i književne časopise, kao i brojne kulturne manifestacije koje njeguju i promoviraju hrvatski jezik i književnost. Najranije razdoblje pjesništva među Hrvatima u Srbiji vezuje se uz 18. stoljeće, predstavljeno izborom iz pjesništva franjevac Mirka Pavića i Grgura Peštalića. Tijekom 19. i početkom 20. stoljeća djelovali su autori kao što su Blaž Modrošić, Šime Ivić, Stjepan Vujević i Josip Jukić Manić. Ipak, neizostavno je izdvojiti ime Ilije Okrugića, srijemskog Hrvata, koji je bio ključna figura u hrvatskoj književnosti i kulturi 19. stoljeća. Njegovo svećeničko i književno djelovanje, zajedno s aktivnim sudjelovanjem u hrvatskom narodnom preporodu, ostavili su trajni trag u povijesti hrvatskog naroda, a rad i nasljeđe i danas se cijene i pamte, posebno kroz nagrade i priznanja koja nose njegovo ime.

U razdoblju između dvaju svjetskih ratova egzistirala je poezija Josipa Vukovića Đide, Lazara Stipića, Matije Evetovića i mnogih drugih, da bi nakon Drugog svjetskog rata, pjesništvo bunjevačkih Hrvata predstavljeno bilo pjesmama Ivana Prčića, Luke Stantića i mnogih pjesnika sve do današnjih dana. Poput pjesništva, proza hrvatskih autora u Srbiji također ima značajnu tradiciju. Od 70-ih godina 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata djelovali su autori kao što su Ivan Antunović, Blaž Modrošić i Nikola Kujundžić. Između dva svjetska rata pisali su Pavao Bašić Palković, Ivan Petreš i Balint Vujkov. Nakon Drugog svjetskog rata, prozno stvaralaštvo nastavili su autori poput Marka Peića, Josipa Pašića i Pavla Bačića. No pjesnici i pisci nisu usamljeni nositelji kulturnog segmenta nacionalnog identiteta. Brojna kulturna društva i kulturne manifestacije svjedočile su, a neke i danas svjedoče, o značaju kulture za identitet Hrvata u Srbiji. Primjerice, „Dani Balinta Vujkova“, inače hrvatskog književnika, sakupljača i obrađivača hrvatskih narodnih djela održavaju se od 2002. te su istaknuta godišnja kulturna manifestacija u Subotici koja promiče hrvatsku književnost, jezik i kulturu, usmjerenu na očuvanje ikavice, podižući i temelje hrvatskog kulturnog identiteta. Susret pučkih pjesnika „Lira naiva“, pokrenut 2003. te „Književno prelo“, održavano od 2007., dodatno su do danas obogatili književni život Hrvata u Srbiji. Uz sve to, svoje zasluge za očuvanje identiteta ima i književna aktivnost koja se razvijala kroz nekoliko važnih časopisa. Ovom prigodom spominjemo „Klasje naših ravni“, pokrenut 1935. na poticaj biskupa Lajče Budanovića i mons. Blaška Rajića, koje je obnovilo svoje izlaženje 1996. kao glasilo Matice hrvatske Subotica. Zatim „Rukovet“, časopis za književnost i umjetnost, svakako je časopis vrijedan spomena koji izlazi od 1955. te 2013. pokrenut časopis „Nova riječ“ nositelji su kulturnog aspekta hrvatskog identiteta. Ipak, među časopisima „Neven“ ima posebno mjesto u povijesti hrvatske književnosti i kulture među Hrvatima u Srbiji. Osnovan 15. siječnja 1884. od hrvatskog književnika Mije Mandića, pisan odmah na ikavici, časopis je kroz svoje izlaženje prošao različite faze i promjene, reflektirajući turbulentna društvena i politička zbivanja tog doba. Bio je više od časopisa. Postao je simbol kulturnog otpora, očuvanja jezika i identiteta, te promicanja političkih i društvenih prava Hrvata u Srbiji. Njegova bogata povijest svjedoči o snazi pisane riječi i važnosti kulturnog djelovanja u očuvanju i razvoju nacionalnog identiteta. Svoj kraj

časopis je doživio 1940. godine. Na koncu, razvidno je kako hrvatska književnost u Srbiji, posebice u Vojvodini, ima duboke korijene i bogatu tradiciju koja je uspjela preživjeti i razvijati se u etnički šarolikom okruženju. Kroz kulturne manifestacije, nagrade, časopise, romane i zbirke poezije, hrvatska književnost i dalje igra važnu ulogu u očuvanju identiteta i kulture Hrvata u Srbiji.

Još jedna bitna komponenta njihovog kulturnog identiteta je glazba. Njena snažna vezanost za duhovni život svjedoči o ranim i snažnim vezama Hrvata s tog prostora sa svojom subraćom iz Hrvatske i to kroz djelovanje u okvirima Rimokatoličke crkve. Naime, 1872. odlučeno je da figuralna glazba može biti izvođena za vrijeme mise osam puta godišnje (Božić, Dan sv. Stjepana, Uskrs, Tijelovo, za rođendan i dan sveca zaštitnika aktualnog kralja, dan sveca zaštitnika kraljice i za godišnjicu smrti prijašnjeg kralja). U svim drugim danima, izvedbe su bile ograničene na koralnu glazbu praćenu orguljama. To „ograničeno“ izvođenje figuralne glazbe, ipak je otvorilo dovoljno prostora skladateljima da skladaju glazbu za misne potrebe. Izvedbe su bile organizirane u mnogim važnim crkvama, kao što su katedrale u Đakovu, Splitu, Zadru i Dubrovniku, zatim u župnim crkvama u Subotici i Varaždinu. Među skladateljima isticao se Đuro Arnold (1781.–1848.) koji je bio odgovoran za glazbu u katoličkoj crkvi sv. Tereze u Subotici. Njena kongregacija bila je poglavito hrvatska i mađarska. Arnold je napisao veliki broj misa, rekvijema, *offertorija* i ostalih skladbi. Pet papa je stolovalo u crkvi sv. Petra za vrijeme njegova životnog vijeka i on je svakom posvetio po jednu skladbu. U znak zahvalnosti papa Leon XII. ga je odlikovao zlatnom medaljom. Osim toga, njegov nacionalni rad ogleda se u jednom zanimljivom djelu. Naime, on je 1819. u Osijeku izdao „Pismenik iliti skupljanje pisama razlicsiti, za nediljne, svetscane, i ostale dneve priko godine podobni, za vechju slavu Boxju, i kreposti dushevne naroda illyricskoga ucsinjeno“ (Pjesmarica ili skup različitih crkvenih pjesama za nedjelju, blagdane i druge dane tijekom godine). Ta antologija je uključivala tekstove crkvenih pjesama na hrvatskom ikavskom dijalektu koji je Arnold posvetio „boljitku svog ilirskog naroda“. Pod „ilirskim narodom“ je podrazumijevao Hrvate koji žive u Vojvodini, istočnoj Slavoniji i južnoj Mađarskoj. Još jedan glazbenik iz 19. stoljeća bitan je za identitet Hrvata u Srbiji – franjevac Marijan Jaić (1795.–1858.). Njegov molitvenik „Vinac bogoljubnih pisamah“ (Kolekcija pobožnih pjesama, 1827.), sa svojih deset izdanja, svaki u pet do šest tisuća kopija, postao je bestseller. Ovdje nalazimo crkvene pjesme koje su se izvodile među Hrvatima u Slavoniji, Vojvodini i južnoj Mađarskoj.¹⁰

Osim vjerskih pjesama za kulturni identitet Hrvata bitna je i tamburaška praksa prisutna u svim dijelovima Vojvodine gdje žive Hrvati. Suvremeni tamburaški orkestri razvijaju se od početka 20. stoljeća i traju do danas.¹¹ Još jedan segment narodnog glazbenog stvaralaštva zrcali se u tradicionalnom dvoglasnom pjevanju šokačkih Hrvatica iz Monoštora. Ono predstavlja izuzetno vrijedan i jedinstven segment kulturne baštine. Taj oblik glazbenog izražavanja prenosi se isključivo usmenom predajom, čime se osigurava očuvanje autentičnosti i kontinuiteta kroz generacije. Pjevanje obuhvaća dvoglasne izvedbe svjetovnih i sakralnih pjesama, a karakterizira ga specifična struktura: počimalja započinje pjesmu, a ostale se pjevačice pridružuju u harmoniji, stvarajući bogatu zvučnu teksturu. Takav stil izvođenja, poznat kao „pjevanje na bas“, vjerojatno je nastao pod utjecajem zapadnoeuropske glazbene kulture krajem 19. stoljeća, no prilagođen je i usvojen unutar lokalnog konteksta, čime je postao integralni dio identiteta šokačkih Hrvatica.

¹⁰ Cijeli dio koji se odnosi na povijest crkvene glazbe preuzet je od Zdravka Blažekovića, Razvoj hrvatske glazbe u kontekstu kršćanstva (19. i 20. stoljeće), Anagram / *Rasprave i koncepti – teorija, umjetnost, kultura*, 20. 8. 2008. Mrežna stranica: <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1874&naslov=razvoj-hrvatske-glazbe-u-kontekstu-krscanstva-19-i-20-stoljece>.

¹¹ Vojislava Temunović, *Tamburaši, tamburaške prakse Hrvata u Vojvodini*, 10. 11. 2022. Mrežna stranica: <https://www.zkvh.org.rs/aktualnosti-post/katalog-nkb-hrvata-u-srbiji/tamburasi-tamburaske-prakse-u-vojvodini>.

Likovno stvaralaštvo Hrvata iz Srbije dalo je najdinamičnije plodove u 20. i 21. stoljeću. Od nositelja hrvatskog slikarstva u tim krajevima tijekom 20. stoljeća Stipana Šabića, Lajča Evekovića, Marka Vukovića, koji su između ostalog bili i članovi likovne kolonije „Grupe šestorice“, preko naivnih slikarica i umjetnica slamarki, do suvremenih autora okupljenih oko Hrvatske likovne udruge Cro-art iz Subotice osnovane 2011., hrvatska likovna scena diše vrlo dinamičnim životom. Međutim, nacionalnu identitetsku specifičnost daju joj naivne umjetnice – umjetnice slamarke. One su brojne, a ovom prigodom ističemo Tezu Vilov i Katu Rogić. One su značajne predstavnice naivne umjetnosti s područja Bačke, posebice među bunjevačkim Hrvatima. Te su umjetnice stvorile bogatu izvornu likovnu umjetnost temeljeći svoj rad na narodnoj tradiciji pletenja slame, povezanoj s hrvatskim običajem proslave završetka žetve pšenice, poznatim kao „Dužijanča“.

U konačnici, ne smiju se zaboraviti imena nekih hrvatskih velikana s prostora Srbije čiji se značaj i danas obilježava, poput hrvatske kiparice Ane Bešlić, književnika i bibliografa Ivana Kujundžića, književnika i sakupljača narodne književnosti Balinta Vujkova, Ante Jakšića, Stjepana Beata Bukinca, hrvatskog pjesnika Ante Evetovića Miroljuba te skladatelja Franje Štefanovića, tvorca dječje opere.

Veliku ulogu u čuvanju identiteta Hrvata imaju institucije kulture. Iako je socijalistička Jugoslavija davala prednost jugoslavenstvu u odnosu na nacionalna izjašnjanja, to nije značilo da je hrvatsko ime u Vojvodini bilo izbrisano. Kao i ostala kulturno-umjetnička društva koja su u svojim imenima imala nacionalni predznak, u prvom desetljeću nakon rata počela su raditi i takva hrvatska društva, ali u okviru i od države osnovanih kulturnih i informativnih institucija. U Subotici je tako osnovano Hrvatsko narodno kazalište s operom i baletom i to još 1945. godine. Uskoro su počele raditi hrvatske kulturno-umjetničke udruge poput „Matija Gubec“ iz Tavankuta. Svoj rad počeo je i nedeljnik „Hrvatska riječ“ već 1945., ali i časopis za književnost, umjetnost i društvena pitanja „Rukovet“ 1955. godine. Međutim, ta postignuća su anulirana donošenjem administrativno-političke zabrane 1956. u vrijeme zalaganja za politiku „socijalističkog jugoslavenstva“, pa je jedan broj udruga čak prestao postojati. Reafirmacija je počela tek krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, kao posljedica „Hrvatskog proljeća“, a u njoj su uzeli udio i predstavnici Hrvata iz Vojvodine. Međutim, slom „Hrvatskog proljeća“ pridonio je i slomu takve kulturne politike (Žigmanov, 2010: 331, 332; Gavrilović, Dukić, 2012: 124).

Jedna od najznačajnijih ustanova kulture Hrvata u Srbiji je Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. Osim njega, 2019. osnovana je Fondacija „Cro-Fond“ sa sjedištem u Subotici s ciljem prikupljanja sredstava za financiranje aktivnosti i projekata iz područja obrazovanja, kulture, informiranja i službene uporabe jezika i pisma. Zaklada „Spomen-dom bana Josipa Jelačića“ sa sjedištem u Petrovaradinu osnovana je 2020. s ciljem očuvanja, njegovanja i prezentiranja suvremene i tradicijske kulture Hrvata iz Petrovaradina, te promicanja i unapređivanja znanosti, obrazovanja i kulturnih udruga hrvatske nacionalne manjine. Konačno, te godine osnovana je Fondacija „Antun Gustav Matoš“ s ciljem očuvanja, njegovanja i prezentiranja suvremene i tradicijske kulture Hrvata iz Beograda te promicanja i unapređenja znanosti, obrazovanja i umjetnosti hrvatske nacionalne zajednice. Sve navedene institucije osnovalo je Hrvatsko nacionalno vijeće u Republici Srbiji (HNV). Osim navedenog, kada je o kulturi riječ, HNV provodi osnivačka prava nad NIU „Hrvatska riječ“ od 2004. godine.

Pored važnosti književnosti, glazbe i umjetnosti za identitet Hrvata u Srbiji od osobitog je značaja arhitektura. Ona, kao integralni dio njihovog identiteta, odražava povijesne, kulturne i društvene procese koji su oblikovali zajednicu. Kroz tradicionalne kuće, javna zdanja i sakralne objekte Hrvati u Srbiji uspjeli su očuvati svoj identitet i prenijeti ga na nove generacije. Arhitektonski spomenici ne samo da služe kao fizički dokaz prisutnosti Hrvata na ovim prostorima, već i kao simboli njihove kulturne i duhovne baštine. U vremenu kada su izazovi očuvanja identiteta u multikulturalnom i

globaliziranom svijetu sve veći, arhitektura ostaje trajni svjedok i nositelj hrvatskog identiteta u Srbiji, pružajući temelj za buduće generacije da nastavu njegovanje svoje baštine.

U tom smislu promatrano, identitet Hrvata u Srbiji ima svoju arhitektonsku osobitost u etno-kućama koje se nalaze na prostoru bačkog Podunavlja. One su primjeri osobene hrvatske etno arhitekture koja svoju popularnost doživljava kroz ruralni turizam. U njima se osjeća prisutnost autohtonog ambijenta, gostoljubivost, povezanost s lokalnom zajednicom, tradicionalnom kulturom, kao i kulturni elementi poput folklor, nasljeđa i običaja. Time one postaju putokazi prošlosti za budućnost, jer se u njima pretače tradicionalni identitet u suvremeni potencijal za razvoj modernog identiteta kroz kulturni i ruralni turistički razvitak. Tako promatrajući, možda jedan od najljepših primjera u tom dijelu Europe pruža nam autentična arhitektura šokačkih Hrvata. Budući da UNESCO-va inicijativa za rezervate biosfere naglašava važnost uravnoteženja zaštite prirode i održivog razvoja, uključujući biološku i kulturnu raznolikost, zajednica šokačkih Hrvata predstavlja važan dio kulturne baštine unutar Rezervata biosfere „Mura–Drava–Dunav“. Ti rezervati trebaju više pažnje posvetiti kulturnim krajolicima i dobrima, jer su rezultat interakcije između ljudi i prirode. Aktivno sudjelovanje lokalnih zajednica, a time i hrvatske, ključno je za očuvanje prirodne i kulturne raznolikosti te za promicanje gospodarskog razvoja koji podržava kulturnu raznolikost i povećava atraktivnost rezervata.¹²

Osim spomenutih etno-kuća, za arhitekturu Hrvata u Srbiji važno je izdvojiti i jedan javni objekt, a to je rodna kuća hrvatskog bana Josipa Jelačića. On je kao jedan od najvažnijih političara u povijesti Hrvatske uspio ostaviti dubok i trajan trag u hrvatskoj kulturi sjećanja. Njegovo nasljeđe nije samo političko, već i kulturno i simboličko, utjelovljujući težnje hrvatskog naroda za slobodom, pravdom i nacionalnim identitetom. Promatrajući pozitivno sjećanje na njega, ostao je poznat po ukidanju kmetstva i sazivanju prvih izbora za Hrvatski sabor, čime je postavio temelje modernog političkog sustava u Hrvatskoj. Unatoč svojoj lojalnosti Austrijskoj Monarhiji, Jelačić se hrabro suprotstavljao mađarskoj aristokraciji i borio se za prava Hrvata, Slovaka, Srba i drugih naroda u Habsburškoj Monarhiji. Njegov memorandum kralju iz travnja 1849. u kojem je zahtijevao autonomiju za različite narode i regije, pokazuje njegovu viziju pravednijeg i inkluzivnijeg društva. Inače, rodna kuća bana Jelačića smještena u srcu Petrovaradina nije samo povijesni spomenik, već je i živi hrvatski kulturni centar koji čuva sjećanje na slavnog bana i promiče baštinu hrvatske zajednice. Njena važnost zrcali se i u ulozi koju ima kao most suradnje između Hrvata i Srba, promovirajući zajedničku povijest koja seže na simboličan način baš u vrijeme Revolucije iz 1848. kada je ban bio osobito politički i vojno aktivan. Kao takva, kuća predstavlja neprocjenjiv resurs za očuvanje kulturnog identiteta, jačanje međunacionalnih veza i obogaćivanje kulturne i turističke ponude regije. Izgrađena u prvoj polovici 18. stoljeća, kuća je arhitektonski dragulj s karakterističnom baroknom dogradnjom i jednostavno oblikovanim fasadama koje krasi bogato profilirani potkrovni vijenac i balkon s dekorativnom ogradom od kovanog željeza. Na spomen-ploči iznad balkona, postavljenoj 1901. godine povodom stote obljetnice banova rođenja, zapisano je: „U ovom domu rodio se 16. listopada 1801. slavni hrvatski ban grof Josip Jelačić“, čime se dodatno naglašava povijesna važnost objekta. Inače, Hrvati iz Petrovaradina živo su gajili kulturu sjećanja na svog hrvatskoga bana. Još u Austro-Ugarskoj, jedna od ulica zvala se Jelačić Gasse da bi u Prvom svjetskom ratu promijenila ime u Jelačićeva ulica. Osim nje i jedan od petrovaradinskih trgova koji se nalazio uz rijeku Dunav nosio je njegovo ime, a danas HNV i Hrvatska zajednica u Srbiji obilježava banov rođendan kao svoj praznik.¹³

¹² Paragraf je napisan prema V. Stojanović, S. Besermenji, *Etno-kuće šokačkih Hrvata u bačkom Podunavlju: Od očuvanja identiteta do turističke ponude*, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 2019: 207–220.

¹³ Paragraf prema D. Deman, Ban Jelačić i Srijem.

Od izuzetnog značaja za identitet Hrvata u Srbiji su sakralni objekti Rimokatoličke crkve koji se izdvajaju kako svojim arhitektonskim stilovima, tako i onim što Hrvati u njima mogu pronaći, a to su duhovnost i mir. Rimokatolička crkva okupljajući Hrvate oko sebe postaje njihovo sidrište i utjeha. Inače, Hrvati u Srbiji se gotovo u cijelosti očituju rimokatolicima. O vezama sa crkvom svjedoče ne samo brojnost vjernika na misnim slavljinama ili prisutnost mladih u crkvenim organizacijama, već i nijemi i nepomični svjedoci prohujalih vremena, zvonici, porte, brojni primjeri sakralne javne plastike od kojih su najdojmljiviji raspela i poklonci, križni putevi poput onog u Bačkom Monoštoru, kod kojega se na postajama pojavljuju natpisi na šokačkoj ikavici. Zatim, vanjski i unutarnji dijelovi hramova, brojni slikarski i kiparski radovi nastali prisutnošću šokačke zajednice, koji su se javljali u razdoblju od ranog 18. do 20. stoljeća te u sebi spajali širok raspon umjetničkih stilova. Jedan od najinteresantnijih hramova je svakako crkva Svete Marije u Moroviću koja se prvi put spominje u pisanim izvorima iz 17. stoljeća, dok graditeljska razdoblja, stilski vezana za romansko odnosno gotičko arhitektonsko nasljeđe, određuju nastanak u 13. stoljeću. Od osobitog kulturnog značaja za Hrvate je i franjevački samostan u bačkom gradiću Baču. Na tom je mjestu nekad bila stara starorimska katedrala koju su osnovali 1169. križari, vitezovi iz reda Kanonika svetog Groba jeruzalemskog (ivanovci). Kasnije, na njenom mjestu podignut je franjevački samostan i crkva čiji očuvani zvonik i danas dominira tim bačkim gradićem. Jedan od njegovih opata bio je i Mavro Orbini, hrvatski pisac, povjesničar i ideolog. Ne smijemo zaboraviti ni sakralne objekte u Zemunu i Beogradu. U Zemunu, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije igra ključnu ulogu u očuvanju vjerskog i kulturnog identiteta Hrvata u tom dijelu Srbije. Crkva je sazidana na temeljima stare crkve, a dovršena je 1795. godine. Ona predstavlja jednobrodnu građevinu i u to doba smatrala se najljepšom rimokatoličkom crkvom u Srijemu, a njena je unutrašnjost u posljednja dva stoljeća više puta uređivana. U Beogradu, crkva svetog Ante Padovanskog na Zvezdari također služi kao važan vjerski i kulturni centar za hrvatsku zajednicu. Inače, u njoj je postavljen prije više od pola stoljeća kip svetog Antuna Padovanskog smješten na zidu iznad glavnog oltara, a djelo je kipara Ivana Meštrovića. Sama crkva je arhitektonsko možda i najveće djelo Jože Plečnika koje se svojim oblikom u cijelosti uklopilo u beogradsku arhitekturu između dva svjetska rata.¹⁴ Oba hrama imala su veliku ulogu u brojnoj hrvatskoj zajednici do kraja Drugog svjetskoga rata. Nakon toga, što zbog jednostranačja, što zbog odnosa komunističke prema vjerama, mješovitim brakovima i suvremenim svjetonazorima, broj Hrvata koji su se očitivali rimokatolicima i nastavili sudjelovati u crkvenim obredima znatno se smanjio, da bi doživio gotovo potpuno izčeznuće u vrijeme ratova iz devedesetih godina prošlog stoljeća, što zbog povlačenja Hrvata u privatnu sferu, što zbog visokog stupnja etničke i socijalne distance izazvanih nacionalnom i vjerskom netolerancijom.

Osim spomenutih sakralnih objekata u čuvanju duhovnog segmenta identiteta Hrvata svoje uloge imaju Hrvatsko kulturno društvo „Hrvatski kulturni centar – Beograd“ tu u Zemunu pjevačke i kulturne udruge. Najstarije društvo zemunskih Hrvata vjerojatno je Katoličko pjevačko društvo „Sv. Cecilije“, koje je staro koliko i župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije.

Osim spomenutih crkava i samostana postoji veliki broj rimokatoličkih crkava koje predstavljaju kulturno dobro od velikog značaja, jer i one svjedoče o društveno-ekonomskom i kulturno-povijesnom razvoju Hrvata na tom prostoru. To su: crkva Svetog Trojstva u Kukujevcima, crkva Svetog Petra u Inđiji, crkva Svetog Mihajla u Erdeviku, crkva Svetog Ivana Nepomuka u Gibarcu, crkva Svetog Petra u Baču, crkva Svetog Mihajla u Novom Slankamenu, crkva Uzvišenja Časnog Križa u Rumi, crkva Svete Marije u Novim Banovcima i crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Bajši. Brojni su i samostani koji su bili središta pismenosti i nositelji kulture u proteklim stoljećima. Primjerice,

---

¹⁴ Mrežna stranica: <https://kc.org.rs/sv-antun-beograd/>.

franjevački samostan u Zemunu u okviru kojeg je podignuta jednobrodna crkva posvećena svetom Ivanu Krstitelju polovicom 18. stoljeća. U tom samostanu su početkom 20. stoljeća postojale dvije škole. U njemu se nalazi knjižnica u kojoj se tijekom ratova na prostoru nekadašnje Jugoslavije čuvalo preko 6.000 knjiga i umjetničkih djela iz Vukovara. Tamo se i danas nalazi križ pod kojim su franjevci došli u Beograd 1739., kao i kopija slike Čenstohovske Gospe. Estetska vrijednost svih navedenih sakralnih objekata je vrlo visoka zbog očuvane arhitekture i umjetničkih djela. Povijesna vrijednost je također visoka jer se njihovo postojanje uvijek može povezati s nekim važnim povijesnim događajima, poglavito za Hrvate u Srbiji. Kao takve, crkve i samostani nas upoznaju s poviješću hrvatske zajednice i njihovim vjerskim običajima, a samim time imaju vrlo veliku edukativnu vrijednost. Mjesto su okupljanja hrvatskog stanovništva, potraga za duhovnosti, izvorom identiteta, kako u vrijeme misa, tako i u vrijeme značajnih misnih slavlja (Besermenji, Stojanović, 2019: 94). Upravo zbog toga što Rimokatolička crkva predstavlja jedno od glavnih stupova identiteta Hrvata u Srbiji, događale su se za vrijeme ratova na prostoru Jugoslavije teške povrede rimokatoličkih sakralnih objekata. Tako su izvjesni pojedinci podmetali požare ili minirali rimokatoličke crkve Hrvata. Nažalost, „takva događanja imamo i u neposrednoj prošlosti, kao kada je u rimokatoličkoj crkvi Svete Ane u Neštinu 2011. od strane jedne osobe podmetnut požar. Međutim, ako se sagleda stav Republike Srbije i AP Vojvodine, može se zaključiti da je on krajnje odgovoran i da se značajna sredstva odvajaju za reparaciju i eventualnu rekonstrukciju rimokatoličkih crkvi Hrvata u Vojvodini“ (Besermenji, Pivac, 2015: 457; Besermenji, Stojanović, 2019: 95).

Osim umjetničkog i duhovnog bogatstva, Rimokatolička crkva je i „čuvarica“ mnogih narodnih običaja. Time se ne samo njeguje kulturna baština, već se i jača zajedništvo, priznaje narodna kultura, prenosi vjera, čuva jezični identitet i danas promovira kulturni dijalog. Ta integracija običaja u vjerski život pomaže Hrvatima u Srbiji da održe svoj identitet i ponosno ga prenose budućim generacijama.¹⁵

Jačanje duhovnosti kroz rad Rimokatoličke crkve među Hrvatima u Srbiji, njen dijalog s drugim vjerskim zajednicama, osobito s dominantnom u Srbiji Srpskom pravoslavnom Crkvom, promiče mir i toleranciju, potičući zajednicu na suživot i međusobno razumijevanje. Ta duhovna usmjerenost doprinosi stabilnosti i jačanju identiteta Hrvata, čime se osigurava dugoročna kohezija i mir unutar šire društvene zajednice.

Inače, razvoj duhovnosti kao dijela identiteta Hrvata u Srbiji može se spajati s jednom inicijativom koja karakterizira postkonfliktna društva koja žele oporavak i miran zajednički život, a to je mirotvorstvo. Naime, države koje su preživjele ratove, ali u kojima konflikti i dalje postoje, primjerice Srbija i Hrvatska, mogu otvoriti niz prigoda za promicanje mirnijeg načina života što bi osiguralo i očuvanje identiteta Hrvata u Srbiji, ali i Srba u Hrvatskoj. Iskustvo pokazuje da ljudi u postkonfliktnim situacijama mogu biti jako zainteresirani za mirotvorno obrazovanje (Simnclair, 2008: 14; Gavrilović, 2020). Isto tako, mlade ljude zanima kako se nositi s povišenim čimbenicima rizika u njihovom životu, koji se odnose na čitavu paletu suvremenih problema, a u postkonfliktnim društvima oni su poglavito vezani za ratom poremećene odnose koji se trebaju dinamično mijenjati ako ne želimo i dalje živjeti u ratovima iz devedesetih godina prošloga stoljeća. Upravo zbog toga, mirotvorni odgoj, kao jedna komponenta postkonfliktna izgradnje mira, nudi mogućnost snaženja procesa koji bi trebao jačati inicijativu „naučiti živjeti zajedno“, kao doprinos obrazovanja višeznačnom i multisektorskom procesu izgradnje mira.¹⁶

¹⁵ Više o nekim običajima Hrvata Bunjevaca koji su vezani za Rimokatoličku crkvu vidi kod B. Jaramazović Ćurković, Materice i Oce kod Hrvata Bunjevaca. Etnološko istraživanje na području Subotice i Sombora s okolicom, u zborniku *Hrvati u Vojvodini*, 195–230.

¹⁶ Paragraf prema D. Gavrilović, *Mirotvorni odgoj*, 147–158.

U konačnici, kultura i kulturne institucije neosporno su ključni elementi u očuvanju hrvatskog identiteta u Srbiji. Kroz njegovanje jezika, očuvanje tradicije i kulturne baštine, te institucije osiguravaju ne samo kontinuitet identiteta, nego i jačanje zajednice u cjelini. U vremenu globalizacije i sve većih asimilacijskih pritisaka, uloga kulture kao čuvara identiteta postaje sve važnija, čineći je temeljem za budućnost Hrvata u Srbiji.

Promatran kroz suvremenost, ali i tradiciju u kojima se zrcali kultura, nacionalni identitet, kao složen i dinamičan fenomen, igra ključnu ulogu u suvremenom društvu. Ne može promatrati kao statičan ili fiksiran, već kao proces koji se neprestano mijenja i oblikuje pod utjecajem različitih čimbenika kao što su vrijeme, društvo, politika i sama kultura. Nacionalni identitet živi kroz različite kulturne izraze, povijesne događaje i običaje, te utječe na način na koji pojedinci i zajednice percipiraju sebe i svoje mjesto u svijetu.¹⁷

IDENTITET HRVATA U SRBIJI SUOČEN S MODERNIM POLITIČKIM IZAZOVIMA

Nove države koje su nastale na ruševinama uništene jugoslavenske federacije, suočile su se s teškim procesom stabilizacije, demokratizacije i obnove. U kontekstu ratova devedesetih godina, koji su započeli u Sloveniji 1991. godine, te su zemlje morale prebroditi brojne prepreke kako bi postigle svoje ciljeve. Nasuprot snažnim procesima integracija u Europi tijekom devedesetih, prostor bivše Jugoslavije suočio se s dugotrajnim i destruktivnim sukobima kakvi nisu zabilježeni na Starom kontinentu od Drugog svjetskog rata.

Ratovi u bivšoj Jugoslaviji ostavili su duboke ožiljke u cijeloj regiji. Milijuni ljudi ostali su bez svojih domova, preko 140 tisuća ljudi izgubilo je živote, mnogi su ostali ozbiljno hendikepirani, čitavi gradovi i sela su uništeni, a oko 4.000.000 ljudi je postalo izbjeglicama ili je raseljeno, od čega oko 2,2 milijuna u ratu u Bosni i Hercegovini. Sve to je vodilo devastaciji gospodarstva, kulture i znanosti. Ta destrukcija nije zaobišla ni hrvatsku nacionalnu zajednicu u Srbiji koja se do ratnih sukoba smatrala konstitutivnim narodom. Tijekom ratnih sukoba, Hrvati u Srbiji suočili su se s teškim uvjetima života, uključujući prisilne migracije, etničko nasilje, protjerivanja, ubojstva, dehumanizaciju od većinskog stanovništva i gospodarskim siromašenjem onih koji su ostali, s tim da su oni koji su se odlučili za ostanak, nakon ratova, trebali pronaći sebe i u novom identitetu – onom manjinskom.

Uz sve to, tranzicija iz socijalističkog sustava u tržišnu ekonomiju donijela je dodatne izazove za Hrvate u Srbiji. Ekonomska nestabilnost, visoka stopa nezaposlenosti, izolacija Jugoslavije tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća i nedostatak investicija u regiji u kojoj oni pretežno žive, negativno su utjecali na životne uvjete hrvatske zajednice (Kuzmanović, 1994). Mnogi Hrvati bili su prisiljeni napustiti svoje domove u potrazi za boljim životnim uvjetima, što je dodatno doprinijelo njihovoj depopulaciji.

Iako su nakon ratova doneseni zakoni i uredbe koji su trebali osigurati prava manjina, stvarno stanje na terenu često nije odražavalo zakonske norme. Hrvati u Srbiji suočavali su se s nacionalnom diskriminacijom, gospodarskim, političkim, odgojnim i kulturnim marginaliziranjem te nedostatkom podrške za očuvanje svog identiteta. Istraživanja iz tog razdoblja pokazuju kako je poslije raspada zajedničke države najveći animozitet postojao između Srba i Hrvata. Tako je, prema jednom istraživanju, čak 85% Srba izrazilo veliku etničku distancu prema Hrvatima (Kuzmanović, 1994), a samo 15% Hrvata bi prihvatilo brak s pripadnicima srpske etničke manjine (Šiber, 1997). Postupno nakon rata ta distanca je smanjivana, ali još se nije izjednačila s onom koja je postojala u bivšoj zajedničkoj

---

¹⁷ Uvod prema Д. Гавриловић, Традиционални и модерни национални идентитет Срба, 2024.

državi. Međutim, unatoč izazovima, proces demokratizacije donio je određene pozitivne promjene. S vremenom je jačala institucijska podrška za manjine, uključujući kulturne i obrazovno-odgojne inicijative, te se tako pomoglo u očuvanju hrvatskog identiteta u Srbiji. Ipak, ta pomoć usmjerena k Hrvatima nije bila pravovremena ni adekvatna. Prije svega, osim što su do raspada Jugoslavije bili konstitutivni narod, s raspadom nekadašnje države, Hrvati u Srbiji nisu dobili status manjinske nacionalne zajednice sve do 2002. godine.

Osim toga, sve do prije dvije godine bio je razvidan još jedan problem. Razlike u ostvarivanju prava nacionalnih manjina između Republike Srbije i AP Vojvodine, uzrokovane potkapacitiranošću državne uprave i nedovoljnom sposobnošću za upravljanjem kulturološkim razlikama, narušavali su društvenu koheziju i imali negativne društvene posljedice po Hrvate u Srbiji (Baštovanović, 2018: 189).

Dobrim dijelom zbog desetljetne izolacije Srbije, Miloševićevog režima, ratova, progona, nepriznavanja Hrvata tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća za nacionalnu manjinu, zakašnjele tranzicije k tržišnoj ekonomiji uz gospodarsku zaostalost, danas tamošnji Hrvati imaju slabe institucijske resurse, nejaku participaciju u ostvarivanju manjinskih prava, a tek u zadnje dvije godine zastupljenost u strukturama najviših vlasti u Republici Srbiji omogućava im buđenje i opstojnost. Sve ono negativno odrazilo se na slabu političku i gospodarsku moć Hrvata, a time i na nemogućnost rješavanja brojnih potreba čije se posljedice prelijevaju na polje kulture i školstva, koji su neizostavan element opstojnosti svakog manjinskog naroda.¹⁸

Ako pišemo o političkom životu Hrvata u Srbiji, bilo bi nepravедno ne odgovoriti na pitanje koje su stranke i udruge najvažnije za očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta u političkom i širem društvenom životu Srbije. Svakako nezaobilazan je Demokratski savez Hrvata Vojvodine (DSHV). On je nastao u politički dinamičnom razdoblju početka 1990-ih godina, u jeku demokratskih promjena u Jugoslaviji. Osnivanje DSHV-a 1990. na čelu s Belom Tonkovićem predstavljao je prvi ozbiljan pokušaj hrvatske zajednice u Vojvodini da se politički organizira i izbori za svoja prava unutar novog, demokratskog sustava. Od samog početka, DSHV je imao jasno definiranu misiju – borbu za autentične interese Hrvata u Vojvodini putem političkog djelovanja. Ta misija će s vremenom dobiti širu dimenziju, a savez će se dignuti na razinu cijele Srbije. Kroz svoje aktivnosti, DSHV je uspostavio mrežu mjesnih organizacija i podružnica, što je omogućilo povezanost i mobilizaciju hrvatske zajednice koja bi time dobila potencijale za snažniji razvoj da nije došlo do rata, progona i marginalizacije jednog dijela Hrvata iz Srbije. Nažalost, ratovi, međunarodna izolacija Srbije, nepostojanje interesa vlasti tijekom devedesetih godina da se Hrvatima da status manjine vodili su nepriznavanju Hrvata u Srbiji, gušenju njihova identiteta i gotovo uspješnom rastakanju cjelokupne zajednice. To je vodilo i slabljenju DSHV-a koji se, što se tiče participacije mladeži i intelektualaca u stranci, još nije oporavio. Ipak, DSHV je postizao uspjehe osobito nakon demokratskih promjena u Srbiji kada je političko okruženje donekle izmijenilo osnovne fokuse stranačke politike, koji su se počeli usmjeravati na oživotvorenje proklamiranih manjinskih prava. Godine 2003. na čelo DSHV-a dolazi Petar Kuntić, da bi poslije njega stranku predvodio Tomislav Žigmanov koji je u dogovoru s visokim predstavnicima Srpske napredne stranke uspio postati ministar u Vladi Republike Srbije od 2022. do 2025. Od preuzimanja DSHV-a, Kuntić je uz podršku članova stranke postigao brojne uspjehe i to u ozračju političkih promjena koje su bile značajne za Hrvate u Srbiji. Pokretanjem stranačkog glasila „Glas ravnice“ i osnivanjem stranačkog podmlatka, koji premda nejak, ipak je skupa s medijskom borbom, osigurao DSHV-u kontinuitet i djelomični angažman mladih u političkom životu te su donijeli intelektualnu živost među hrvatske glasače. Osim toga, na intelektualnoj sceni, grupa hrvatskih vojvo-

¹⁸ Paragraf je najvećim dijelom napisan prema D. Gavrilović, N. Dukić, *Problemi tranzicije u Srbiji*, 120.

đanskih intelektualaca pokrenula je časopis „Žig“ kao glasnik kulturnih inicijativa i mjesto susreta intelektualaca, umjetnika i aktivista. Hrvati su se angažirali na Otvorenom sveučilištu u Subotici, gdje je njihov rad pridonio izgradnji građanskog društva unutar manjinske zajednice. Hrvati su dobili svoj dnevno-informativni sadržaj na materinskom jeziku na Radio televiziji Vojvodine, a pokrenut je i program Radija Subotice na hrvatskom jeziku. Osnivanjem novinsko-izdavačke kuće NIU „Hrvatske riječi“ osigurava se kontinuirana prisutnost hrvatskog jezika i kulture u javnom prostoru. U konačnici, Zavod za kulturu Hrvata od 2010. izdaje Godišnjak za znanstvena istraživanja, u kojem izlaze radovi s područja humanističkih i društvenih znanosti, a među brojnim suradnicima su: Slaven Bačić, Zlatko Šram, Robert Skenderović i drugi. Snažno djelovanje hrvatskih političara iz Srbije okupljenih oko DSHV-a kao i hrvatskih intelektualaca, razvidno je dinamično utjecalo ne samo na prisutnost Hrvata u političkom životu, već se zrcalilo i u svijetu kulture i znanosti. Osim toga, aktivno sudjelovanje DSHV-a na međunarodnim konferencijama o bivšoj Jugoslaviji pokazalo je sposobnost stranke da se afirmira na širem političkom planu i zagovara prava Hrvata na međunarodnoj razini. Danas, DSHV je članom Hrvatskog svjetskog kongresa (HSK) i Federalne unije europskih manjina (FUEM).

Unatoč teškim uvjetima rada, uključujući medijske i fizičke napade, DSHV je uspio ostati relevantan politički akter. Interni razdori i formiranje novih stranaka hrvatskog naziva, poput Hrvatskog narodnog saveza (HNS), predstavljali su izazove, no konačno ujedinjenje 2004. pod prvotnim imenom DSHV-a pokazalo je spremnost za suradnju glede održivosti hrvatskog identiteta u Srbiji. DSHV je kroz godine evoluirao iz narodnog pokreta u manjinsku stranku narodnjačke provenijencije, s jasnim fokusom na kolektivnim pravima i nacionalnoj ravnopravnosti Hrvata u Srbiji.

Svoj ideološki temelj DSHV je pronašao u demokršćanskoj ideologiji. Ona je prihvaćena kao temelj političke platforme poglavito zbog njezine sposobnosti da učinkovito jača i očuva nacionalni identitet Hrvata u Srbiji, pogotovo što su dosadašnja istraživanja pokazala kako je vjerski identitet izuzetno važan segment sveukupnog identiteta Hrvata u Srbiji (Dulić, Šram, 2012: 33). Demokršćanstvo, koje u sebi sjedinjuje kršćanske vrijednosti s demokratskim normama, nudi stranci ideološki okvir koji omogućava integraciju tradicionalnih kulturnih i vjerskih vrijednosti s izazovima suvremenog društva. Jedan od ključnih razloga za prihvaćanje te ideologije je njezin naglasak na očuvanju obitelji, zajednice i kulturnog identiteta što se u nekim znanstvenim istraživanjima pokazalo izuzetno bitnim Hrvatima u Srbiji (Dulić, Šram, 2012: 33). U tom kontekstu demokršćanske vrijednosti omogućuju DSHV-u da promovira hrvatski jezik, kulturu i tradiciju, osiguravajući da hrvatska zajednica ostane povezana s korijenima i očuva svoj identitet kroz generacije. Suradnja s Rimokatoličkom crkvom, koja je duboko ukorijenjena u demokršćanskoj ideologiji, dodatno je učvrstila DSHV-ovu poziciju. Crkva se u tom kontekstu prepoznaje kao ključni partner u promicanju moralnih i etičkih normi koje su važne za očuvanje hrvatskog identiteta. Kroz obrazovanje, kulturu i socijalnu skrb, DSHV koristi crkvene resurse i utjecaj kako bi osigurao kontinuiranu prisutnost i utjecaj tradicijskih vrijednosti u svakodnevnom životu zajednice. U konačnici, prihvaćanje demokršćanske ideologije također omogućava DSHV-u da balansira između očuvanja hrvatske nacionalne posebnosti i sudjelovanja u europskim integracijama. Demokršćanske stranke diljem Europe, poput CDU/CSU u Njemačkoj i Platforme Obywatelske u Poljskoj, uspješno kombiniraju nacionalni identitet s europskim vrijednostima. Na isti način, DSHV zagovara očuvanje hrvatskog identiteta unutar šireg okvira srbijanskog društva, istovremeno promovirajući europske standarde i vrijednosti.¹⁹

---

¹⁹ Paragraf prema tekstu u rukopisu D. Baštovanovića, D. Spasovski, *Uloga demokršćanske ideologije DSHV-a u europeizaciji Srbije: Politološka analiza manjinske političke strategije i identiteta.*

Kada pišemo o političkoj borbi Hrvata u Srbiji pravna „vododjelnica“ počela je donošenjem Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji je jednoglasno usvojen u oba doma saveznog parlamenta 27. veljače 2002. godine. Taj Zakon je otvorio mogućnost formiranja tijela manjinskih samouprava koje je nazvano Nacionalnim vijećima nacionalnih manjina. Sukladno tomu, Hrvati su iste godine u Subotici izabrali svoje nacionalno vijeće, a u jezičkoj praksi se ustalio naziv HNV. Tijekom prvih godina HNV je donio niz odluka koje su se ticale manjinske samouprave poput odluka o hrvatskim praznicima i obilježjima, a jedna od najznačajnijih ovlasti bila je obavljanje osnivačkih prava nad NIU „Hrvatska riječ“. Također, značaj tog vijeća zrcali se i u osnivanju Zavoda za kulturu Hrvata Vojvodine, ali i drugih institucija bitnih za hrvatski identitet na tom prostoru. Osim toga, HNV je važan jer utvrđuje odgojno-obrazovne ustanove od posebne važnosti za identitet Hrvata, daje mišljenje o ravnateljima škola, o članovima školskih odbora, inicira uvođenje hrvatskog jezika u osnovne škole, utvrđuje tradicionalne manifestacije, donosi bitne odluke u području informiranja za hrvatsku zajednicu, službenu uporabu jezika i slično.²⁰

Kako bi smo što preciznije imenovali čimbenike koji utječu na hrvatski identitet u Srbiji, kroz prizmu modernih političkih promjena, treba naglasiti kako je njihov suvremeni identitet oblikovan u složenim političkim okolnostima, koje odražavaju šire društvene i političke transformacije u regiji i svijetu. Kao nacionalna manjina u Srbiji, Hrvati se suočavaju s nizom izazova koji proizlaze iz specifičnog političkog i društvenog konteksta zemlje u tranziciji. Na njihovu situaciju značajno utječe nekoliko ključnih faktora.

Prvo, Srbija je država u procesu demokratske konsolidacije, koja se još uvijek bori s nasljeđem sukoba iz 1990-ih i nedovoljno razvijenim institucijama. Ta postkonfliktna situacija stvara nepovoljno okruženje za očuvanje etnokulturološkog identiteta Hrvata. Nedosljedne politike prema manjinama, uključujući Hrvate, rezultirale su marginalizacijom zajednice, koja je često izuzeta iz procesa donošenja odluka na državnoj razini. Ta marginalizacija ne samo da otežava integraciju Hrvata u širi društveno-politički sustav Srbije, nego i doprinosi osjećaju isključenosti i nesigurnosti unutar zajednice.

Drugo, odnosi između Hrvatske i Srbije dodatno kompliciraju položaj Hrvata u Srbiji. Iako se očekivalo da će pristupanje Hrvatske Europskoj uniji poboljšati položaj Hrvata u Srbiji, dogodilo se suprotno, došlo je do pogoršanja odnosa između dviju država, što je dodatno otežalo situaciju za hrvatsku manjinu. Hrvati u Srbiji često postaju taoci bilateralnih odnosa između Hrvatske i Srbije, što negativno utječe na njihovu mogućnost očuvanja vlastitog identiteta i sigurnosti. Ta situacija, u kombinaciji s ekstremnim siromaštvom i nesigurnošću unutar hrvatske zajednice, dodatno ugrožava njihov etnokulturološki identitet.

Instrumentalizacija manjinskog pitanja i pokušaji stvaranja novih nacionalnih identiteta, kao što je slučaj s bunjevačkom nacijom naročito razvidan tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća, također doprinose eroziji hrvatskog identiteta u Srbiji. Takvi potezi predstavljaju pokušaj da se Hrvati asimiliraju ili podijele, čime se smanjuje njihova kulturna povezanost s matičnom državom i slabi njihova kolektivna svijest.²¹

Suvremeni identitet Hrvata u Srbiji suočava se s brojnim izazovima koji proizlaze iz složenih političkih i društvenih okolnosti. Očuvanje njihova etnokulturološkog identiteta zahtijeva kontinuiranu borbu

²⁰ Paragraf prema S. Bačić, *Desetljeće manjinske samouprave Hrvata u Republici Srbiji – pravni okvir i postignuća*, u zborniku *Hrvati u Vojvodini*, 37–50.

²¹ O čimbenicima koji utječu na hrvatski identitet u Srbiji može se vidjeti kod D. Baštovanovića, *Identitet hrvatske nacionalne manjine*, 143–175.

protiv marginalizacije, asimilacije i političke instrumentalizacije, dok istovremeno nastoje održati veze s matičnom državom i osigurati svoja prava unutar srbijanskog društva.

Zbog svega navedenog, čuvanje identiteta Hrvata u Srbiji u suvremenim političkim, kulturnim i gospodarskim uvjetima zahtijeva cijeli niz akcija koje treba provoditi u multikulturalnom mozaiku Srbije. Kako bi se uspješno prilagodili novim uvjetima i osigurali budućnost svog identiteta, nužno je djelovati u nekoliko ključnih smjerova.

Prvi korak je aktivno sudjelovanje u političkom, gospodarskom i kulturnom životu Srbije. Tamošnji Hrvati trebaju zajednički raditi na jačanju svoje političke pozicije, ekonomske stabilnosti i kulturnog nasljeđa. Svako drobljenje hrvatskog političkog nastupa kroz stvaranje dodatnih političkih stranaka i cijepanja DSHV-a vodi k slabljenju identiteta što obično nije slučaj s većinskim narodima. Aktivno sudjelovanje u lokalnim i regionalnim političkim strukturama te razvijanje gospodarskih inicijativa koje uključuju cijelu zajednicu, može značajno pridonijeti jačanju identiteta i utjecaja Hrvata u Srbiji.

Drugi važan smjer je *cross-border* suradnja s Hrvatima iz pograničnih područja Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Mađarske i Rumunjske. Ta suradnja omogućava razmjenu kulturnih i obrazovnih sadržaja, gospodarske i znanstvene projekte kao i političku podršku. Kroz čvrste veze s matičnom Hrvatskom, Hrvati u Srbiji mogu ojačati svoj identitet i osigurati podršku u ostvarivanju svojih prava.

Suradnja sa srpskom nacionalnom zajednicom u Hrvatskoj predstavlja treći ključni smjer. Obje zajednice dijele slične izazove i probleme, uključujući pitanje prava i očuvanja identiteta. Kroz zajedničke inicijative i projekte, Hrvati u Srbiji i Srbi u Hrvatskoj mogu razmjenjivati iskustva i podržavati jedni druge u očuvanju svojih identiteta i kulturnih vrijednosti. Također, mogu uzajamno zastupati interese kod svoje većinske subraće lobiranjem u cilju jačanja obostranih pozicija u zakonodavnim i izvršnim strukturama vlasti.

U konačnici, uključivanje članova znanstvene i kulturne zajednice u politička i kulturno-prosvjetna tijela od ključne je važnosti.

Nažalost, Hrvati u Srbiji su po tom pitanju ozbiljno potkapacitirani ponajviše zbog nezainteresiranosti dijela hrvatskoga naroda da se angažira na tom polju. Ipak, kako bi se postigao uspjeh, može se pružiti stručna podrška i snažnije promovirati očuvanje povijesnih, političkih i kulturnih vrijednosti Hrvata u Srbiji. Njihovo sudjelovanje u razvoju kulturnih programa, obrazovnih inicijativa i znanstvenih istraživanja može značajno doprinijeti jačanju identiteta Hrvata.

Budući da se državne institucije tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća nisu bavile na adekvatan politički progresivan način Hrvatima u Srbiji, ali ni drugim manjinama poput Albanaca i Bošnjaka, koji su skupa s Romima krajem 20. stoljeća činili „žalosni“ kvartet najnepoželjnijih manjina, taj dio „posla“ na sebe su preuzeli nevladin sektor i udruge. Oni su odigrali ključnu ulogu u zaštiti identiteta Hrvata u Srbiji, jer su preuzeli na sebe širu društvenu inicijativu u rješavanju problema manjinskih zajednica kroz istraživačke i aktivističke projekte, pružajući konkretna rješenja za očuvanje njihovih prava. Organizacije, poput Centra za multikulturalizam i Foruma za etničke odnose, osigurale su platformu za istraživanje i promociju multikulturalizma te unapređenje manjinskih prava u skladu s međunarodnim standardima (Baštovanović, 2018: 189).

U zaključku, očuvanje identiteta Hrvata u Srbiji zahtijeva cjelovit pristup koji uključuje aktivno sudjelovanje u političkom, gospodarskom i kulturnom životu, *cross-border* suradnju, zajedničke inicijative s drugim manjinskim zajednicama te uključivanje stručnjaka u razvoj kulturnih i obrazovno-odgojnih programa. Samo kroz sinergiju svih tih elemenata, vođanski Hrvati mogu osigurati očuvanje svog identiteta i prosperitet u suvremenim uvjetima.

ZAKLJUČAK

Nacionalni identitet Hrvata u Srbiji temelji se na složenoj mreži političkih, kulturnih, povijesnih, i duhovnih elemenata, koja se usprkos izazovima kontinuirano održava i razvija. Ključnu ulogu u očuvanju identiteta imaju politička participacija, kulturne institucije, obrazovni sustav, mediji i manifestacije koje njeguju hrvatsku tradiciju, jezik, običaje, ali i prate suvremena društvena i politička kretanja. Rimokatolička crkva također ima značajan utjecaj, jačajući duhovnost i mirotvorstvo unutar zajednice, čime se osigurava društvena kohezija i otpornost na asimilacijske pritiske. Unatoč povijesnim traumama i sukobima, naponi na polju prekogranične suradnje s matičnom državom, ali i sa srpskom manjinom u Hrvatskoj te mirotvornog odgoja, doprinose stabilizaciji odnosa između Hrvata i srpskog društva. Pojava ekstremnih ideologija i povremeni incidenti predstavljaju izazov, ali i poticaj za daljnje jačanje identiteta kroz politički angažman, kulturu, duhovnost, obrazovanje i odgoj. Sve te aktivnosti omogućuju Hrvatima u Srbiji da sačuvaju svoj identitet i pridonose društvenom pluralizmu, dok se istovremeno bore za priznanje i zaštitu svojih prava unutar šireg političkog i društvenog konteksta.

CONCLUSION

In conclusion, the research highlights the complex and multifaceted nature of Croatian national identity within Serbia. This identity, shaped by historical, cultural, and social factors, continues to evolve under the influence of both internal dynamics within the Croatian community and external pressures from the broader Serbian society. The study underscores the importance of cultural institutions, education, and media in preserving and promoting Croatian identity, while also addressing the challenges posed by assimilation and integration. Furthermore, the findings reveal the significance of fostering mutual understanding and dialogue between the Croatian minority and the Serbian majority, which is essential for the coexistence and harmonious development of a multiethnic society. This research contributes to the broader discourse on national identity and minority rights, offering insights for policymakers, educators, and community leaders in fostering inclusive and respectful environments for all national communities.

Literatura

- Anišić, A. (2010). Antunovićeva misao za naše vrijeme. *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Identitet Bačkih Hrvata*, Zagreb–Subotica.
- Bačić, S. (2012). Desetljeće manjinske samouprave Hrvata u Republici Srbiji – pravni okvir i postignuća, *Hrvati u Vojvodini identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (ur. M. Bara, A. Vukić), Zagreb–Subotica.
- Bara, M., Žigmanov, T. (2009). *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti – osnovne činjenice*, Subotica.
- Baštovanović, D. (2017). Identitet hrvatske nacionalne manjine u Republici Srbiji kroz prizmu pristupanja Srbije Europskoj uniji, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Subotica.
- Baštovanović, D. (2018). Multikulturalni okvir za očuvanje identiteta hrvatske nacionalne manjine u Republici Srbiji u procesu europskih integracija Srbije – kontinuirana kolizija integracije i getoizacije, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Subotica.
- Baštovanović, D., Spasovski, D. *Uloga demokršćanske ideologije DSHV-a u europeizaciji Srbije: Politološka analiza manjinske političke strategije i identiteta*, u rukopisu.
- Besermenji, S., Pivac, T. (2015). Rimokatoličke crkve Hrvata u Vojvodini. *Kultura polisa*, br. 28, Novi Sad.

- Besermenji, S., Stojanović, V. (2019). Kulturno nasleđe vojvođanskih Hrvata u funkciji očuvanja nacionalnog identiteta, u zborniku *Srpsko-hrvatski odnosi; izbeglištvo i ideologije kao faktori izgradnje identiteta*, Novi Sad–Golubić.
- Blažeković, Z. Razvoj hrvatske glazbe u kontekstu kršćanstva (19. i 20. stoljeće), *Anagram / Rasprave i koncepti – teorija, umjetnost, kultura* 20. 8. 2008. Mrežna stranica: <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1874&naslov=razvoj-hrvatske-glazbe-u-kontekstu-krscanstva-19-i-20-stoljece>.
- Божиловић, Н. (2007). Култура и идентитети на Балкану, Ниш.
- Божиловић, Н., Стевановић, Б. (2006). Култура као основ етничких идентитета Балкана, у Културни и етнички односу на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције, прир. Љ. Митровић, Д. Ђорђевић, Д. Тодоровић, Ниш.
- Ђорлука, В. (2014). Идентитет између традиције и конструктивизма, Социолошки годишњак, бр. 9.
- Deman, D. (2012). Ban Jelačić i Srijem, *Hrvati u Vojvodini identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (ur. M. Bara, A. Vukić), Zagreb–Subotica.
- Dulić, J., Šram, Z. (2012). Političko-ideološke orijentacije kao komponente političke kulture bačkih Hrvata – komparacija nacionalnih skupina u Subotici, *Hrvati u Vojvodini identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (ur. M. Bara, A. Vukić), Zagreb–Subotica.
- Gavrilović, D (2002). *Stjepan Radić i Srbi, 1871–1918*, Split.
- Gavrilović, D., Dukić, N. (2012). Problemi tranzicije u Srbiji i položaj hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini, Zbornik *Srpsko-hrvatski odnosi; rešavanje otvorenih pitanje*, Petrovaradin.
- Gavrilović, D. (2019). Značaj hrvatske kulture i politike regionalne stabilnosti u očuvanju hrvatskog nacionalnog identiteta u Vojvodini, u zborniku *Srpsko – hrvatski odnosi; izbeglištvo i ideologije kao faktori izgradnje identiteta*, Novi Sad–Golubić.
- Gavrilović, D. (2020). Mirotvorni odgoj i opstojnost Hrvata u Srbiji, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, Subotica.
- Гавриловић, Д. (2024). Традиционални и модерни национални идентитет Срба у Хрватској, у М. Радојевић, Љ. Димић, А. Животић, Д. Гавриловић, М. Антоловић Патриотизам и национализам код Срба у XX веку: Идеје и пракса, Београд.
- Jaramazović Ćurković, B. (2012). Materice i Oce kod Hrvata Bunjevaca. Etnološko istraživanje na području Subotice i Sombora s okolicom, *Hrvati u Vojvodini identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (ur. M. Bara, A. Vukić), Zagreb–Subotica.
- Kecić, D. (1989). Borba komunista Vojvodine za nacionalnu ravnopravnost i demokratsko preuređenje zemlje u periodu obnove i konsolidovanja KPJ, *Istraživanja*, br. 10, Novi Sad.
- Kuzmanović, B. (1994). Socijalna distanca prema pojedinim nacijama (etnička distanca), u: M. Lazić (ur.), *Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-ih*, Beograd.
- Mačković, S. (2012). Bunjevci u subotičkim tijelima vlasti (1918–1929), *Hrvati u Vojvodini identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (ur. M. Bara, A. Vukić), Zagreb–Subotica.
- Petrović, N. (2009). Politika na selu, 1945–1950, Odnos vlasti prema selu u Vojvodini, *Kultura polisa – Fakultet za evropske pravno-političke studije*, Novi Sad.
- Petrović, N (2019). Neki indikatori hrvatskog nacionalnog identiteta u Vojvodini 1945–1955, u zborniku *Srpsko – hrvatski odnosi; izbeglištvo i ideologije kao faktori izgradnje identiteta*, Novi Sad–Golubić.
- Pezo, V. (2010). Sport i hrvatski identitet, u *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, (ur. N. Budak, V. Katunarić) Zagreb.
- Rizman, R. (2014). *Globalizacija i autonomija*, Zagreb.
- Sekulić, A. (1990). Listovi i časopisi bačkih Hrvata od Ivana Antunovića do 1941, *Migracijske i etničke teme*, Vol. 6, No. 3.
- Sinclair, M. i sur. (2008). *Learning to Live Together – Design, monitoring and evaluation of education for life skills, citizenship, peace and human rights*, Bonn: Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ).
- Skenderović, R. (2012). O dačkome podrijetlu Bunjevaca: dva neuspjela pokušaja oživljavanja nepuštene paradigme, *Hrvati u Vojvodini identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (ur. M. Bara, A. Vukić), Zagreb–Subotica.

- Смит, А. Д. (2010). Национални идентитет, Београд.
- Стојадиновић, М. (2012). Потрага за идентитетом, Београд.
- Стојадиновић, М. (2018). Геополитички изазови српском националном идентитету у процесу међународних интеграција, у Национални идентитет и етнички односи, (ур. Н. Радушки), Београд.
- Stojanović, V., Besermenji S. (2019). Etno-kuće šokačkih Hrvata u bačkom Podunavlju: Od očuvanja identiteta do turističke ponude, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*.
- Supićić, I. (2000), Kršćanin i kultura u Hrvatskoj, *Bogoslovska smotra*, Vol. 70, No. 3–4.
- Šiber, I (1997), War and the Changes in Social Distance toward the Ethnic Minorities in the Republic of Croatia, *Politička misao*, br. 34.
- Škvorc, M. (1970). Književnost bačkih Hrvata, (prikaz), *Crkva u svijetu*, Vol. 5 No. 2.
- Temunović, V. *Tamburaši, tamburaške prakse Hrvata u Vojvodini*, 10. 11. 2022. Mrežna stranica: <https://www.zkvh.org.rs/aktualnosti-post/katalog-nkb-hrvata-u-srbiji/tamburasi-tamburaske-prakse-u-vojvodini>.
- Vukić, A., Bara, M. (2012). Konstruiranje identiteta na etničkoj periferiji – slučaj bačkih Bunjevaca, zbornik *Hrvati u Vojvodini identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, (ur. M. Bara, A. Vukić), Zagreb–Subotica.
- Vuković, P. (2010). Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca, *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Identitet bačkih Hrvata*, Zagreb–Subotica.
- Žigmanov, T. (2010). Izgradnja tzv. bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske, *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Identitet Bačkih Hrvata*, Zagreb–Subotica.

Miloš Petrović

Institute of International Politics and Economics

Darko Baštovanović

Student of Master Studies, University of Belgrade

UDK: 327(497.11:497.5)

327.39(4:497.11)

THE LIMITS OF EU CONDITIONALITY IN THE CONTEXT OF SERBIA'S POLITICAL COOPERATION WITH CROATIA

ABSTRACT

This paper aims to examine the scope and results of the political cooperation between Belgrade and Zagreb in the context of the European Union's enlargement policy. The author argues that the conditionality instrument in this regard has shown its limitations over the past decade. Apart from being a consequence of external developments (such as the crisis mode of the European Union), this is a result of the profound political changes between the two observed actors. On the one hand, the asymmetry between Croatia and Serbia has increased as a consequence of Zagreb's EU accession and subsequent progress towards the inner circles of integration. On the other hand, conservative and occasionally anti-European ideologies, sentiments, and actions in Serbia have distanced it from what used to be its main strategic goal. This reveals the preference of political elites for short-term political maneuvers, which produce immediate or quicker results, over the longer-term planning required for Serbia's EU accession. The authors consider that the democratic underperformance in Serbia correlates with the lack of intention to accede to the European Union (and, by default, cooperate more closely with member states like Croatia). The authors use the comparative method and Europeanization approach to illustrate how the EU's actorness did not accomplish a convincing and comprehensive reconciliation between the two largest former Yugoslav countries, as a result of aforementioned aspects.

Keywords: EU enlargement policy, democratic underperformance, Europeanization, conditionality, stagnation.

INTRODUCTION

As the EU membership candidates from Central and Eastern Europe (CEE) were undergoing final preparations for accession, another pro-expansion milestone was achieved: the Thessaloniki summit of the European Council in 2003 formally acknowledged the European aspirations of the Western Balkans. The Stabilization and Association Process (SAP) was previously established as a tailored solution for the approximation of the region, recognizing not only the need to fulfill the Copenhagen political and economic criteria, but also those pertaining to *stabilization*: reconciliation, good-neighborly relations, and others.¹ These aspects were central to the EU pre-accession condition-

---

¹ Više o tome može se pronaći kod Sava Mitrović, 2022, Regional relations of Serbia in the light of the annual report of the European Commission, CEP, <https://cep.org.rs/en/blog/regional-relations-of-serbia-in-the-light-of-the-annual-report-of-the-european-commission/>, Accessed: 2 July 2024.

ality approach, which aimed to encourage the highest possible degree of harmonization with EU standards. Croatia and Serbia, as potential (and later formal) EU candidates, were also subjected to these conditions.

However, the fact that Croatia entered the process earlier, was more democratically advanced in most domains, and completed most of the reform processes before the enlargement policy mechanisms entered hibernation, was sufficient to allow for Zagreb's EU accession. In contrast, Belgrade, which entered the process later and faced many high-political challenges stemming from the recent past, was not granted accession. As a consequence of Croatia's EU accession, not only did the power asymmetry between the two countries increase, but both countries also seemingly lost their motivation to deepen political relations. This is especially evident in the case of Serbia, which is still in the process of EU accession negotiations started a decade ago, without a definite intention to join the Union in the short or medium term. This fact makes the reconciliation efforts between the two neighbors even more challenging. Additionally, the democratic asymmetry between the two increases, posing an additional problem for Serbia and all its citizens.

This paper centers around the fact that both countries made European integration their top priority almost a quarter of a century ago, and that this goal has been losing its soft power in Serbia. This has exposed them to the Europeanization process, including the conditionality principle as a tool to instigate reforms in tens of negotiating chapters. Among these conditions, sometimes more and sometimes less implicit, were those pertaining to reconciliation and good neighborly cooperation.

Research methods used by the authors of this paper include the comparative method, document analysis, and the Europeanization approach. The subject of this paper is embedded in the broader research question of the MINUCON research project, which states: How much is inter-state reconciliation spurred by other factors (foreign policy goals, security regional concerns, economic collaboration, etc.)? This particular research poses the following question: *How successful has the Europeanization process been in spurring inter-state reconciliation between Serbia and Croatia, and how much have things changed over the last decade, especially considering Croatia's EU accession and democratic difficulties in Serbia?*

The primary broad hypothesis of this research is that inter-state reconciliation between Serbia and Croatia, driven by the European integration process and its conditionality principle, has shown its limits in the case of both countries.

The secondary broad hypothesis is that the polycrises in the functioning of the European Union, which marked the dominant part of the previous decade, have contributed to unfavorable dynamics in the Western Balkans, both in terms of reconciliation and approximation to EU membership in the case of Serbia.

The first specific hypothesis is that the diverging political processes in Croatia and Serbia, coupled with prolonged Europeanization in Serbia and elsewhere in the Western Balkans, have increased the political asymmetry between the two neighbors over time, rather than decreased it.

The second specific hypothesis is that, in the case of Serbia, the EU accession goal has been losing its appeal as a consequence of political aversion towards democratization and the EU crisis mode, which particularly manifested in the stagnation of the enlargement agenda. Meanwhile, in Croatia, the enthusiasm for cooperation reduced once the EU conditionality ceased with the accession to the European Union. This coincided with government changes in Belgrade and the broader crisis mode in the EU, all of which negatively reflected on Serbia's EU accession path.

AN OVERVIEW OF THE POLITICIZED CONDITIONALITY APPROACH: RELUCTANT AND INCOMPLETE EUROPEANIZATION IN SERBIA

In 1999, the Stabilization and Association Process (SAP) was established for the Western Balkan region as part of the European Union's determination to draw these countries closer. At that time, the Western Balkan (WB) region also included Croatia, which was itself encompassed by the SAP. Considering the post-conflict nature of the WB region, the Stabilization and Association Agreements (SAAs) differed from the association agreements designed for countries from Central and Eastern Europe (CEE) in that they contained stabilization clauses aimed at encouraging regional cooperation, good-neighborly relations, and other important aspects of reconciliation (Schenker, 2008: 1). In Croatia's 2010 Progress Report towards EU membership, it was noted that regional cooperation and good-neighborly relations formed an essential part of Croatia's accession; that Zagreb continued to participate actively in regional initiatives and developed bilateral ties with their neighbors, including Serbia, albeit not without challenges.² At the time, in the context of EU enlargement, Croatia was considered a Western Balkan nation and had to demonstrate commitment to elevating cooperation with all other (former Yugoslav) neighbors in order to be seen as a contributing party to regional cooperation and reconciliation efforts. This was an important motivating factor for Zagreb, which was interested in distancing from the Balkans in political, economic, and other terms.

The European Partnership with Serbia-Montenegro (including Kosovo) was adopted in 2004 and identified short- and mid-term obligations for the State Union to meet membership criteria. The regional and international cooperation criteria in that document included: full cooperation with the ICTY; respect for UN Resolution 1244 and dialogue with Priština;³ enhancing stability and regional cooperation goals specified in the SAP; enforcing free trade agreements; deepening cooperation in transport and energy initiatives; and so on.⁴ In addition, the deepening of cooperation with Zagreb was recognized as a precondition for the return of displaced persons and the realization of property and social rights for refugees.⁵

In 2011, the accession negotiations with Croatia were closed, and the Treaty of Accession was signed.⁶ During the same year, the European Commission issued a positive opinion on Serbia's EU membership application, although it identified challenges in meeting membership criteria in the medium term of five years across a number of important domains.⁷ Serbia managed to gain EU candidate status in 2012 and secured a positive opinion from the European Council regarding the opening of its EU accession negotiations in late June 2013, just days before Croatia's EU accession. By doing so, Serbia joined Montenegro as the second front-runner in the domain of EU enlargement policy.

---

² Pogledati European Commission, 2010, Croatia 2010 Progress Report, EC, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/83e5cb29-64c0-43d1-b84c-a8a385143615_en?filename=hr_rapport_2010_en.pdf, p. 16, accessed: 20 June 2024.

³ Dialogue with Priština practically remained a condition even following its unilateral secession from Belgrade in 2008, and was further embedded into documents and acts regulating Serbia's approximation to EU.

⁴ Ministarstvo za evropske integracije, 2004, Odluka Saveta o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom uključujući Kosovo, prema Rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija od 10. juna 1999. godine, MEI, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/evropsko_partnerstvo/evropsko_partnerstvo.pdf, p. 10, accessed: 10 June 2024.

⁵ Ibid, p. 9.

⁶ European Commission, 2011, Croatia 2011 Progress Report, EC, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/4a493601-0f1e-490b-b473-839a8f16c852_en?filename=hr_rapport_2011_en.pdf, accessed: 8 June 2024.

⁷ European Commission, 2011, Commission Opinion on Serbia's application for membership of the European Union, EC, <https://www.europa.rs/upload/Report%202011.pdf>, accessed: 8 June 2024.

Despite obstacles, some of which were serious—such as contested border demarcations, genocide accusations before UN courts, and frequent discriminatory practices towards each other's minorities—at one point the gap between the neighbors was perhaps the smallest: Zagreb had signed the Treaty of Accession, Serbia and Montenegro had received candidate status, and both were moving relatively swiftly towards opening accession negotiations as regional front-runners.

In Serbia, the government changes in 2012 did not immediately hamper the European integration process. In fact, for several years, legally and technocratically speaking, the process appeared to have progressed further. This was not only due to the initial motivation of the new government to distance itself from its nationalist past and demonstrate its pro-European stance, but also because of its cooperative attitude towards Priština as part of the so-called normalization dialogue. This dialogue practically evolved into an area of exceptional political strength within the context of the EU's conditionality approach towards Serbia. The brokering of the so-called First Brussels Agreement (2013) was rewarded with the European Council's recommendation to open accession negotiations with Serbia. This dialogue has been embedded into all documents relevant to the EU accession process and has been overseen by top EU officials for over a decade (M. Petrović and all, 2023: 81-87). However, the increased focus on securing stability in the post-conflict region (especially between Belgrade and Priština, including support for political elites in those cities), coupled with the broader EU crisis mode and unwillingness to schedule new accessions anytime soon, has contributed to stabilitocratic tendencies⁸ and increasingly Potemkin-like democracies,⁹ which have been damaging for democratization in this post-conflict region. In Serbia, this has manifested in the formal opening of negotiating chapters and technocratization of the process, which nominally progressed, while in practice the Europeanization either stagnated or even worsened in some regards (Domaradzki and all, 2021:281-303).

This is also connected to a novelty introduced during Croatia's EU negotiations, when Chapters 23 (Judiciary and Fundamental Rights) and 24 (Justice, Freedom, and Security) were placed at the center of the accession negotiations as crucial to the Europeanization process.¹⁰ A growing number of benchmarks, conditions, documents, and obstacles, coupled with less mature democratic circumstances and traditions in the Western Balkans and the crisis mode which de facto marginalized enlargement policy, contributed to the growth of authoritarianism in Belgrade under the pretext of preserving stability (as the core goal of the Stabilization sub-process) and a gradual decoupling from the European Union. The preparedness level to meet membership criteria largely remained the same across the board for much of the past ten years (at least through the optimistic lenses of the European Commission), while the process even technocratically reached a standstill during the pandemic/invasion years, with the last chapters being opened in 2021 and another dozen still not opened (Petrović, 2024:13-33).

Apart from the fact that the normalization dialogue and Common Foreign and Security Policy alignment practically represent areas of veto strength for Serbia, where the country is underperforming from the viewpoint of Brussels, Belgrade has also demonstrated a lack of affinity for developing independent and competent institutions, eradicating corruption, political influences, and organized

---

⁸ Florian Bieber, 2018, "The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies." *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, no. 10, 2018, pp. 176–85.

⁹ This term was also applied to study de-Europeanization across CEE. Consult: Kristína Mikulová, 2014, "Potemkin Europeanisation?" *East European Politics & Societies and Cultures*, 28 (2014), pp. 163 - 186.

¹⁰ This was done as a consequence of greater insight into the democratic underperformance in the eastern parts of the enlarged Union following their accessions in 2004/2007.

crime—beyond the aspects relevant for this chapter, such as minority rights and developing good-neighborly relations, among other things. The latter has proven to be selective and coupled with political trends; for instance, increased cooperation with political leaderships in Tirana, Budapest, Banja Luka, and occasionally Skopje is countered by complex, ambiguous, and suspicious contacts with Zagreb and Sarajevo, as well as Podgorica (the latter also depending on the ideological and other constellations during certain periods).

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL REMARKS

The Europeanization process can be perceived as a multi-faceted endeavor comprising several aspects: EU enlargement (geographic expansion); institutional development; transformative processes in terms of governance; the export of norms and models across EU borders; and as a political project aimed at unifying the once-divided continent (Bandov, Herceg Kolman, 2018:134-135). It is a top-down approach, which should not be mistaken for the European integration process, which is viewed as a bottom-up approach (Bandov, Herceg Kolman, 2018:135). When elaborating on the perspectives of Europeanization and transformative efforts in CEE within the enlargement policy, Kovačević noted that the EU's influence and success in these regards mostly depended on two factors: the domestic costs of rule adoption and external pressure on the candidates to fulfill criteria, which relied on the consistent implementation of conditionality (Kovačević, 2020:125). These observations align with the external incentives model proposed by Schimmelfennig and Sedelmeier, who argued that the effectiveness of rule transfer correlated with the credibility of EU conditionality and the domestic costs of rule adoption, while also identifying the role of normative and democratic contexts in each country.¹¹ The imminence of achieving EU membership in the upcoming years represented an important argument for democratic governments in CEE to undertake necessary steps and accelerate reform processes. This was also the case in Croatia, even though its EU path was somewhat longer compared to the earlier CEE candidates. However, by the time Serbia officially commenced its accession negotiations in 2014, after Croatia had already joined, European Commission President Juncker announced that no new enlargements would occur during his mandate,¹² signaling a lack of political willingness, as well as the unpreparedness of both the candidates and the Union to consider new accession rounds.

Petričušić and Blondel perceive the Stabilization and Association Process (SAP) as an effective framework for post-conflict reconciliation and consider the process through three distinct levels of conditionality: (1) the normative-institutional conditions established by the Copenhagen criteria for respect and protection of minority rights; (2) the judicial prosecution of war crimes in domestic criminal courts and cooperation with the ICTY; and (3) the encouragement of reconciliatory efforts through the return of refugees, resolving disputes over property rights, compensating refugees, deepening good-neighborly relations and regional cooperation, establishing truth and reconciliation commissions, and public apologies by political leaders (Petričušić, Blondel, 2012: 2). According to Gavrilović, some actions in the direction of reconciliation occurred on both sides in the early 2000s, including high-level political gestures such as the presidential apologies in Belgrade and Zagreb for “all of

---

¹¹ More about that topic on Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier. 2004. “Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe”, *Journal of European Public Policy*, 11(4), pp. 661–679.

¹² Florian Bieber, 2014, Enlargement delayed? A New Commission without an Enlargement Commissioner, *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2014/09/04/enlargement-delayed-a-new-commission-without-an-enlargement-commissioner/>, accessed: 10 June 2024.

the evils” perpetrated by their countries, as well as judicial proceedings (including the precondition of full cooperation with the ICTY to advance on the European path), academic and scientific exchanges, and cross-border infrastructural and other forms of cooperation.¹³ By doing so, the (potential) membership candidates demonstrated their competence to address the recent past and work towards acquiring EU principles and values, including in their relations with minority groups.¹⁴

Apart from the cooperation with the ICTY, which both countries sufficiently satisfied to proceed on their EU paths, reconciliatory efforts were also evident during the presidencies of Tadić and Josipović, when further gestures were made. For instance, in 2010, President Tadić became the first Serbian high-ranking official to express words of apology and regret for the 1991 massacre in Vukovar, one of the most symbolic places of war suffering in Croatia,¹⁵ while Josipović made a “historic visit” to Belgrade that same year (Baštovanović, 2016:150). These gestures coincided with the closing of the last negotiating chapters in Croatia’s EU accession process and the issuance of a conditional recommendation for Serbia to receive official EU candidate status. Considering the importance of the “stabilization” requirement in the Western Balkans, one should not understate the significance of institutional and other steps towards reconciliation in the once-war-stricken region.

Following Croatia’s EU accession in 2013, the Union’s interest in safeguarding stability and security evolved into a full-fledged obligation for Zagreb, and the country generally supports Serbia’s pro-European aspirations, partly due to the Croatian minority in Serbia. Nonetheless, Strupinskienė and Vaškevičiūtė argued that transitional justice and the human rights situation in Croatia began to deteriorate following EU accession, as exemplified by: (1) problems in ensuring the respect for and protection of minority rights (especially for ethnic Serbs), including issues related to implementation and increased violence; (2) a decline in the elimination of impunity for war crimes, both in the judiciary and in political rhetoric; and (3) insufficient efforts to foster reconciliation, as despite some progress on issues for returnees, discrimination remained widespread.¹⁶

This problem can be perceived as part of a larger issue surrounding the limits of the conditionality principle in European integration: how to secure post-accession compliance with EU standards, norms, values, and practices. Rohac considers the democratic backsliding in Central Europe following their EU accession, attributing it, among other things, to weak and/or dependent institutions (Pridham, 2008:426). Pridham reminds us of the very purpose of defining the Copenhagen criteria in 1993, which was to enable the admission of CEE candidates to the EU by ensuring that they had fully transitioned to democracy and would thus be better able to adapt to the institutional, political, and economic functioning of the Union.¹⁷ However, the post-accession period has revealed issues in this regard, contributing to enlargement fatigue and the reconsideration of admitting new members. Gateva has written about the specific instance of post-accession conditionality—namely,

---

¹³ More about that topic at Darko Gavrilović, 2010, “Myths about Borders and the Reconciliation Moment”, *Suvremene TEME*, Vol. 3, No. 1/2010, pp. 63-73.

¹⁴ Both Serbs and Croats can be grouped into “cross-border minorities”, when international boundary does not precisely coincide with the ethno-linguistic border, thus forming a potential for “overspill effect”. As per: Alan Anderson, 2017, “Ethnic minorities and minority rights in Europe: theoretical typologies”, *ECMI WORKING PAPER #99*, p. 4.

¹⁵ BBC, 2010, Serb leader Tadic apologises for 1991 Vukovar massacre, BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-11689153>, accessed: 1 June 2024.

¹⁶ More about that topic at Lina Strupinskienė, Simona Vaškevičiūtė. 2021. “What Happened to Transitional Justice in Croatia After the EU Accession?”. *Politologija* 101 (1): 8-51.

¹⁷ Geoffrey Pridham, 2008, “Status Quo Bias or Institutionalisation for Reversibility?: The EU’s Political Conditionality, Post-Accession Tendencies and Democratic Consolidation in Slovakia.” *Europe-Asia Studies*, vol. 60, no. 3, p. 426.

the functioning of the Cooperation and Verification Mechanism (CVM) in Bulgaria, primarily in the domain of the rule of law—critically examining its scope and perspectives for implementation in the context of that country’s EU membership.¹⁸

While deliberating on the perspectives of post-accession conditionality in Serbia and other candidate countries, Petrović, Kovačević, and Radić-Milosavljević also reflect on the nature of the CVM as an instrument that allowed for speedier accession for Bulgaria (and Romania), which essentially represented a compromise but resulted in challenges related to meeting EU membership criteria even many years after accession (Petrović at all, 2023:327). Only in 2023—16 years following their accession—was the CVM formally abolished for Bulgaria and Romania, while the EU has opted to monitor the state of the rule of law in all Member States through the “Rule of Law Toolbox” in response to concerns about the state of democracy in numerous countries.¹⁹ This also pertains to Croatia, which, despite joining after Sofia and Bucharest, was (surprisingly or not) not subjected to post-accession conditionality through CVM-like instruments (despite being a post-conflict nation with difficulties stemming from its recent past). Reports of democratic backsliding in various fields therefore extend beyond Croatia and apply to numerous EU members across Central and Eastern Europe, as well as to candidate countries in the Western Balkans.

In 2012, the government changes in Belgrade signaled a conservative shift, which gradually became more Euro-skeptic over time.²⁰ Additionally, over the past decade, political relations with Croatia have become increasingly strained and occasionally even contrary to diplomatic protocols, despite the fact that EU integration has remained the strategic goal and that Zagreb was a member state of the Union Belgrade sought to join. Meanwhile, Serbia (and Montenegro) have become the longest-negotiating accession candidates apart from Turkey. While Podgorica has been making progress and is likely to become the next EU member, Belgrade has lacked motivation to pursue reforms, formally citing high political challenges such as alignment with the Common Foreign and Security Policy (e.g., sanctioning Russia) and the normalization dialogue with Priština as dominant reasons for the stalemate in its accession process. Depicting the European Union as unwilling to consider new accessions is not particularly difficult for pro-government media, considering that, paradoxically, Montenegro and Serbia in 2024 remain the only candidates who have been negotiating through chapters or clusters for ten years or more. From the perspective of Schimmelfennig and Sedelmeier’s external incentives model, the insufficient credibility of the conditionality instrument, coupled with the domestic costs of rule adoption, has facilitated Serbia’s position as a country that is not making progress towards membership while leveraging its strategic partnership with the Union for political, economic, and other purposes.

---

¹⁸ Eli Gateva, 2010, “Post-Accession Conditionality - Support Instrument for Continuous Pressure?,” *KFG Working Papers* p0018, Free University Berlin.

¹⁹ Thomas Wahl, 2023, Commission Formally Closes Cooperation and Verification Mechanism for Bulgaria and Romania, Eurim, <https://eucrim.eu/news/commission-formally-closes-cooperation-and-verification-mechanism-for-bulgaria-and-romania/>, accessed 1 July 2024.

²⁰ Since 2012, the governments in Belgrade have been centered around the coalition by the Serbian Progressive Party and the Socialist Party of Serbia.

A DE-COUPLING FROM THE EU (AND FROM CROATIA)?

According to Article 2 of the Treaty on European Union, the EU is built upon the principles and values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law, and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities.²¹ This latter aspect has, throughout the European integration project, been among the most incremental not only for demonstrating the pro-European and democratic maturity of the candidate countries but also for reducing socio-political tensions among neighbors and spurring regional stability and collaboration. The European peace project has always been deeply rooted in efforts to reduce inter-ethnic tensions and overcome grievances among neighboring countries. This is especially true in the Western Balkans, for which the European Union, given its tragic recent past, designed a special process: the Stabilization and Association Process (SAP).

On the one hand, this process was intended to encourage what Börzel refers to as a top-down “downloading” approach as part of the Europeanization efforts, during which a country adopts EU rules, standards, values, and practices.²² Although her research analyzed the behaviors of Member States rather than candidate countries, the downloading process also applies to the latter, given the very nature of the accession process, during which a non-EU country gradually and progressively evolves into a Member State through increased harmonization across the board. Regarding the downloading, the transposition of EU norms, standards, values, and principles has been at the core of democratization efforts. According to the European Commission, the goal of the accession negotiations is for the candidate to adopt the *acquis communautaire* in its entirety and ensure its full implementation and enforcement upon accession.²³

However, despite being in the accession negotiations stage for a decade as one of the formal EU accession frontrunners, the motivation to adopt (let alone implement) EU norms has reached very low levels. The latest report (late 2023) from the National Program for Adoption of the Acquis (Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije) shows a mere 32% harmonization rate between July 2022 and December 2023, indicating that the vast majority of planned acts were not adopted during that period, contrary to initial plans.²⁴ Likewise, from the perspective of the European Commission, the overall degree of membership preparedness has been stagnant throughout most of the accession negotiations, signaling a lack of intention to transform institutions and the political and economic framework to achieve the goal of joining the European Union. This fact, coupled with the political dominance of the ruling coalition since 2012 and a sharp democratic decline in Serbia, has led to what Freedom House (FH) reports as the largest democratic downturn in 2024 among the 29 countries observed in terms of rule of law, electoral processes, and other aspects, and the second-highest decline in the longer term, after Hungary.²⁵

---

²¹ Consolidated version of the Treaty on European Union - TITLE I COMMON PROVISIONS - Article 2, https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj, accessed 1 July 2024.

²² More about that topic at Tanja Börzel, 2002, “Pace-setting, foot-dragging, and fence-sitting: Member state responses to Europeanization”, *Journal of Common Markets Studies*, 40(2), pp. 193-214.

²³ European Commission, From EU membership application to accession negotiations: FAQs, <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/FAQ%20accession%20negotiations.pdf>, accessed: 10 June 2024.

²⁴ Ministarstvo za evropske integracije, Izveštaj o sprovođenju Nacionalnog programa za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije (NPAA) za četvrto tromesečje 2023. godine, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/npaa/npaa_cetvrto_tromesecje_2023.pdf p. 2, accessed: 11 June 2024.

²⁵ Freedom House, Freedom in the World 2024, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_DigitalBooklet.pdf, p. 7, accessed: 2 July 2024.

However, this data is not new. It was the 2020 Freedom House Nations in Transit report that first downgraded Serbia to the “hybrid regime” category (from “semi-consolidated democracy,” where the country had been listed for many years since 2003).²⁶ The most recent report identifies further deterioration, considering Serbia to be an “autocratizing hybrid regime,”²⁷ which indicates a grim outlook for democracy in what was once the Western Balkans’ democratic front-runner. When comparing the Croatian and Serbian Freedom House democracy scores up until 2017, Petrović found that the two countries ranked similarly, with a slight advantage for Zagreb (Petrović, 2018:5). However, by the 2024 Freedom in the World report, the differentiation had increased significantly, with Croatia scoring 83/100 (classified as a free, semi-consolidated democracy),²⁸ whereas Serbia scored 57/100 (classified as a partly free hybrid regime).²⁹ The widening gap between the two countries is problematic because it also indicates a lack of interest in Europeanization, considering that Croatia, as an EU member state, is obliged to adhere to EU norms, standards, and practices (despite the fact that it should not be perceived as a progressive or front-runner EU state in that regard). Contrastingly, the apparent de-Europeanization of Serbia also casts a grim outlook on the prospects for regional cooperation, particularly with countries dedicated to deepening European integration, such as Croatia.

On the other hand, the second element of the SAP—stabilization—has remained crucial for the Western Balkans’ EU aspirations. This concept is what is referred to as “special conditionality” — the Union’s demand that the Western Balkans resolve its inter-ethnic conflicts and improve both bilateral and overall regional cooperation.³⁰ The Western Balkans were required to do so not only to prevent conflicts from reoccurring but also to prevent the European Union from being destabilized from within once these countries became full members. From the viewpoint of functionalist approaches, this can be observed as a negative potential spillover effect of integration; an unstable and volatile member state could jeopardize the entire bloc, given the comprehensiveness of the European integration project. To prevent this, the EU’s approach towards the Western Balkans was especially focused on encouraging the resolution of bilateral disputes and regional integration initiatives. In the case of Serbian-Croatian relations, this primarily concerned issues such as the statuses of national minorities, the plight of those displaced by war or living in an atmosphere of fear (such as Croats of Vojvodina), border delimitations along the Danube River,³¹ and the prosecution of war crimes, including before the ICTY. As the ICTY requirement was more or less completed by both sides, the European Union seemingly decreased its interest in the challenges surrounding political relations between Belgrade and Zagreb. This decrease in attention was partially due to Croatia’s accession to the Union, which provided Zagreb with instruments to influence Serbia’s further approximation to the EU on a more hierarchical scale. While the problems between the two neigh-

---

²⁶ Freedom House, Nations in Transit 2020 - Serbia, <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2020>, accessed 1 July 2024.

²⁷ Freedom House, A Region Reordered by Autocracy and Democracy, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2024/region-reordered-autocracy-and-democracy>, accessed 1 July 2024.

²⁸ Freedom House, Freedom in the World 2024 – Croatia, <https://freedomhouse.org/country/croatia/freedom-world/2024>, accessed 1 July 2024.

²⁹ Freedom House, Freedom in the World 2024 – Serbia, <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2024>, accessed 1 July 2024.

³⁰ Christina Eva Griessler, “Good neighbourhood as an EU accession criterion for Ukraine, Moldova and Georgia?“, *Medjunarodni problemi*, Vol. LXXV, No. 3, p. 416.

³¹ Which even during the initial phase of the reconciliation failed to produce significant or at least publically visible results. See: Duško Dimitrijević, „Delimitacija srpsko-hrvatske granice na Dunavu“, *Medjunarodna politika*, Vol. LXI, No. 1138, pp. 5–19.

bors persisted, in the domain of regional cooperation, good-neighborly relations, and reconciliation, they were overshadowed by other high-profile disputes, such as those between Belgrade and Priština or issues concerning the functioning of Bosnia and Herzegovina as an independent country. These developments can be partially attributed to the conservative turns in both countries over the past decade and Zagreb's distancing from its recent Balkan history and associated problems.

Politically, there have been several important aspects: the ICTY cooperation requirement for Serbia (and Croatia); border demarcations (for instance, between Montenegro and Croatia, or Croatia and Slovenia); sectoral projects in the context of EU integration; and minority and refugee status issues. These aspects also included respect for minority rights and associated gestures. A more recent notable political gesture is the Golubić Declaration (2022), which represents a commitment to cooperation between Serbs in Croatia and Croats in Serbia. This declaration was signed by the leaders of the two minorities, Milorad Pupovac and Tomislav Žigmanov, respectively (Veselinović, 2022:10).

There were some additional high-profile steps, such as the restoration of the memorial home of Ban Josip Jelačić in Petrovaradin and the appointment of Tomislav Žigmanov, a Vojvodinian-Croat politician, as Minister for Human and Minority Rights and Social Dialogue. In the ecclesiastical domain, the former Metropolitan of Zagreb and Ljubljana, Porfirije, became the Patriarch of Serbia, which was expected to contribute to reducing tensions between the two largest former Yugoslav republics. Unfortunately, these positive developments were countered by severe and frequent political rhetoric, particularly from ministers like Aleksandar Vulin, who regularly accused Zagreb of nurturing *neo-Ustaša* ideology and earned a *persona non grata* status in Croatia.³² Additionally, socio-political antagonisms also arose from other sources, given the increasingly conservative, radicalized, and anti-Western narratives and actions in Serbian politics.

Unsurprisingly, the aforementioned aspects were complemented by the sharp demographic decrease of the Croatian national minority in Serbia, which fell to 39,107 in 2023, down from over 70,000 twenty years earlier.³³ Additionally, the controversies surrounding the status of the Bunjevac national minority continue to affect political and social contacts between Croatian and Serbian officials. Nonetheless, in 2023, state-level exchanges of visits occurred following the adoption of the Golubić Declaration in 2022. These events spurred hopes for increased political willingness to overcome difficulties, challenges, and mistrust. The exchange visits of PM Ana Brnabić and PM Andrej Plenković in 2023 were facilitated and organized by the respective national minorities' councils and leaders, Milorad Pupovac and Tomislav Žigmanov, respectively. This represents an encouraging instance of minorities acting as inter-ethnic bridges in otherwise difficult and complicated situations.

CONCLUSION

This research points to the conclusion that the de-coupling from the European Union is manifested through de-Europeanization and autocratization, including the regional cooperation and good-neighborly relations requirements (unless these were politically, ideologically, or otherwise beneficial to the interests of the political elites, as exemplified by shared illiberal democratic views with the northern neighbor, Hungary). Instead of a growing approximation to EU standards and trans-

---

³² Vlada Republike Hrvatske, 2018, Aleksandar Vulin nije dobrodošao u Hrvatsku do daljnega, <https://vlada.gov.hr/vijesti/aleksandar-vulin-nije-dobrodosao-u-hrvatsku-do-daljnega/23751>, accessed: 1 July 2024.

³³ Popis 2022, Konačni rezultati - Nacionalna pripadnost, <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-latn/5-vestisaopstenja/news-events/20230428-konacnirezpopisa/>, accessed: 23 June 2024.

formative processes that lead to “creative destruction”³⁴ and the establishment of improved and sustainable, independent, and competent regulations, institutions, and practices, the proclaimed EU membership goal appears to no longer serve its intended purpose. The estrangement between Serbia and its neighbor, Croatia (an EU member), results in growing democratic, political, and other asymmetries, which is a consequence of Serbia’s lack of interest in joining the Union and improving bilateral cooperation with its member states.

The Europeanization process has shown limited implications for inter-state reconciliation between Serbia and Croatia over the past decade, especially since Croatia became an EU member state and ceased to be subject to the EU conditionality principle. On the other hand, Serbia’s interest in EU accession has gradually waned, exemplified by the paralysis of its accession negotiations³⁵ and stagnation or backsliding in numerous domains, judging by the previously mentioned international reports. Rather than being motivated by the gains from EU accession, the political elites are driven by the intention to preserve power and sustain—rather than advance—the current level of relations with Brussels. This includes relations with Croatia, which plays a role in the decision-making process within EU institutions.

Compared to June 2013, when both countries were still outside the European Union—Croatia as an acceding country and Serbia as a candidate who had just received European Council endorsement for opening membership negotiations—and when both were comparable in terms of democratic performance under the scope of Europeanization, a decade later Croatia is situated in the inner circle of European integration (having become a Schengen and Eurozone member), while Belgrade has not even opened all negotiating chapters/clusters, let alone closed them. On the contrary, rather than focusing on Europeanization to align standards, norms, and practices in Serbia and its neighborhood, the ruling parties are pursuing non-European international coalitions and partnerships and limiting the influence of the European Union in Serbia. Under these circumstances, where the EU no longer plays a visible role in reconciliation and regional cooperation, political ideologies and the particular interests of the elites drive the dynamics of cross-border relations. The inclination to favor short-term political solutions over longer-term strategic visions (such as EU accession) will continue to pose a significant challenge to the prospects for cooperation between the two largest countries of the former Yugoslavia.

---

³⁴ The concept of “creative destruction” is not used literally, but to depict the ambivalence between the need for economic or political progress, which often results in the remodelling or abandoning of previous institutions and practices in favour or upgraded ones; however, this frequently causes resistance among the (previously) privileged circles, which has its own ramifications. As per: Daron Asemoglu, Džejm A. Robinson, 2014, *Zašto narodi propadaju – poreklo moći, prosperiteta i siromaštva*, Clio, pp. 98-100.

³⁵ The last negotiating chapters were opened in 2021, following a lengthy pause.

Bibliography

- Alan Anderson, 2017, "Ethnic minorities and minority rights in Europe: theoretical typologies", ECMI WORKING PAPER #99, p. 4.
- Asemoglu Daron, Džejms A. Robinson, 2014, Zašto narodi propadaju – poreklo moći, prosperiteta i siromaštva, Clio.
- BBC, 2010, Serb leader Tadic apologises for 1991 Vukovar massacre, BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-11689153>, accessed: 1 June 2024.
- BBC, 2010, Serbia and Croatia forge ties with talks in Belgrade, BBC, <https://www.bbc.com/news/world-europe-10679367>, accessed: 1 June 2024.
- Bandov Goran, Nikolina Herceg Kolman, 2018, "Research on Europeanization in Literature: From the Top-down Approach to Europeanization as a Multi-directional Process", CADMUS Vol. 3, No.5, pp. 134-144.
- Baštovanović Darko, 2016, „Političko-pravni položaj hrvatske nacionalne manjine u Srbiji u procesu EU integracija Srbije“, Godišnjak za znanstvena istraživanja, 8, pp. 107-155.
- Bieber Florian, 2018, "The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies." *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, no. 10, 2018, pp. 176–85.
- Bieber Florian, 2014, Enlargement delayed? A New Commission without an Enlargement Commissioner, *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2014/09/04/enlargement-delayed-a-new-commission-without-an-enlargement-commissioner/>, accessed: 10 June 2024.
- Börzel Tanja, 2002, "Pace-setting, foot-dragging, and fence-sitting: Member state responses to Europeanization", *Journal of Common Markets Studies* 40(2), pp. 193-214.
- Consolidated version of the Treaty on European Union - TITLE I COMMON PROVISIONS - Article 2, https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj, accessed 1 July 2024.
- Dimitrijević Duško, „Delimitacija srpsko-hrvatske granice na Dunavu“, *Medjunarodna politika*, Vol. LXI, No. 1138, pp. 5–19.
- Domaradzki Spasimir, Ivana Radić Milosavljević. 2021. "Between Populism and Technocracy: How National Executives in Bulgaria and Serbia Manipulate EU Rule of Law Conditionality?" *Journal of Contemporary European Research* 17(2), pp. 281-303.
- European Commission, 2010, Croatia 2010 Progress Report, EC, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/83e5cb29-64c0-43d1-b84c-a8a385143615_en?filename=hr_rapport_2010_en.pdf, p. 16, accessed: 20 June 2024.
- European Commission, 2011, Croatia 2011 Progress Report, EC, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/4a493601-0f1e-490b-b473-839a8f16c852_en?filename=hr_rapport_2011_en.pdf, accessed: 8 June 2024.
- European Commission, 2011, Commission Opinion on Serbia's application for membership of the European Union, EC, <https://www.europa.rs/upload/Report%202011.pdf>, accessed: 8 June 2024.
- European Commission, From EU membership application to accession negotiations: FAQs, <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/FAQ%20accession%20negotiations.pdf>, accessed: 10 June 2024.
- Freedom House, Nations in Transit 2020 - Serbia, <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2020>, accessed 1 July 2024.
- Freedom House, Freedom in the World 2024, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_DigitalBooklet.pdf, p. 7, accessed: 2 July 2024.
- Freedom House, A Region Reordered by Autocracy and Democracy, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2024/region-reordered-autocracy-and-democracy>, accessed 1 July 2024.
- Freedom House, Freedom in the World 2024 – Croatia, <https://freedomhouse.org/country/croatia/freedom-world/2024>, accessed 1 July 2024.
- Freedom House, Freedom in the World 2024 – Serbia, <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2024>, accessed 1 July 2024.

- Gateva Eli, 2010, "Post-Accession Conditionality - Support Instrument for Continuous Pressure?," *KFG Working Papers* p0018, Free University Berlin.
- Gavrilović Darko, 2010, "Myths about Borders and the Reconciliation Moment", *Suvremene TEME*, Vol. 3, No. 1/2010, pp. 63-73.
- Griessler Christina Eva, "Good neighbourhood as an EU accession criterion for Ukraine, Moldova and Georgia?," *Medjunarodni problemi*, Vol. LXXV, No. 3, pp. 409–433.
- Kovačević Maja, 2020, *Evropska diferencirana unija*, Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Mikulová Kristína, 2014, "Potemkin Europeanisation?" *East European Politics & Societies and Cultures* 28 (2014), pp. 163 - 186.
- Ministarstvo za evropske integracije, 2004, Odluka Saveta o principima, prioritetima i uslovima sadržanim u Evropskom partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom uključujući Kosovo, prema Rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija od 10. juna 1999. godine, MEI, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/evropsko_partnerstvo/evropsko_partnerstvo.pdf, p. 10, accessed: 10 June 2024.
- Ministarstvo za evropske integracije, Izveštaj o sprovođenju Nacionalnog programa za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije (NPAA) za četvrto tromesečje 2023. godine, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/npaa/npaa_cetvrto_tromesecje_2023.pdf, p. 2, accessed: 11 June 2024.
- Mitrović Sava, 2022, Regional relations of Serbia in the light of the annual report of the European Commission, CEP, <https://cep.org.rs/en/blog/regional-relations-of-serbia-in-the-light-of-the-annual-report-of-the-european-commission/>, Accessed: 2 July 2024.
- Petričušić Antonija, Cyril Blondel, 2012, "Introduction - Reconciliation in the Western Balkans: New Perspectives and Proposals", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe (JEMIE)*, Vol 11, No 4, 2012, pp. 1-6, p. 2.
- Petrović Milenko, 2018, "Serbia on its way to EU membership – the remaining challenges and obstacles", *Australian and New Zealand Journal of European Studies* Vol10 (3), p. 5 (print edition).
- Petrović Miloš, Maja Kovačević, Ivana Radić Milosavljević, 2023, *Srbija i Evropska unija dve decenije nakon Solunskog samita*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 81-87.
- Petrović Miloš, 2024, "Političke posledice prepoznavanja perspektive članstva u Evropskoj uniji za tri istočna partnera", *Evropsko zakonodavstvo*, XXIII, (85): pp. 13–33.
- Popis 2022, Konačni rezultati - Nacionalna pripadnost, <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-latn/5-vestisaopstenja/news-events/20230428-konacnirezpopisa/>, accessed: 23 June 2024.
- Pridham Geoffrey, 2008, "Status Quo Bias or Institutionalisation for Reversibility?: The EU's Political Conditionality, Post-Accession Tendencies and Democratic Consolidation in Slovakia." *Europe-Asia Studies*, vol. 60, no. 3, pp. 423–54.
- Rohac Dalibor, 2016, "Is New Europe Backsliding?: Poland, Hungary, Slovakia and the Czech Republic 25 years after communism. *American Enterprise Institute*, 2016. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/resrep03266>.
- Schenker Harald, 2008, "The Stabilization and Association Process: An Engine of European Integration in Need of Tuning", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe (JEMIE)*, Vol. 7, No. 1/2008, 1.
- Schimmelfennig Frank, Ulrich Sedelmeier. 2004. "Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe", *Journal of European Public Policy*, 11(4), pp. 661–679.
- Strupinskienė Lina, Simona Vaškevičiūtė. 2021. "What Happened to Transitional Justice in Croatia After the EU Accession?". *Politologija* 101 (1): 8-51.
- Veselinović Janko, 2022, „Deklaracija o saradnji Srba iz Hrvatske i Hrvata iz Srbije – „Golubička deklaracija““, str. 10, u: „Srpsko-hrvatski odnosi: Od heroizacije i političkih mitova u odnosima Srbije i Hrvatske do održivog razvoja nacionalnih zajednica“, 2022, Novi Sad/Golubić.
- Vlada Republike Hrvatske, 2018, Aleksandar Vulin nije dobrodošao u Hrvatsku do daljnega, <https://vlada.gov.hr/vijesti/aleksandar-vulin-nije-dobrodosao-u-hrvatsku-do-daljnega/23751>, accessed: 1 July 2024.
- Wahl Thomas, 2023, Commission Formally Closes Cooperation and Verification Mechanism for Bulgaria and Romania, Eucrim, <https://eucrim.eu/news/commission-formally-closes-cooperation-and-verification-mechanism-for-bulgaria-and-romania/>, accessed 1 July 2024.

Dejana Đurđević Savić, m. a.

Doktorandica na Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu
Novi Sad, Republika Srbija

UDK: 329(497.11=163.42)

323.15(497.11=163.42)

POLITIČKE STRANKE: PRONALAŽENJE ZAŠTITE, SAVEZNIKA I ZASTUPANJA

SAŽETAK

U radu se analizira politička izgradnja, mobilizacija i strategije djelovanja Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini (DSHV) kao ključne manjinske stranke koja zastupa hrvatsku zajednicu u Srbiji. Kroz povijesni kontekst srpsko-hrvatskih odnosa i aktualne izazove, istražuju se oblici institucijske integracije, kulturne autonomije i političkog predstavljanja. Poseban naglasak stavlja se na dinamiku međuetničkih odnosa, balans između identitetske afirmacije i integracije u većinsko društvo, te na komparativnu perspektivu u odnosu na položaj Srba u Hrvatskoj. Rad prikazuje kako manjinska politička organizacija, unatoč ograničenim resursima i opterećenom povijesnom nasljeđu, može izgraditi stabilne institucijske okvire i razviti efikasne strategije političkog djelovanja.

Ključne reči: Hrvati u Srbiji, DSHV, manjinska politika, identitet, međuetnički odnosi.

UVOD

Hrvati u Srbiji imaju dugu i složenu povijest, obilježenu periodima suradnje i sukoba. Prisustvo Hrvata u Srbiji datira stoljećima unazad, sa značajnim prisustvom u Vojvodini. To područje, poznato po svojoj etničkoj raznolikosti, bilo je dom brojnim manjinskim grupama, uključujući Hrvate, koji su značajno doprinijeli kulturnom i društvenom tkivu tog područja. Međutim, raspad Jugoslavije i potonji sukobi duboko su utjecali na hrvatsku zajednicu, dovodeći do raseljavanja i diskriminacije (Bara, 2022).

Tijekom 20. stoljeća, Hrvati u Srbiji prolazili su kroz značajne promjene, posebno nakon raspada Jugoslavije 1990-ih, što je dovelo do zategnutih odnosa i složenog procesa ponovnog uspostavljanja manjinskih prava i političkog predstavljanja (Veselinović, 2022).

Pitanje političkog predstavljanja ključno je za širu borbu za manjinska prava i inkluziju. Za Hrvate u Srbiji, političko zastupanje nije samo pitanje glasovanja u organima vlasti, već i osiguravanje prava i očuvanje kulturnog identiteta. Učinkovito predstavljanje može pomoći u rješavanju povijesnih problema, promoviranju društvene kohezije i osiguravanju da interesi Hrvata budu adekvatno zastupljeni u procesima kreiranja politike (Puhalo, 2022).

Cilj istraživanja bio je:

- Istražiti trenutno stanje političke zastupljenosti Hrvata u Srbiji.
- Razumjeti izazove s kojima se suočavaju Hrvati.
- Identificirati mogućnosti za poboljšanje političke zastupljenosti i kohezije zajednice.

POVIJESNI KONTEKST

Hrvati u Srbiji imaju dugu i složenu povijest, duboko isprepletenu sa širom poviješću regije. Prisustvo Hrvata u Srbiji, posebno na području Vojvodine, karakteriziraju značajna demografska pomjeranja uslijed političkih, društvenih i ekonomskih čimbenika. Najduži kontinuitet na području Srbije imaju Hrvati u Vojvodini, dok Hrvati u Beogradu i središnjoj Srbiji imaju drugačiju migracijsku povijest i ishodišne prostore iz kojih su doseljavali (Bara, 2022).

Rano naseljavanje i demografski trendovi

Hrvatska zajednica u Srbiji prvenstveno je koncentrisana na području Vojvodine, povijesno raznolikom području koje je doživelo različite valove migracija. To područje, smješteno na raskrižju između centralne Europe i Balkana, stoljećima je bilo prostor susreta različitih naroda i kultura. Tijekom perioda Austrougarskog Carstva, Vojvodina je bila dio Kraljevine Ugarske te je postala domovina raznim etničkim grupama, uključujući Hrvate, Srbe, Mađare, Nijemce, Slovake, Rumunje i druge.

Hrvati su, kao jedna od značajnih zajednica, uglavnom naseljavali sjeverne i zapadne dijelove Vojvodine, posebno Bačku i Srijem. Njihov dolazak u Srijem započeo je još od doseljavanja Slavena, dok će u Bačku doseliti se Hrvati od modernog doba i to tijekom procesa kolonizacije, kada su se doselili s područja današnje Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Od druge polovice 19. stoljeća Hrvati na teritoriji današnje Vojvodine razvijali su svoje kulturne, obrazovne i vjerske institucije, doprinoseći bogatstvu njezinog multietničkog pejzaža.

Iako su kroz stoljeća očuvali svoj kulturni identitet, hrvatska zajednica u Vojvodini suočila se s brojnim izazovima, uključujući pritiske asimilacije i migracijske valove, te progone za vrijeme raspada socijalističke Jugoslavije. Ti izazovi, zajedno s političkim promjenama i demografskim trendovima, rezultirali su smanjenjem broja Hrvata u Vojvodini, ali je zajednica i dalje ostala čvrsto ukorijenjena u svom kulturnom nasljeđu. Danas, Hrvati u Vojvodini čine značajan dio lokalne zajednice, njeguju svoje običaje, jezik i vjeru u složenom i dinamičnom okruženju.

Podaci popisa 20. stoljeća

- **Popis 1948.:** Poslije Drugog svjetskog rata zabilježen je broj od 134.232 Hrvata u Vojvodini, dok je u cijeloj Srbiji živelo 169.864 Hrvata. Ratne smetnje i kretanja stanovništva utjecali su na taj broj.
- **Popis 1961.:** Popis iz 1961. godine zabilježio je najveći broj Hrvata u Srbiji u 20. stoljeću, kada je u zemlji živjelo 196.409 Hrvata. U tom periodu, 145.341 Hrvat živio je u Vojvodini.
- **Popis 1971.:** Popisom iz 1971. godine u Vojvodini je živio 138.561 Hrvat. Tijekom tog perioda, jugoslovenska federalna struktura dozvoljavala je određeni stupanj kulturne autonomije za etničke manjine, uključujući Hrvate.
- **Popis 1981.:** Popisom iz 1981. godine u Vojvodini je bilo 109.203 Hrvata, što predstavlja daljnji pad broja stanovnika.

Podaci postjugoslovenskog popisa

- **Popis 1991.:** Popis iz 1991. godine, obavljen uoči raspada Jugoslavije, zabilježio je 105.406 Hrvata u Srbiji, od kojih većina živi u Vojvodini.

- **Popis 2002.:** Prvi popis nakon raspada Jugoslavije zabilježio je 70.602 Hrvata u Srbiji, dok su se 20.012 osoba izjasnile kao Bunjevci i 717 osoba kao Šokci. Ukupan broj osoba hrvatske etničke pripadnosti ili podrijetla iznosio je 91.331, što je 1,2% ukupnog stanovništva centralne Srbije i Vojvodine. Većina Hrvata u Srbiji živi u Vojvodini (56.546 ili 80,1%), zatim u Beogradu (10.381 ili 14,7%), dok su najmanje zastupljeni u ostalim dijelovima centralne Srbije (3.675 ili 5,2%).
- **Popis 2011.:** Popis iz 2011. godine pokazao je daljnji pad hrvatskog stanovništva, s 57.900 Hrvata u Srbiji, što čini oko 0,8% ukupnog stanovništva.
- **Popis 2022.:** Prema posljednjem popisu iz 2022. godine, u Srbiji živi 39.107 Hrvata, što predstavlja 0,59% ukupne populacije. Taj broj predstavlja pad od 32,5% u odnosu na prethodni popis iz 2011. godine. Većina Hrvata živi u Vojvodini, gdje 32.684 pripadnika čine 1,9% ukupnog stanovništva regije. Najviše Hrvata živi u Subotici (10.431), dok je njihov najveći udio u općini Apatin, gdje čine 8,9% stanovništva.¹

Tijekom svih popisnih perioda, Hrvati u Srbiji zadržali su poseban kulturni identitet, usprkos izazovima koje su predstavljale promjene političkog pejzaža. Međutim, kontinuirani pad broja Hrvata u Srbiji, naročito u periodu nakon 1961. godine, predstavlja ozbiljan demografski izazov za očuvanje te zajednice. Proces asimilacije, etnička mimikrija, iseljavanje i niska stopa prirodnog priraštaja dodatno su utjecali na depopulaciju hrvatske zajednice.

Povijesni odnosi između Hrvatske i Srbije

Odnos Hrvatske i Srbije duboko je ukorijenjen u povijesti, oblikovan nizom složenih i često burnih događaja. Razumijevanje tog odnosa zahtijeva detaljno ispitivanje ključnih povijesnih događaja koji su utjecali na dinamiku između ta dva naroda, posebno kada je riječ o hrvatskoj manjini u Srbiji. Ti događaji uključuju Drugi svjetski rat, raspad Jugoslavije, hrvatski rat za neovisnost (koji se naziva Domovinski rat), i kasnije mirovne sporazume koji su težili stabilizaciji regije.

Drugi svjetski rat i ustaški režim

Drugi svjetski rat je imao dubok utjecaj na srpsko-hrvatske odnose, stvarajući duboko ukorijenjene animozitete koji će se ponovo pojaviti u kasnijim desetljećima. Tijekom rata, sile Osovine okupirale su Jugoslaviju, što je dovelo do uspostavljanja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) pod ustaškim režimom. Ustaše su bile fašistička i ultranacionalistička organizacija koja se povezivala s nacističkom Njemačkom i fašističkom Italijom, a provodili su brutalnu kampanju genocida i etničkog čišćenja Srba, Židova, Roma i drugih grupa (Banac, 1988).

Zločini koje je počinio ustaški režim, uključujući uspostavljanje koncentracijskih logora kao što je Jasenovac, ostavili su trajno nasljeđe nepovjerenja i mržnje između Srba i Hrvata. Ti su događaji duboko oštetili kolektivno pamćenje oba naroda i doprinijeli složenim i često neprijateljskim odnosima između Srbije i Hrvatske u desetljećima koja su uslijedila. Sjećanje na zločine kasnije su instrumentalizirali različiti politički akteri, što je doprinijelo oživljavanju nacionalističkih osećaja tijekom raspada Jugoslavije (Ramet, 2006).

---

¹ Izvor podataka: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, <https://www.zkvh.org.rs/hrvati-u-srbiji-post/statistika/statistika> (pristupljeno: 27. srpnja 2024.).

Raspad Jugoslavije

Raspad Jugoslavije početkom 1990-ih bio je još jedan ključni događaj koji je preoblikovao srpsko-hrvatske odnose. Jugoslavija, kao federacija republika s jednopartijskim sustavom osnovana poslije Drugog svjetskog rata pod Titovim vodstvom, počela se postupno raspadati poslije njegove smrti 1980. godine. Ekonomske teškoće federacije, rastući nacionalizam i slabljenje centralne vlasti stvorili su nestabilno okruženje koje je na kraju dovelo do njezinog raspada (Judah, 1997).

Tenzije između Hrvatske i Srbije eskalirale su jer su obje republike slijedile različite političke ciljeve. Hrvatska je, pod vođstvom Franje Tuđmana, tražila načine kako postići neovisnost i odvojiti se od Jugoslavije, dok je Srbija, na čelu sa Slobodanom Miloševićem, imala za cilj održati jugoslovensku državu u kojoj su većinu činili Srbi. Proglašenje hrvatske neovisnosti u lipnju 1991. praćeno je oružanim sukobom, što je označilo početak hrvatskog rata za neovisnost (Domovinskog rata). Rat je okarakterisan teškim nasiljem, etničkim čišćenjem i kršenjem ljudskih prava, posebno na područjima sa značajnim srpskim i hrvatskim stanovništvom (Ramet, 2006).

Odgovor međunarodne zajednice na raspad Jugoslavije, posebno u smislu priznavanja novih neovisnih država i rješavanja nastalih sukoba, također je odigrao značajnu ulogu u oblikovanju srpsko-hrvatskih odnosa u tom periodu. Sudjelovanje međunarodnih aktera, uključujući Europsku uniju i Ujedinjene narode, naglasilo je složenost situacije i izazove postizanja mirnog rješenja. Raspad Jugoslavije i ratovi koji su uslijedili imali su razoran utjecaj na međuetničke odnose u regiji, ostavljajući duboke ožiljke koji i danas utječu na hrvatsko-srpske odnose (Koska, Matan, 2017).

Hrvatski rat za neovisnost (Domovinski rat)

Domovinski rat od 1991. do 1995. bio je kritičan period u srpsko-hrvatskim odnosima. Rat je počeo kada je Jugoslovenska narodna armija (JNA), u kojoj su kao zapovjениčki kadar dominirali Srbi, podržala srpske pobunjenike u Hrvatskoj koji su se protivili hrvatskoj neovisnosti. Sukob je doveo do raseljavanja stotina tisuća ljudi, širokog razaranja i brojnih zločina, uključujući masakre koje su počinile obje strane, što je konačno dovelo do značajnog smanjenja broja Srba u Hrvatskoj.

Za Hrvate u Srbiji Domovinski rat je bio vrijeme velike neizvjesnosti i straha. Sukob je pogoršao etničke tenzije u Srbiji, što je dovelo do diskriminacije, zastrašivanja, a u nekim slučajevima nasilja i progona Hrvata koji žive u Srbiji. Mnoge hrvatske obitelji su tijekom tog perioda pobjegle iz Srbije tražeći utočište u Hrvatskoj ili drugim zemljama. Rat je također poremetio društveno i ekonomsko tkivo hrvatskih zajednica u Vojvodini i drugim dijelovima Srbije.

Rat je okončan potpisivanjem Dejtonskog sporazuma u prosincu 1995. godine, koji je donio mir Bosni i Hercegovini, ali nije u potpunosti riješio pitanja između Hrvatske i Srbije. Erdutski sporazum, potpisan u studenom 1995. godine, omogućio je mirnu reintegraciju istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Sirmijuma (današnja Srijemska Mitrovica, regija sa značajnim srpskim stanovništvom) u Hrvatsku. Međutim, odnosi između dve zemlje i dalje su bili zategnuti, s dugotrajnim nepovjerenjem i neriješenim pitanjima vezanim za ratne zločine, izbeglice i prava manjina (Judah, 1997).

Domovinski rat i njegove posljedice imale su značajne implikacije na Hrvate u Srbiji i Srbe u Hrvatskoj. Sukob je doveo, osim do velikog broja izgubljenih života i ranjavanja, također i do raseljavanja velikog broja pripadnika obje manjine, pri čemu su mnogi Hrvati i Srbi postali izbeglice ili interno raseljene osobe. Rat je također pojačao nacionalističke osećaje s obje strane, čineći pomirenje i normalizaciju odnosa otežanim.

Poslijeratni period i mirovni sporazumi

Poslijeratni period obilježio je spor i često izazovan proces pomirenja između Srbije i Hrvatske. Normalizacija odnosa službeno je počela potpisivanjem Sporazuma o normalizaciji odnosa između Savezne Republike Jugoslavije (SRJ, koju čine Srbija i Crna Gora) i Hrvatske u kolovozu 1996. godine. Taj sporazum je imao za cilj obnavljanje diplomatskih odnosa, rješavanje pitanja izbeglica i raseljenih osoba te promociju suradnje u različitim područjima.

Usprkos sporazumu, odnosi između Srbije i Hrvatske ostali su napeti tijekom kasnih 1990-ih i početka 2000-ih. Pitanja kao što su povratak izbeglica, vraćanje oduzete imovine i procesuiranje ratnih zločina, pitanje nestalih osoba i dalje su izvor napetosti. Pored toga, status i prava manjina, uključujući Hrvate u Srbiji i Srbe u Hrvatskoj, postali su žarišne točke u bilateralnim odnosima.

Početak 2000-ih došlo je do postepenog poboljšanja odnosa, vođenih težnjama obje zemlje da se pridruže Europskoj uniji. Proces integracije u EU zahtijevao je i od Srbije i od Hrvatske da se pozabave pitanjima prava manjina, ratnih zločina i regionalne suradnje, što je dovelo do konstruktivnijeg angažmana između dvaju naroda. Međutim, nasljeđe prošlih sukoba nastavilo je utjecati na politički diskurs i stavove javnosti u obje zemlje.

Uporedni okvir i tekući izazovi

Razumijevanje povijesnog konteksta srpsko-hrvatskih odnosa predstavlja kritičan okvir za analizu trenutnog stanja političke zastupljenosti Hrvata u Srbiji. Duboko usađene povijesne pritužbe, ukorijenjene u događajima kao što su Drugi svjetski rat i Domovinski rat, nastavljaju utjecati na međuetničke odnose i politički pejzaž u obje zemlje.

Proces pomirenja, koji još uvijek traje, prepun je izazova, posebno u pogledu rješavanja potreba i prava manjinskih zajednica. Za Hrvate u Srbiji, taj povijesni kontekst naglašava važnost političkog predstavljanja kao sredstva za osiguravanje da se njihov glas čuje i njihova prava zaštite u društvu u kojem prošli sukobi i dalje oblikuju javni diskurs.

Pouke naučene iz povijesnih događaja također nude uporedni okvir za razumijevanje manjinskih prava i političke zastupljenosti u drugim postkonfliktnim društvima. Iskustva Hrvata u Srbiji naglašavaju potrebu za kontinuiranim naporima u pomirenju, pravnoj zaštiti i inkluzivnim političkim praksama, kako bi se prevazišlo nasljeđe sukoba i izgradilo kohezivnije i pravednije društvo.

PRAVNI OKVIR

Ustavne odredbe

Ustav Srbije garantira prava svim manjinama, uključujući i Hrvate. Posebni zakoni i propisi osiguravaju okvir za političko predstavljanje i kulturnu autonomiju. Člankom 75. Ustava Srbije izričito su priznata prava nacionalnih manjina na samoupravu u području kulture, obrazovanja i informiranja. Pored toga, Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2002) i Statut AP Vojvodine daju daljnju zakonsku podršku manjinskim pravima.²

---

² Between authoritarianism and democracy. Volume III: Serbia at the political crossroads. Belgrade, Serbia: Friedrich Ebert Stiftung and Centar for Democratic Transition.

Međunarodne obaveze

Srbija je potpisnica raznih međunarodnih sporazuma koji nalažu zaštitu manjinskih prava. Aspiracije zemlje za članstvo u Europskoj uniji dodatno naglašavaju važnost pridržavanja standarda EU u pogledu zaštite i predstavljanja manjina. Ključni međunarodni instrumenti uključuju Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina i Europsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima.

IZGRADNJA POLITIČKIH STRANAKA I MOBILIZACIJA BIRAČA

Osnivanje političkih stranaka

Osnivanje političkih stranaka Hrvata u Srbiji bio je dinamičan proces, obilježen i suradnjom i podjelama. Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV) bila je prva veća politička stranka koja je zastupala interese Hrvata u Vojvodini. Formiranje DSHV-a bilo je vođeno uvjerenjem da samo politički oblik organiziranja zajednice može pozitivno utjecati na položaj i status hrvatskog naroda u Vojvodini tijekom demokratizacije jugoslovenskog društva.

U Subotici je 13. svibnja 1990. formiran Inicijativni odbor, koji je kasnije objavio Deklaraciju o namjerama za osnivanje hrvatske društveno-političke organizacije. Osnivačka skupština DSHV-a održana je 15. srpnja 1990. godine u Subotici, na kojoj se okupilo oko 250 osnivača iz cijele Vojvodine kako bi izabrali rukovodstvo stranke, s Belom Tonkovićem kao prvim predsjednikom. DSHV je službeno registrirana kao politička stranka 23. kolovoza 1990. (Bara, 2022).

Prve godine DSHV-a obilježio je brz rast, s mjesnim organizacijama i ograncima osnovanim u skoro svim krajevima Bačke i Srijema gdje su živeli Hrvati. DSHV se brzo aktivirao u političkim i kulturnim sferama, pokrenuvši stranački glasnik (*Glas ravnice*), formirajući omladinsku grupu (Mladež DSHV-a) i zalažući se za uvođenje hrvatskog jezika u službenu upotrebu u općini Subotica. Stranka je sudjelovala i na brojnim međunarodnim konferencijama o bivšoj Jugoslaviji, uključujući i one u Ženevi, Bruxellesu, Hagu, Londonskoj mirovnoj konferenciji 1992. godine (Veselinović, 2022).

Međutim, prve godine DSHV-a također su bile pune izazova. Njezini lideri i članovi suočili su se sa medijskim i fizičkim napadima, posebno u Srijemu i jugozapadnoj Bačkoj, gdje su mnogi bili primorani napustiti Vojvodinu. Sredinom 1990-ih došlo je do podjela unutar stranke, uz nesuglasice oko toga treba li se uspostaviti predstavničko tijelo za cijelu hrvatsku zajednicu u Vojvodini, što je dovelo do formiranja Hrvatskog nacionalnog vijeća.

Usprkos izazovima, DSHV je ostao privržen svojim temeljnim principima zastupanja interesa Hrvata. Program stranke je uvijek bio usmeren k političkoj stvarnosti Vojvodine i Srbije, demokratskim metodama zalažući se za nacionalnu ravnopravnost Hrvata. DSHV se povijesno oslanjao na koalicije s najjačim mađarskim strankama, vojvođanskim autonomaškim strankama i demokratskim strankama sa sjedištem u Beogradu da bi ostvario svoje ciljeve smatrajući ih prirodnim saveznicima koji razumiju i podržavaju održivost Hrvata u Srbiji. U godinama nakon svrgavanja Miloševićeva režima 2000. godine, DSHV se prilagodio djelimično demokratizacijskom političkom okruženju, fokusirajući se na oživljavanje proklamiranih manjinskih prava. Stranka je odigrala ključnu ulogu u zalaganju za pitanja poput direktnog parlamentarnog predstavljanja manjina na državnoj razini te se nastavlja boriti za prava Hrvata u Vojvodini.

Hrvatski narodni savez (HNS)

Hrvatski narodni savez (HNS) osnovan je 1998. godine kao posljedica značajnih nesuglasica u rukovodstvu DSHV-a. Osnivačku skupštinu HNS-a održali su 6. prosinca 1998. prije svega bivši članovi DSHV-a, poput Branka Horvata. Sukobi unutar DSHV-a, posebno u pogledu usmjerenja i djelotvornosti stranke pod vodstvom Bele Tonkovića, doveli su do stvaranja HNS-a. Nova stranka je formirana na osnovi pretpostavke da je posebna politička organizacija neophodna za rješavanje uočenih nedostataka DSHV-a, posebno u pogledu izbornog učinka i odgovornosti rukovodstva.

HNS se pozicionirao kao građanska stranka sa fokusom na decentralizaciju, izgradnju koalicija i priznavanje Hrvata u Jugoslaviji kao nacionalne manjine – status koji nije službeno priznat 1998. Program stranke naglašavao je suradnju s hrvatskim institucijama i imao je za cilj povećati političku zastupljenost Hrvata u Vojvodini i Srbiji, zalažući se za inkluzivniji i demokratskiji politički proces.

Izazovi i pomirenje

HNS se borio s nestabilnošću vodstva, jer je u kratkom periodu imao tri različita predsjednika: Kalmana Kuntića (1998–2000), Lazu Vojniću Hajduka (2000–2001) i Franju Vujkova (2002–2004). Usprkos tim izazovima, HNS je sudjelovao na lokalnim i pokrajinskim izborima 2000. godine, formirajući koaliciju s DSHV-om, strankom iz koje se prvotno odvojio. Ta koalicija je postigla određen uspjeh, osiguravši nekoliko mandata, što je naglasilo potencijal suradnje između hrvatskih političkih subjekata.

Do 2004. godine razlike između HNS-a i DSHV-a počele su se smanjivati. Povijesni sastanak 11. veljače 2004. u Subotici, koji je pokrenuo DSHV, doveo je do sporazuma o ujedinjenju dvije stranke. Na odluku o ponovnom ujedinjenju utjecalo je više čimbenika, uključujući promjene u etničkoj strukturi Subotice, koja je bila kulturno i političko središte Hrvata u Srbiji, te pojavu novih političkih snaga poput stranke G17+, koja je privukla glasove hrvatskih biračkih jedinica. Ujedinjenje je formalizirano na izornoj skupštini DSHV-a 29. veljače 2004. Franjo Vujkov, bivši predsjednik HNS-a, kasnije je postao potpredsjednik DSHV-a, simbolizujući spajanje dva politička entiteta.

Izborni uticaj i nasljeđe

Iako je razlaz između DSHV-a i HNS-a doveo do perioda podijeljenog predstavljanja Hrvata u Vojvodini, rezultirao je i širim političkim angažmanom unutar zajednice. Tijekom postojanja obje stranke, vojvođanski Hrvati su imali značajnu zastupljenost, s 13 poslanika u Subotici i 2 u pokrajinskoj skupštini. Taj period je istaknuo važnost političke raznolikosti i potencijala za suradnju među manjinskim strankama kako bi se postigla veća zastupljenost i utjecaj.

Bunjevačko-šokačka stranka (BŠS)

Kada spominjemo Bunjevačko-šokačka stranka (BŠS), neophodno je vratiti se na početak 20-ih godine 20. stoljeća. Ta stranka je osnovana 1920. godine. Ona je vrijedna pažnje u kontekstu hrvatskog političkog predstavljanja u regiji. Osnovana s namjerom da nastavi organizirano političko djelovanje Bunjevaca i Šokaca iz Bačke, stranka je postigla zapažen uspjeh na izborima 1920. i 1923. Međutim, unutrašnje nesuglasice su na kraju dovele do njezinog raspada i apsorpcije njezinih članova u Hrvatsku republikansku seljačka stranka, koju vodi Stjepan Radić.

Evolucija hrvatskih političkih stranaka u Vojvodini, od početka 20. stoljeća do postjugoslovenskog perioda, odražava tekuću borbu za predstavljanje, jedinstvo i efektivno vodstvo unutar hrvatske zajednice u Srbiji. Povijest tih stranaka naglašava značaj političkog organiziranja u zalaganju za manjinska prava i potrebu kontinuiranog prilagođavanja promjenjivom političkom pejzažu.

Strategije mobilizacije birača

Kratkoročno mobiliranje birača zahtijeva ciljane strategije koje se bave neposrednim problemima zajednice. Za hrvatske političke stranke, to je često uključivalo kampanje na lokalnoj razini koje se direktno angažiraju s biračima kroz sastanke zajednice, pregovaranje od vrata do vrata i kontakt s lokalnim medijima. Te strategije su dizajnirane kako bi izgradile povjerenje i osigurale da platforma stranke odražava potrebe zajednice.

Kratkoročna mobilizacija birača također često uključuje rješavanje specifičnih pitanja koja su od neposrednog značaja za zajednicu.

Ciljevi i zadaci

Ciljevi hrvatskih političkih stranaka u Srbiji mogu se podijeliti na kratkoročne i dugoročne. Kratkoročno gledano, primarni cilj je da se osigura zastupljenost u organima lokalne i regionalne vlasti. To uključuje izgradnju jake biračke baze i povećanje političkog sudjelovanja u zajednici. Uspjeh u tim područjima može dovesti do značajnijeg utjecaja u lokalnim procesima donošenja odluka, što je ključno za rješavanje neposrednih potreba zajednice.

Dugoročno, hrvatske stranke imaju za cilj osigurati održivo političko predstavljanje na nacionalnoj razini. To uključuje zalaganje za politike koje unapređuju manjinska prava i integraciju, kao i uspostavljanje stabilnog političkog prisustva sposobnog da utječe na odluke šire nacionalne politike. Izgradnja čvrstih odnosa s većinskim političkim elitama je također ključni dugoročni cilj, jer to može pomoći da se interesi Hrvata uzmu u obzir u kreiranju nacionalne politike.

Izgradnja odnosa s većinskim političkim elitama

Razvijanje kontakata s većinskim političkim elitama od temeljne je važnosti kako bi manjinske političke stranke ostvarile svoje ciljeve. Za Hrvate u Srbiji, posebno kroz Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV), to je često uključivalo strateško umrežavanje, izgradnju koalicija i sudjelovanje u širim političkim dijalozima. Ti odnosi ključni su za stjecanje utjecaja, osiguravanje da se glasovi Hrvata čuju u odlukama vlasti te unapređenje prava i interesa hrvatske zajednice.

Strateško umrežavanje i izgradnja koalicija

DSHV se povijesno oslanjao na formiranje koalicija s drugim manjinskim i većinskim strankama kako bi povećao svoj politički utjecaj. Na primer, DSHV je surađivao s najjačim mađarskim strankama u Vojvodini, kao što su Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, a kasnije i Savez vojvođanskih Mađara, kao i vojvođanskim autonomaškim strankama poput Lige socijaldemokrata Vojvodine. Te koalicije bile su instrumentalne u jačanju političke moći manjinskih grupa, omogućavajući im da efikasnije pregovaraju o pitanjima od zajedničkog interesa.

Angažiranje DSHV-a u ujedinjenoj prodemokratskoj opoziciji, Demokratskoj opoziciji Srbije (DOS), koja je odigrala ključnu ulogu u rušenju Miloševićeva režima 2000. godine, predstavlja odličan primer efikasne izgradnje koalicije. Udruživanjem sa širim opozicijskim pokretom, DSHV ne samo da je doprineo demokratizaciji Srbije, već je osigurao i aktivniju ulogu u vlasti tijekom perioda tranzicije poslije Miloševića. U tom periodu došlo je do značajnih pomaka za Hrvate, uključujući uvođenje hrvatskog jezika kao službenog jezika u Vojvodini i osnivanje časopisa *Hrvatska riječ*.

Angažiranje na lokalnoj razini

Na lokalnoj razini, hrvatske stranke kao što je DSHV fokusiraju se na pitanja specifična za zajednicu i grade jake, direktne odnose s lokalnim liderima. Taj pristup omogućava ciljanije zagovaranje, što može dovesti do opipljivih poboljšanja lokalnih usluga i infrastrukture. U općinama kao što su Subotica i Sombor, gdje Hrvati čine značajan dio stanovništva, DSHV je bio posebno aktivan u lokalnoj upravi. Osiguravajući zastupljenost u općinskim organima, DSHV je mogao direktno utjecati na odluke koje se tiču hrvatske zajednice, kao što su dodjela sredstava za kulturne događaje, održavanje obrazovanja na hrvatskom jeziku i zaštita povijesnih spomenika.

Napori DSHV-a na lokalnoj razini također su uključivali suradnju s lokalnim srpskim dužnosnicima i većinskim strankama kako bi se osiguralo da potrebe hrvatske zajednice budu zadovoljene. Ta suradnja se često fokusira na praktičnim pitanjima, kao što su poboljšanje javnih usluga, unapređenje obrazovnih mogućnosti i osiguravanje ravnopravnog pristupa općinskim resursima. Negovanjem dobrih odnosa s lokalnim liderima, DSHV je uspio osigurati ustupke i podršku inicijativama koje su od koristi hrvatskoj manjini, čime je ojačao položaj njihove zajednice u širem društvenom tkivu Vojvodine.³

Zagovaranje i utjecaj politike na nacionalnoj razini

Angažman na nacionalnoj razini uključuje šire zagovaranje politike i izgradnju koalicija i s manjinskim i s većinskim strankama kako bi se utjecalo na nacionalno zakonodavstvo i politike. DSHV je dosljedno nastojao angažirati se s većinskim političkim elitama u Beogradu u zalaganju za prava Hrvata u Srbiji. To uključuje inzistiranje na zakonskim reformama koje povećavaju zastupljenost manjina u nacionalnim institucijama, kao što je zalaganje za snižavanje izbornih pragova koji nerazmjerno stavljaju manje stranke u nepovoljniji položaj, kao što je primjerice DSHV.

Sudjelovanje DSHV-a u nacionalnim dijalozima i njegovi napori da izgradi odnose s većinskim strankama također su bili ključni u rješavanju pitanja kao što su prava manjina, kulturna autonomija i obrazovanje. Na primer, DSHV je blisko surađivao s dužnosnicima srpske vlade kako bi osigurao financiranje škola i kulturnih institucija na hrvatskom jeziku. Pored toga, stranka je bila aktivna u lobiranju za uključivanje manjinskih prava u pregovore Srbije o pristupanju EU, prepoznajući da europske integracije pružaju jedinstvenu priliku za jačanje pravne zaštite manjina.

Izazovi i strateški odgovori

Usprkos naporima, izgradnja odnosa s većinskim političkim elitama nije bila bez izazova. Političkim pejzažom u Srbiji, posebno na nacionalnoj razini, često dominiraju veće stranke, što otežava manjin-

---

³ Izvor podataka: Demokratski savez Hrvata u Vojvodini – <https://www.dshv.rs/> (pristupljeno: 15. srpnja 2024.).

skim strankama sticanje značajnijeg utjecaja. Međutim, DSHV je odgovorio na te izazove strateškim usklađivanjem s utjecajnim partnerima i sudjelovanjem u širim koalicijama koje povećavaju njihovu pregovaračku moć.

Štoviše, DSHV je naglasio važnost održavanja nezavisnog glasa uz angažiranje s većinskim strankama. Taj pristup omogućava DSHV-u pregovaranje s pozicije moći, osiguravajući da se specifične potrebe Hrvata ne previde u širim političkim dogovorima. Balansirajući suradnju sa zagovaranjem, DSHV je uspio održati svoju relevantnost i djelotvornost u predstavljanju hrvatske zajednice u Srbiji.

Budući ciljevi i tekući napori

Gledajući unaprijed, DSHV ima za cilj nastaviti jačanje svojih odnosa s lokalnim i nacionalnim političkim elitama. Stranka prepoznaje značaj tih odnosa u postizanju dugoročnih ciljeva, kao što su osiguravanje veće političke zastupljenosti, jačanje kulturne autonomije i osiguranje održivog razvoja hrvatskih zajednica u Vojvodini.

Da bi postigao te ciljeve, DSHV planira intenzivirati svoje lobističke napore na nacionalnoj razini, posebno u kontekstu tekućeg procesa pridruživanja Srbije EU. Stranka također namjerava proširiti svoju mrežu saveza, kako unutar Srbije, tako i na međunarodnoj razini, kako bi podržala svoje zalaganje za manjinska prava. Nastavljajući gradnju i negujući odnose, DSHV se nada da će osigurati pravedniju i inkluzivniju budućnost za Hrvate u Srbiji.

TREKUTNO POLITIČKO PREDSTAVNIŠTVO

Zastupljenost u državnim organima

Zastupljenost Hrvata u Srbiji u organima vlasti značajno je evoluirala od 2000. godine, posebno u kontekstu republičkih i vojvođanskih izbora. Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV) bio je primarna politička organizacija koja predstavlja Hrvate na tim izborima. Statut DSHV-a definira ga kao instituciju „u kojoj se oblikuju, izražavaju i zastupaju kolektivni interesi Hrvata u Vojvodini (Bunjevac, Šokac i ostali vojvođanski Hrvati) radi ostvarivanja političkih, kulturnih, ekonomskih i drugih ciljeva“.

Od svojeg osnutka, DSHV je igrao ključnu ulogu u zalaganju za prava Hrvata u Srbiji, sudjelujući na lokalnim i republičkim izborima i angažmanu u širim političkim i kulturnim inicijativama. Stranka se tijekom godina suočavala s različitim izazovima, uključujući unutrašnje podjele, vanjske pritiske i složenost djelovanja u političkom pejzažu kojim dominiraju veće srpske stranke.

Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV) imao je različite izborne rezultate na parlamentarnim izborima u Srbiji od 2000. godine. Stranka prvenstveno predstavlja Hrvate u Vojvodini i obično sudjeluje na izborima u okviru koalicija zbog manje baze glasača.

Godine 2000.: 2000. godina bila je prijelomni trenutak u srpskoj politici sa slomom režima Slobodana Miloševića. Tijekom tih izbora, kao i u sljedećem periodu, DSHV je sudjelovao u raznim koalicijama, ali njihov utjecaj na nacionalnoj razini ostao je ograničen. Nisu osigurali značajnu zastupljenost u Narodnoj skupštini, što odražava njihov fokus na regionalna pitanja u Vojvodini. Izbori su istaknuli poteškoće s kojima se suočavaju manjinske stranke u stjecanju zastupljenosti u političkom pejzažu kojim dominiraju glavne srpske stranke.

Godine 2016.: DSHV je, kao dio koalicije „Demokratska stranka – Nova stranka – Zajedno za Srbiju – Zajedno za Šumadiju“, uspio osvojiti jedno mesto u Narodnoj skupštini. Međutim, njihov utjecaj

je bio minimalan, a koalicija nije značajno utjecala na političku scenu predstavljajući opoziciju vlasti. Godine 2020.: Stranka je sudjelovala na izborima kao dio koalicije „Ujedinjena demokratska Srbija“, ali nije osvojila nijedno mesto u Narodnoj skupštini, osvojivši samo 0,99% glasova.

Godine 2022.: DSHV je ponovo sudjelovao na izborima u okviru koalicije manjinskih stranaka „Zajedno za Vojvodinu – Vojvođani“, osvojivši 0,65% glasova, što im je donijelo jedno mjesto u Narodnoj skupštini. Iste godine DSHV je pristupio Vladi Republike Srbije preuzimajući Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog, na čije čelo dolazi predsednik DSHV-a, Tomislav Žigmanov.

Godine 2023.: Na najnovijim parlamentarnim izborima, DSHV je sudjelovao u okviru kolacije s manjinskom strankom „Stranka Pravde i Pomirenja“ koja je osvojila 0,78% glasova. DSHV nije osigurao nijedno mesto u parlamentu. Ipak, stranka je ostala u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog. DSHV je aktivan u lokalnoj politici, posebno u Vojvodini, gdje je na posljednjim lokalnim izborima 2024. godine osvojio pet mejsta na lokalnim izborima u Subotici i Somboru.

Izazovi i dostignuća

Izborni rezultati DSHV-a ovisili su o brojnim faktorima, uključujući koncentraciju hrvatskog biračkog tijela, stranačku homogenost, stupanj popularnosti među hrvatskim stanovništvom, objektivnost izbornog procesa, učinak koalicije, postojanje drugih stranaka Hrvata i izborni sustav (bilo većinski ili proporcionalni). Usprkos izazovima, DSHV je odigrao ključnu ulogu u zalaganju za prava Hrvata, posebno u Vojvodini, i doprinijeo je značajnom kulturnom i obrazovnom napretku zajednice.

Uloga DSHV-a kao političkog predstavnika hrvatske zajednice evoluirala je tijekom godina, od njegovog prvotnog formiranja kao narodnog pokreta do strukturirane manjinske stranke s fokusom na kolektivnim pravima i nacionalnoj ravnopravnosti. Političke strategije stranke uvijek su bile usmerene k realnosti Vojvodine i Srbije, demokratskim metodama zalažući se za prava Hrvata u regiji.

Uloga hrvatskih kulturnih i političkih organizacija

Osim formalnog političkog predstavljanja, hrvatske kulturne i političke organizacije igraju osnovnu ulogu u zagovaranju prava zajednice i očuvanju njihovog kulturnog identiteta. Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV) je najistaknutija politička stranka koja predstavlja Hrvate u Srbiji. Osnovan početkom 1990-ih, DSHV je dosljedno radio na promociji interesa Hrvata, posebno u područjima očuvanja kulture, obrazovanja i manjinskih prava.

DSHV je aktivno sudjelovao u širokom spektru kulturnih i obrazovnih inicijativa koje imaju za cilj njegovanje snažnog hrvatskog identiteta u Srbiji. Kako se navodi na njihovoj službenoj internetskoj stranici, DSHV redovito organizira kulturne događaje, kao što su festivali, izložbe i književni skupovi, koji slave hrvatsku baštinu i tradiciju u Vojvodini. Ti događaji nisu samo sredstvo kulturnog izražavanja, već služe i kao platforme za angažiranje zajednice i političko zagovaranje.

Očuvanje i promocija kulture

Jedno od ključnih područja fokusa DSHV-a bilo je očuvanje i promocija hrvatskog jezika i kulturne baštine. Stranka je bila ključna u podršci medijima na hrvatskom jeziku, uključujući novine *Hrvatska riječ* te razne radijske i televizijske programe koji služe hrvatskoj zajednici u Vojvodini. Ti mediji pružaju ključne informacije o lokalnim i nacionalnim temama, promoviraju kulturne sadržaje i nude prostor za javni diskurs unutar hrvatske zajednice.

DSHV se također zalaže za uključivanje obrazovanja na hrvatskom jeziku u školski sustav Srbije. Uloženi su naponi da se u osnovnim i srednjim školama uspostave i održavaju odjeli hrvatskog jezika, posebno u područjima s značajnim hrvatskim stanovništvom. Ta inicijativa osigurava mlađim generacijama priliku da mogu učiti i održavati svoj maternski jezik, što je od vitalnog značenja za očuvanje njihovog kulturnog identiteta.

Zastupanje i angažiranje zajednice

Uloga DSHV-a proteže se dalje od kulturnih aktivnosti i uključuje snažne napore zastupanja u cilju zaštite prava Hrvata u Srbiji. Stranka često surađuje s državnim organima Srbije i međunarodnim organizacijama na rješavanju pitanja u vezi s pravima manjina, diskriminacijom i političkom zastupljenošću. Na primer, DSHV je bio aktivan u zalaganju za zakonodavne promjene koje bi poboljšale političku zastupljenost Hrvata u institucijama lokalne i državne vlasti.

Posljednjih godina, DSHV se također fokusirao na jačanje veza s hrvatskom vladom i drugim organizacijama hrvatske dijaspore. Ti odnosi omogućili su prekograničnu kulturnu razmjenu, pristup obrazovnim resursima i podršku projektima razvoja zajednice u Vojvodini. Napori DSHV-a u tom pogledu ključni su za održavanje živahne hrvatske zajednice u Srbiji i osiguravanje da njihovi interesi budu zastupljeni i na domaćem i na međunarodnom planu.

Suradnje i partnerstva

DSHV često surađuje s drugim hrvatskim kulturnim organizacijama, kao što je Hrvatsko nacionalno vijeće (HNV), radi koordinacije napora u kulturnoj promociji i političkom zagovaranju. HNV ima komplementarnu ulogu fokusirajući se na kulturnoj autonomiji, obrazovnim pravima i upotrebi hrvatskog jezika u javnom životu. Te organizacije zajedno rade na stvaranju kohezivne strategije za zaštitu i promociju hrvatskog identiteta u Srbiji.

DSHV također surađuje s međunarodnim tijelima i nevladinim organizacijama (NVO) kako bi osigurao financiranje i stručnost za različite kulturne projekte. Ta partnerstva su nužna za održavanje dugoročnih inicijativa, kao što su obnova povijesnih mjesta, organizacija kulturnih festivala i objavljivanje hrvatskih književnih djela. Angažiranjem s širom mrežom pristaša, DSHV osigurava da hrvatska zajednica u Vojvodini ostane povezana sa svojim kulturnim korijenima, a istovremeno se prilagođava izazovima modernog društva.

Nedavne inicijative i budući ciljevi

Nedavne inicijative DSHV-a uključuju pokretanje novih kulturnih programa čiji je cilj povećanje uključivanja mladih u aktivnosti zajednice. Prepoznajući važnost angažiranja sljedeće generacije, DSHV je uveo radionice za mlade lidere, kulturne kampove i obrazovne stipendije kako bi potaknuo aktivno sudjelovanje u očuvanju hrvatske kulture.

Gledajući naprijed, DSHV ima za cilj proširiti svoj domet povećanjem dostupnosti obrazovanja na hrvatskom jeziku i daljnjom integracijom digitalnih platformi u njihove napore za kulturnu promociju. Stranka je također posvećena nastavku zalaganja za unapređenje zaštite prava manjina u Srbiji, s posebnim fokusom na osiguravanje da hrvatski glasovi budu adekvatno zastupljeni u procesima političkog donošenja odluka.

IZAZOVI POLITIČKOG PREDSTAVLJANJA

Socio-ekonomske barijere

Hrvati u Srbiji suočavaju se s nekoliko socio-ekonomskih barijera koje ometaju njihovo političko sudjelovanje. Ekonomske razlike, posebno u ruralnim područjima u kojima živi veliki broj Hrvata, ograničavaju njihov pristup resursima nužnim za politički angažman. Visoke stope nezaposlenosti i ograničen pristup kvalitetnom obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti dodatno pogoršavaju navedene izazove, što otežava političku mobilizaciju zajednice (Veselinović, 2022).

Pored toga, socio-ekonomski izazovi se često pretvaraju u nižu izlaznost birača među manjinskim zajednicama. Nedostatak ekonomske stabilnosti može dovesti do političke apatije, jer se pojedinci fokusiraju na trenutni opstanak, a ne na dugoročne političke ciljeve. To je značajna prepreka za postizanje snažnije političke zastupljenosti Hrvata u Srbiji.

Političke i institucijske prepreke

Pored socio-ekonomskih barijera, Hrvati se suočavaju s nekoliko političkih i institucijskih prepreka. Jedan od glavnih izazova je sam izborni sustav. Dok Srbija ima sustav proporcionalne zastupljenosti, koji teoretski koristi manjinskim grupama, stvarnost je složenija. Izborni pragovi i dominacija velikih političkih stranaka otežavaju manjim manjinskim strankama, kao što je DSHV, da ostvare značajnu zastupljenost u Narodnoj skupštini čime su primorni na koaliciju s vladajućim političkim strankama.

Štoviše, bilo je slučajeva političke diskriminacije i isključenosti, gdje se interesi manjinskih grupa zanemaruju ili namjerno stavljaju po strani u procesima kreiranja politike. To je dovelo do osjećaja obespravljenosti Hrvata, što je dodatno otežalo napore da se poboljša njihova politička zastupljenost.

ZAKLJUČAK

Hrvati u Srbiji suočeni su s nizom izazova koji su rezultat složene povijesti, političke marginalizacije i promjenjivog društvenog okruženja. Ipak, kroz djelovanje političkih stranaka poput Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini (DSHV), hrvatska zajednica uspjela je obnoviti svoje političke i kulturne institucije, te tražiti izravniju političku zastupljenost i sudjelovanje u procesima donošenja odluka.

Proces izgradnje političke stranke u kontekstu bivšeg sukoba, kao što je slučaj s DSHV-om, bio je izazovan i dugotrajan. Osnivanje DSHV-a proizašlo je iz potrebe da se odgovori na političke promjene u Jugoslaviji te da se osigura zaštita interesa Hrvata u Vojvodini. U početnim fazama, stranka se suočavala s brojnim izazovima, uključujući unutrašnje podjele i vanjske pritiske, ali je kroz godine uspjela izgraditi stabilnu organizaciju koja se zalaže za prava Hrvata u Srbiji.

Mobilizacija birača u kratkom roku često se oslanjala na ciljanje specifičnih pitanja koja su od neposrednog značaja za zajednicu. DSHV je koristio strategije koje uključuju direktan kontakt s biračima putem sastanaka zajednice, kampanje od vrata do vrata i suradnje s lokalnim medijima. Te taktike omogućile su stranci povezivanje s biračima na lokalnoj razini, gradeći povjerenje i osiguravajući podršku za svoje političke ciljeve.

Ciljevi koje postavljaju političke stranke poput DSHV-a, često su podijeljeni na kratkoročne i dugoročne. Kratkoročno, fokus je na osiguravanju zastupljenosti u lokalnim i regionalnim organima vlasti, dok dugoročno ciljevi uključuju postizanje održive političke zastupljenosti na nacionalnoj razini, zaštitu manjinskih prava i jačanje kulturne autonomije.

Razvijanje kontakata s većinskim političkim elitama ključno je za postizanje ciljeva manjinskih zajednica. DSHV je uspješno gradio koalicije s drugim manjinskim strankama, kao i s većinskim političkim strankama u Srbiji, kako bi povećao svoj politički utjecaj. Na lokalnoj razini, taj pristup omogućio je DSHV-u da se fokusira na specifične potrebe zajednice, dok je na nacionalnoj razini stranka težila široj političkoj zastupljenosti i utjecaju na donošenje nacionalnih politika.

Povijesni kontekst srpsko-hrvatskih odnosa, uključujući ključne događaje poput Drugog svjetskog rata, raspada Jugoslavije i Domovinskog rata, igrao je važnu ulogu u oblikovanju trenutne političke i društvene stvarnosti. Ti događaji ostavili su duboke ožiljke u kolektivnoj svijesti i nastavili utjecati na međuetničke odnose, što je izazov koji Hrvati mora prevladati u svojoj borbi za političku zastupljenost.

Trenutni izazovi za Hrvate u Srbiji uključuju političko predstavljanje, socioekonomske neujednačenosti i kulturnu integraciju. Iako su postignuti određeni uspjesi u političkom predstavljanju, posebno na lokalnoj razini, socioekonomske barijere i dalje ometaju potpunu integraciju i političku mobilizaciju zajednice.

Komparativna analiza Hrvata u Srbiji i Srba u Hrvatskoj otkriva različite puteve i prepreke s kojima se zajednice suočavaju, naglašavajući razlike u institucijskoj podršci, dinamici vođenja zajednice i naporima integracije. Te razlike pružaju dublje razumijevanje izazova i prilika koje se pružaju manjinskim zajednicama.

Identitet i integracija ostaju ključni aspekti za budućnost Hrvata. Balansiranje između očuvanja kulturnog identiteta i integracije u šire društvo predstavlja izazov, ali i priliku za izgradnju bikulturalnog identiteta koji će osigurati dugoročnu stabilnost i razvoj zajednice.

Napori za pomirenje između Srbije i Hrvatske, iako značajni, ostavili su otvorena pitanja vezana za prava manjina i međuetničke odnose. Ti napori moraju biti kontinuirani i inkluzivni, kako bi se osiguralo da sve manjinske zajednice u regiji dobiju pravednu zastupljenost i zaštitu svojih prava.

Zaključno, proces političke izgradnje i djelovanja unutar manjinske zajednice poput Hrvata u Srbiji pokazuje da, usprkos brojnim izazovima, postoji mogućnost za uspješno političko organiziranje i postizanje značajnih rezultata. Ključ za uspeh leži u sposobnosti stranke da mobilizira svoje birače, postavi jasne ciljeve i razvije efikasne strategije suradnje s političkim elitama, kako na lokalnoj, tako i na nacionalnoj razini. Kroz takve napore, manjinske zajednice mogu osigurati da njihovi glasovi budu adekvatno zastupljeni u političkim procesima te da se njihova prava zaštite i unaprijede.

CONCLUSION

The political organization of Croats in Serbia, exemplified by the Democratic Alliance of Croats in Vojvodina (DSHV), demonstrates that minority communities can establish stable institutions despite historical burdens and socio-political marginalization. Through strategic voter mobilization, coalition-building with majority parties, and a focus on both cultural autonomy and political participation, DSHV has managed to strengthen the voice of the Croatian minority. The balance between identity preservation and societal integration remains a central challenge and opportunity. Comparative insights with Serbs in Croatia reveal differing institutional frameworks but shared aspirations for recognition, justice, and long-term inclusion.

Keywords: Croats in Serbia, DSHV, minority politics, identity, interethnic relations.

Literatura

- Banac, I. (1988). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Cornell University Press.
- Bara, M. (2022). *Od nepriznavanja do ostvarivanja manjinskih prava: Hrvati u Srbiji nakon 2000. godine*. Centar za istorijska istraživanja.
- Between Authoritarianism and Democracy. Volume III: Serbia at the Political Crossroads*. Belgrade, Serbia: Friedrich Ebert Stiftung and Centar for Democratic Transition, 2009.
- DSHV, službena internetska stranica. Demokratski savez Hrvata u Vojvodini. <https://www.dshv.rs/>.
- Judah, T. (1997). *The Serbs: History, Myth, and the Destruction of Yugoslavia*. Yale University Press.
- Koska, V., Matan, A. (2017). Croatian Citizenship Regime and Traumatized Categories of Croatian Citizens: Serb Minority and Croatian Defenders of the Homeland War. *Politička misao*, 54 (1–2), 119–149.
- Puhalo, A. (2022). *Electoral Rights of Nationally Recognized Minorities in Newly Established Eastern European Democracies*. Fakultet političkih nauka UNSA.
- Ramet, S. P. (2006). *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005*. Indiana University Press.
- Veselinović, J. (2022). *Zastupljenost dijaspore i pripadnika srpskog i hrvatskog naroda koji žive van granica matičnih država u parlamentu i u političkom životu Srbije i Hrvatske*. Centar za istorijska istraživanja.
- Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. Internetska stranica: <https://www.zkvh.org.rs/hrvati-u-srbiji-post/statistika/statistika>.

Nevena Baštovanović, mast. prof. jez. i knjiž.

Pokrajinsko tajništvo za kulturu, javno informiranje i odnose s vjerskim zajednicama
Novi Sad, Republika Srbija

UDK: 316.7(497.11=163.42)
316.7:323.15(497.11=163.42)

DRAMATURGIJA PRIPADANJA: KULTURALNE DIJALEKTIKE TRADICIONALNOG I SUVREMENOG U MANJINSKOM HABITUSU

SAŽETAK

U radu se istražuju kulturne dinamike hrvatske manjinske zajednice u Vojvodini, zajednice koja živi na rubu između očuvanja simboličkog kontinuiteta i sve snažnijih transformacija suvremenog života, kroz analitički okvir kulturne liminalnosti, diskurzivne reprezentacije i institucionalne vidljivosti. Kroz spoj poststrukturalne teorije i empirijskih uvida, razmatra se kako se manjinski kulturni identitet konstituira u uvjetima hegemonijskog isključenja, normativnih napetosti i institucionalnih praznina. Posebna pažnja posvećena je ulozi kulturnih institucija (kazalište, knjižnice), strategijskim dokumentima (Strategija HNV-a, Agenda DSHV-a), te manifestacijama od značaja kao mjestima artikulacije i konzervacije identiteta. U radu se argumentira da kulturna praksa hrvatske zajednice oscilira između prepoznatljivosti i simboličke prešutnosti, te da bez profesionalizacije i političke artikulacije ostaje zatočena u režimima reprezentacije koji ograničavaju njezin emancipacijski potencijal.

Ključne riječi: kultura, tradicija, Hrvati u Vojvodini, kulturna autonomija, identitet.

UVOD

Najprije treba postaviti adekvatnu kontekstualizaciju unutar koje se može teorijski zahvatiti status kulture kao višerazinskog dispozitiva značenja u uvjetima strukturalnih preklapanja povijesti, moći i subjektivacije. Govor o kulturi zahtijeva izlazak iz okvira modernističke dijalektike tradicije i napretka, te ulazak u analitičku zonu u kojoj se kultura shvaća kao topološki raspored diskurzivnih napetosti, semiotičkih selekcija i normativno konfiguriranih identifikacija.¹ Kultura, u tom registru, ne funkcionira kao neutralna tekstura svakodnevice, već kao strategija raspodjele ontološke vidljivosti: ono

---

¹ Zahtjev da se napusti binarni koncept modernističke opozicije između „tradicije“ i „napretka“ proizlazi iz duboke epistemološke sumnje u linearnu logiku razvoja koja je oblikovala zapadno mišljenje još od prosvjetiteljstva. Lévi-Strauss (2013), kroz dekonstrukciju pojma „primitivnog društva“, ukazuje na lažnu dihotomiju između tzv. „modernog“ i „tradicijanskog“, tvrdeći da su oba pojma produkti kolonijalne episteme i strategije simboličke dominacije. U istom duhu, Homi Bhabha (1994) uvodi koncept „kulturne hibridnosti“ kao destabilizacijski trenutak koji razara jasne granice kulturnih identiteta i uvodi permanentnu ambivalenciju značenja. Stuart Hall (1997) napominje da se kulture ne razvijaju teleološki, već kroz povijesno kontingentne interpelacije, sukobe i pregovore unutar hegemonijskih struktura. Napuštanje modernističkog okvira omogućuje analitičko premještanje fokusa s pitanja „što kultura jest“ na pitanje „kako se proizvodi značenje unutar nje“, čime se otvara prostor za razumijevanje kulturnih identiteta kao fluidnih, višeslojnih i neprestano reartikularanih formacija. U tom novom registru, tradicija se ne odbacuje kao anakronizam, već se reinterpretira kao diskurzivna strategija, često upregnuta u borbu za prepoznatljivost, priznavanje i političku artikulaciju.

što se može prikazati, ono što se smije imenovati i ono što biva gurnuto u semiotičku marginu, gdje ne prestaje postojati, ali prestaje biti čitljivo.²

U tom smislu, kulturne prakse – a pogotovo one koje su nastale na raskrižju višestrukih moderniteta, hegemonijskih matrica i historijskih isključenja – zahtijevaju da najprije preispitamo same temelje znanja na kojima počiva naše shvaćanje kulture. Kulturni identitet, ako se uopće može govoriti o njegovoj ontološkoj koherenciji, uvijek je rezultat višestrukih temporalizacija i simboličkih operacija.³ Subjekti ne pristupaju kulturi kao nečemu izvanjskom što promatraju kao objekt, već su u nju od prije uronjeni: kroz jezik, praksu, kolektivno pamćenje. Prema Bourdieu (2011) subjekt kulture nije neutralan, već oblikovan i organiziran narativima, ritualima, jezičnim kodovima i normama. Izvori tih oblika nisu uvijek transparentni, a njihova funkcija nije samo identifikacijska, već i dispozitivna jer oblikuje granice onoga što može biti prepoznato kao kulturno, autentično, tradicionalno, suvremeno, legitimno ili devijantno.⁴

Ako govorimo o kulturnoj poziciji koja se konstituira unutar specifične geopolitičke matrice, kao što je slučaj s manjinskim zajednicama koje bivaju strukturirane na margini nacionalno-kulturnog narativa većinske zajednice, onda analiza mora iz etnografske deskripcije biti usmjerena prema dubljoj dijagnozi onih simboličkih i institucionalnih mehanizama koji omogućuju da se „kultura“ pojavi kao

---

² Raspodjela ontološke vidljivosti označava načine na koje društva reguliraju što (i tko) može biti viđeno, imenovano i priznato kao stvarno, legitimno i vrijedno. Foucault (1980) u više navrata tematizira epistemološku funkciju moći, naglašavajući da moć nije represivna sila, već produktivni aparat koji formira objekte znanja, strukture osjećaja i modalitete identifikacije. U tom ključu, kultura postaje aparat koji ne samo da reflektira društvene odnose, nego ih proizvodi – ona stvara podjele između vidljivog i nevidljivog, čitljivog i izbrisnog, artikuliranog i potisnutog. Pierre Bourdieu (2011) koristi koncept simboličke moći kako bi ukazao da kulturne distinkcije nisu estetske preferencije, već klasne sheme klasifikacije koje naturaliziraju odnose dominacije. U kontekstu manjinskih kultura, to znači da nevidljivost nije rezultat slučaja ili zanemarivanja, već sustavnog djelovanja diskurzivnih aparata koji oblikuju javni prostor na način da manjinski subjekt biva isključen iz režima priznanja. Dakle, kulturni prikaz ovdje nije estetsko pitanje, već političko – on određuje tko ima pravo govoriti, tko može biti subjekt povijesti i tko ima pristup simboličkom kapitalu društvene relevantnosti.ž

³ Koncept identiteta kao učinka višestrukih temporalnih slojevitosti i diskurzivnih konstrukcija dovodi u pitanje svaku ontološku tvrdnju o „prirodnoj“ ili „esencijalnoj“ pripadnosti. Stuart Hall (1996, 1997) inzistira na identitetu kao poziciji unutar diskursa – nikad fiksnoj, već stalno rekonfiguriranoj kroz povijesne narative, institucionalne strukture i simboličke prakse. Identitet je, prema njemu, proces, a ne supstanca – serija artikulacija kroz koje zajednica (ili pojedinac) pokušava uspostaviti kontinuitet, često usprkos diskontinuitetima koje proizvode povijesna isključenja, jezične hibridnosti i kulturni mimetizam. Bhabha (1994) dodatno produbljuje tu ambivalenciju uvodeći „treći prostor“ kao mjesto kulturne proizvodnje koje izmiče binarnim opozicijama i omogućuje nastanak hibridnih formi identiteta koji nisu ni potpuno svoji, ni potpuno tuđi. Takva pozicija posebno je važna u kontekstu manjinskih zajednica koje nisu samo nositelji baštine, već subjekti epistemičke borbe za priznavanje vlastitih verzija modernosti, kontinuiteta i kulturne autoritativnosti. Identitet, stoga, nije točka polaska, nego točka artikulacije – ono što se stalno proizvodi, osporava i ponovo uspostavlja unutar hegemonijskih tokova značenja.

⁴ Pojam kulture kao dispozitivna značenja ukorijenjen je u foucaultovskoj genealogijskoj metodologiji koja kulturu ne tretira kao stabilan i koherentan sustav vrijednosti, već kao kompleksnu mrežu kroz koju se raspoređuju mogućnosti govora, prepoznavanja i pripadnosti. Michel Foucault u *Power/Knowledge* (1980) iznosi stav da diskursi nisu samo izrazi mišljenja, već strukture koje oblikuju stvarnost time što uspostavljaju legitimne načine govora, dok istovremeno proizvode prostore tišine. Na tragu toga, kultura se ne doživljava kao pasivna pozadina svakodnevice, već kao sustav normativne distribucije znanja, moći i identiteta. Clifford Geertz u *Tumačenju kultura* (1998) dodatno problematizira tu dimenziju interpretativno, naglašavajući da kultura nije ono što ljudi „rade“, nego ono kroz što znače – sustav semiotičkih kodova, povijesnih sedimentacija i afektivnih matrica koje zajednici omogućuju artikulaciju stvarnosti. U tom smislu, kultura se prestaje shvaćati kao zatečena etnička datost, a postaje operativno polje semantičke proizvodnje koje određuje uvjete vidljivosti, osjetljivosti i simboličkog uključivanja. Takvo pozicioniranje kulture ključ je za razumijevanje položaja manjinskih zajednica koje, u dominantnim diskurzivnim režimima, nisu samo kvantitativne devijacije, već semiotički višak koji biva potisnut, neutraliziran ili reprezentiran isključivo unutar strogo normiranih granica „etničkog“, „folklornog“ ili „drugog“.

diferencijabilan entitet (Bourdieu 2011; Hall 1997). To znači da kulturnu praksu ne treba promatrati samo po njezinom unutarnjem sadržaju, već i kao izraz okolnosti u kojima djeluje – kao izraz oblikovan govorom moći, kao odraz društvenih predodžbi i kao prostor u kojem se susreću norme, kolektivna sjećanja, osjećaj pripadnosti i iskustva isključenosti.

Konačno, nužno je odmaknuti se od deskriptivno-antropološkog prikaza kulture, kao skupa običaja i simboličkih izraza, te ući u polje u kojem se kultura shvaća kao epistemološka operacija čija se uloga ne iscrpljuje u reprezentaciji, već se ostvaruje u konstruiranju samih uvjeta mogućnosti da nešto postane kulturno (Geertz, 1988). To je polje u kojem analiza postaje dijagnostika obrazaca značenja, a kulturni identitet se ne razmatra kao pasivni rezultat povijesnog nasljeđa, već kao performativni učinak uvjeta koji strukturiraju subjekt, jezik i memoriju unutar danih režima prepoznatljivosti.

U ovom radu nastojat ćemo se odmaknuti od taksonomije kulturoloških praksi reduciranih na folklorističke ili etničke attribute, te nastojati usvojiti refleksivnu epistemologiju kulture utemeljenu na dijalektičkoj međugri diskurzivne analize, genealoške dekonstrukcije i fenomenološke interpretacije subjektivnosti. Pokušat ćemo analitički zahvatiti kako kultura postaje, pod kojim uvjetima i u čijem interesu. Takav obrat omogućuje razotkrivanje mehanizama semiotičke regulacije kroz koje se određeni oblici života konstituiraju kao tradicionalni, a drugi kao anomalijski ili prijelazni. Teorijsko-metodološki okvir konvergira s post-strukturalnim i post-fenomenološkim modelima istraživanja, u kojima kultura nije zatečeni artefakt, nego performativna matrica, funkcija odnosa između institucionalnog pamćenja, afektivnih konfiguracija i moći klasifikacije. Koristeći koncepte poput Foucaultove genealogije, Bourdieuove habitus-misli i Derridaine diferencijalne semiotike, istraživanje nastoji destabilizirati predodžbu o „kulturnim identitetima“ kao kohezivnim i samorazumljivim te ih razotkriti kao uvijek već strukturirane pozicije unutar režima reprezentacije i hegemonijskog označavanja.

Empirijska razina rada, koja obuhvaća samo izdvojene elemente kulturne scene hrvatske zajednice u Vojvodini te ne pretendira na sveobuhvatnost, oslanja se pretežno na kvalitativne metode s interpretativnim premisama, prvenstveno narativne analize, diskurzivne rekonstrukcije i etnografsku refleksiju, ne radi deskripcije „kulturnog sadržaja“, već radi dijagnostike onih mehanizama kroz koje ti sadržaji postaju simbolički kodirani kao legitimni oblici kulturne prakse. Time se otklanja mogućnost objektivističkog pogleda izvana i uvodi kritička hermeneutika iznutra, koja nastoji pojmiti subjekte kulture ne kao reprezentante već unaprijed postojećih modela, nego kao aktere koji istovremeno žive i preusmjeravaju dispozitive značenja kojima su zahvaćeni.

Takav teorijsko-metodološki pristup omogućuje analizu kulturnih tenzija bez redukcije na konfliktnu binarnost tradicionalno–moderno, već ih interpretira kao složene konfiguracije ontološke ambivalentnosti, gdje se kulturne prakse ne nalaze između, nego unutar heterogenih kodova koji se stalno preusmjeravaju, osporavaju i rekonfiguriraju. Taj okvir je ključan za razumijevanje pozicija poput one koju zauzimaju Hrvati u Srbiji – ne kao statične „zajednice“, nego kao diskurzivne pozicije koje same pregovaraju uvjete svoje čitljivosti unutar šire hegemonijske matrice nacionalnog i kulturnog pripadanja.

KULTURNA LIMINALNOST

Kako je naglašeno, kulturna liminalnost ne predstavlja samo prijelaznu zonu između statičnih kulturnih polova tradicionalnog i modernog, nego diferencijalnu figuru episteme, kako to tumači Derrida (1976). U tom smislu, liminalnost označava ontološku neodlučenost – stanje u kojem se subjekt ne usidruje ni u jednom od konfiguracijskih režima reprezentacije, nego se neprestano pregovara kroz serije simboličkih pomaka, diskurzivnih oscilacija i privremenih normativnih pravila. Riječ

je o fluidnom međuprostoru kulture koje nije ni čin otpora ni asimilacija, ni zadržavanje ni raskid, već trajna relacijska nestabilnost. U tom prostoru, pojmovi poput identiteta, pripadnosti, autentičnosti i kulturnog kontinuiteta pokazuju se kao promjenjivi, fragmentirani i uvjetovani dispozitivima hegemonijske čitljivosti (Foucault, 1980).

Liminalnost u tom smislu više ne funkcionira kao antropološki stadij unutar ritualne sekvence inicijacije (preliminalno–liminalno–postliminalno), već kao permanentno stanje epistemološke ambivalencije – trenutak nestabilizirane artikulacije kulturne pozicije u kojoj se subjekti zadržavaju ne zbog nedostatka identiteta, već zbog višestrukih, često kontradiktornih poziva na normativno usidrenje unutar već prethodno definiranih režima reprezentacije (Turner, 1969: 96–130). U tom ključu, kulturna liminalnost predstavlja egzistencijalno i simboličko mjesto koje se ne može reducirati na folklornu zonu prijelaza, nego ju je potrebno shvatiti kao metodološku i teorijsku platformu za dekonstrukciju stabiliziranih kulturnih kodova, njihovih genealogija i njihovih političkih implikacija.

U takvoj dimenziji mišljenja, kulturna liminalnost postaje temeljno iskustvo života koji se odvija u intersticijima čitljivosti, kako piše Geertz (1988), izvan stabilnosti i prije nego što bude prepoznat. Riječ je o postojanju koje nije samo „između“, nego je „izvan“ – izvan sigurnosti klasifikacije, izvan garancije razumijevanja, izvan jezika koji ga može imenovati bez da ga reducira (Derrida, 1976). Subjekt liminalnosti, u tom smislu, nije antropološki kuriozitet, već živa egzistencija: onaj koji svakodnevno mora pregovarati uvjete svog prisustva, svog glasa, svoje pripadnosti. To je subjekt koji je dovoljno unutra da osjeća normativni pritisak pripadanja, ali i dovoljno izvana da zna kako se ta pripadnost nikad neće ostvariti bez uvjeta tihe predaje.

Upravo u tom prostoru – „marginalnoj zoni preobrazbe“ kako ga Turner (1969) naziva, a kako ga Geertz (1988) rekonstruira kroz zgušnjavanje značenja – događa se ono što kultura često nastoji prikriti: duboka ranjivost smisla, krhkost identiteta i nužnost svakodnevne improvizacije. Biti u liminalnosti znači živjeti stalnu potrebu da se opravdavaš drugom, često i samom sebi, bez garancije da ćeš biti protumačen ispravno (Hall, 1997) – i u redcima ovoga rada koji su pokušaj shvaćanja kulturne pozicije Hrvata u Vojvodini. Taj subjekt nije ni u povijesti ni izvan nje – on je njen rez, njeno neriješeno pitanje, njena epistemološka rana. Njegovo prisustvo destabilizira narative stabilnosti (Foucault, 1980), jer on nije „ostatak prošlosti“ niti „projekt budućnosti“, već trajna prisutnost nelagode u simboličkoj ekonomiji pripadanja.

U tom registru, liminalnost se više ne tretira kao tranzitna kategorija kulturne evolucije, već kao intimno političko stanje – mjesto u kojem se značenja lome, norme zatežu, a subjekti bore za prostor čujnosti. To nije više epistemološki koncept – to je ljudska pozicija. I upravo zbog toga, ona zasluži analizu koja ne pristupa s distance, već sa sviješću o ranjivosti – i teorijskoj i ljudskoj. Jer liminalni subjekt nije samo objekt znanja, on je biće koje zna da je promatrano, kategorizirano, pozicionirano – ali koje, unatoč tome, ne prestaje tražiti prostor da govori, da diše, da postoji kao ono što još nije unaprijed definirano.

TOPOGRAFIJE RUBNOSTI

U promatranju dinamičke prirode identiteta neophodno je pokušati što jasnije ograničiti prostorno i vremenski kulturnu građu koju u ovom radu promišljamo. Hrvati su u Vojvodini starosjedioci s preko četiri stoljeća duge povijesti, razvijanog jezika i njegovane kulture u različitim državotvornim i izrazito promjenjivim hegemonijskim političkim konstelacijama, u kojima su svoj identitet gradili, pregovarali i transformirali. Od samog dolaska na taj teritorij, hrvatska nacionalna zajednica imala je manjinski položaj, a hrvatski narod je najvećim dijelom naseljen u relativno izdvojenim nase-

ljima. Osvajanje kulturnog prostora, kao ključnog obzora u kojem se oblikuju i odražavaju identiteti, promatrat ćemo u radu u novijoj povijesti – od raspada SFRJ-a i demokratskih promjena u Republici Srbiji dvijetisućite godine – u kojoj hrvatski narod prestaje biti konstitutivnim narodom i dobiva službeni status manjine. Kao nova manjina, kojoj predstoji izgradnja mehanizama i institucija putem kojih će se iskazivati interesi i usmjeravati kulturne politike, hrvatska zajednica našla se na bogato baštinjenoj, ali oduvijek rubnoj pozicioniranosti pred velikim izazovima.⁵ U ovom radu ograničit ćemo se na određene elemente kulture, prvenstveno normativnog, institucionaliziranih i društvenih predodžbi, koje ćemo povezati s utjecajem na razvoj kolektivnog, u prvom redu, nacionalnog identiteta u manjinskom kontekstu, te ćemo nastojati iz autoreferencijalne vizure promisliti autonomiju pojedinca u području kulture.

Želimo istaknuti važnost toga da se hrvatska zajednica u Vojvodini ne promatra kao koherentan kulturni i politički subjekt, već kao mozaik unutarnjih tenzija i složenih odnosa pripadnosti, oblikovanih generacijskim, ideološkim, klasnim te prostorno-strukturnim razlikama između urbanih i ruralnih sredina. Odsustvo refleksije o tim napetostima može dovesti do iluzije homogenosti, dok u stvarnosti različite frakcije unutar zajednice imaju divergentne vizije kulturnog razvoja, reprezentacije i političkog djelovanja. Međutim, ukazali bismo na nekoliko podataka iz popisa stanovništva u Republici Srbiji kao demografskih pokazatelja koji ne odražavaju samo brojčano stanje jedne zajednice, nego služe i kao dijagnostički instrument za razumijevanje njezina kulturnog, socijalnog i političkog kapaciteta. Prema posljednjem popisu iz 2022. godine, hrvatska zajednica u Vojvodini broji svega 32.684 pripadnika, uz izraženi trend demografskog starenja, što je dodatno potvrđeno istraživanjem da je riječ o jednoj od najstarijih populacija na teritoriju Vojvodine i dubokoj ostarjelosti (Dulić Bako, 2023: 144; Živić 2022: 46).

U radu posebno skrećemo pozornost na povijesno uporište etnokulturološkog identiteta koje su Hrvati u Vojvodini nalazili u Rimokatoličkoj crkvi – instituciji koja i danas predstavlja simbolički oslonac, ali i odgojni i normativni aparat identifikacije. Razlog tomu leži u višeslojnoj razlikovnosti prema većinskoj populaciji, kako u vjerskoj pripadnosti, tako i u jezičnom i ritualnom izrazu, gdje hrvatski jezik i specifični oblici pučke pobožnosti – poput kraljica i betlemara – tvore prepoznatljivu semiotičku matricu. Ta simbioza jezika, vjere i običaja oblikovala je političko-kulturni obrazac moralnog konzervativizma, koji još uvijek snažno određuje unutarnju dinamiku zajednice (Dulić i Šram, 2012: 33). Pored vjerskih i religijskih čvorišta, postojale su udruge koje su pored tradicijskog njegovale i razvijale kulturološku heterogenost u etničkom okviru te se njihovi osnivači, članovi, kao i njihov rad, danas tematiziraju i valoriziraju kao iznimno vrijedni promotori razvitka kulturnoga života.⁶

Empirijska istraživanja dodatno potvrđuju generacijsku podjelu u vrijednosnim orijentacijama, gdje starija populacija, osobito s nižim stupnjem formalnog obrazovanja, preferira tradicionalne i autoritativne strukture (Dulić, 2014: 325–326). Takav komunalni politički imaginarij, koji se temelji na

---

⁵ Više o ovome vidjeti u radovima Tomislava Žigmanova, osobito u monografiji *Osvajanje slobode – Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata 2000.*

⁶ Uz Rimokatoličku crkvu postojala je nekolicina hrvatskih udruga koje su radile na njegovanju, osnaživanju i promidžbi identitetskih i kulturoloških osobnosti hrvatskoga naroda u Vojvodini. Ističemo najstarije udruge aktivne u navedenom razdoblju pa sve do danas, a to su: Hrvatsko kulturno prosvjetno društvo „Stjepan Radić“, Novi Slankamen, osnovano 1902; Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo „Matija Gubec“, Ruma, 1903; Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo „Vladimir Nazor“, Sombor, 1936; HKPD „Matija Gubec“, Tavankut, 1946; Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo „Silvije Strahimir Kranjčević“, Bereg, 1947; HKC „Bujevačko kolo“, Subotica, 1970; Katoličko društvo „Ivan Antunović“, Subotica, 1989; Ogranak Matice hrvatske u Subotici, 1995; Hrvatski kulturni centar *Srijem – Hrvatski dom Srijemska Mitrovica*, 1997; Hrvatsko akademsko društvo, 1998; Pučka kasina 1878, osnovana 1998; Hrvatsko-bunjevačko kulturno-umjetničko društvo „Lemeš“ u Svetozaru Miletiću, 1999. *Popis udruga dostupan je na mrežnoj stranici Zavoda za kulturu vojođanskih Hrvata: <https://www.zkvh.org.rs/kulturna-scena> (pristupljeno: 15. 5. 2025.).*

poštivanju običaja, autoriteta i institucija, generira kolektivnu stabilnost, ali i otpor prema procesima modernizacije, subjektivizacije i kulturnog pluralizma. U tom ključu, pojedinac nije oblikovan kao nositelj autonomnog identiteta, već kao produžetak kolektivnih normi, čime se njegovo djelovanje ograničava na okvir prihvatljivog, naslijeđenog i institucionalno sankcioniranog (Vujčić, 2001: 93–94).

Kulturni prikaz, odnosno režimi reprezentacije kroz koje interpretiramo sebe i druge, obuhvaćaju jezik, umjetnost, običaje, medije, društveno-humanističke znanosti, povijesne narative i druge forme izraza koje djeluju unutar simboličkog poretka značenja. Prema Stuartu Hallu (1997), identitet ne proizlazi iz esencijalne unutarnje suštine, već iz pozicioniranja unutar diskurzivnih formi koje oblikuju uvjete pod kojima postajemo prepoznatljivi – kako sebi, tako i drugima. U tom smislu, nacionalni – pa i manjinski etnički – identitet ne funkcionira kao stabilna, povijesna činjenica, već kao kolektivna fikcija pregovaranja, koja se artikulira kroz povratne petlje interpretacije, simboličke investicije i režima legitimiteta.

Unutar toga okvira, pojedinci nisu tek pasivni nositelji identiteta, već aktivni producenti i redistributeri kulturnih značenja, čiji se subjektiviteti formiraju kroz interakciju s jezičnim, institucionalnim i afektivnim infrastrukturama zajednice. Oni su ujedno odašiljači, kritičari i pregovarači između naslijeđenog i projekcijskog: između onoga što zajednica jest i onoga što želi postati. Na prijelazu tisućljeća, položaj Hrvata u Vojvodini bio je višestruko otežan, kako izvana, u pogledu političko-pravnog i kulturnog priznavanja i institucionalne izgradnje, tako i iznutra, kroz nepostojanje jedinstvene infrastrukture i fragmentiranu artikulaciju identiteta. Zajednica se, s jedne strane, morala konstituirati kao zasebna i legitimna nacionalna jedinica među drugim autohtonim i većinski strukturiranim narodima, često unutar kulturnih matrica koje su joj bile prebliske da bi bile jasno diferencirane, a ipak dovoljno dominantne da bi je potisnule u simboličku mimikriju. Asimilacijski pritisci, dijalektička nevidljivost i jezična preklapanja činili su i čine do danas proces samoprepoznavanja kompleksnim, povremeno i kontradiktornim. S druge strane, unutarnja dinamika zajednice dodatno je destabilizirana kolektivnim traumama recentne povijesti – od političkih posljedica Hrvatskog proljeća i nacionalnih progona 1990-ih, do dugotrajnog i kontinuiranog odljeva mlade inteligencije u Republiku Hrvatsku, čime se ne gubi samo brojnost, već i kognitivni, organizacijski i kulturni kapacitet za artikulaciju vizije budućnosti. Gubitkom mladih kadrova – nositelja potencijalne modernizacije i profesionalizacije – zajednica se ne suočava samo s demografskim padom, nego i s epistemološkim osiromašenjem. Bez produkcije vlastitih kulturnih i intelektualnih narativa, svaki pokušaj reprezentacije ostaje zatvoren u prošlost ili prepušten tuđem glasu.

KULTURA IZMEĐU POLITIKE IDENTITETA I STRATEGIJA PREŽIVLJAVANJA

Hrvatska manjinska zajednica trebala se strukturirati i pozicionirati unutar većinskog diskurzivnog aparata na temelju pravno-formalnog priznanja. Od 2002. godine i donošenja „Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina“, kojim je reguliran način ostvarivanja individualnih i kolektivnih prava koja su Ustavom ili međunarodnim ugovorima zajamčena pripadnicima nacionalnih manjina, možemo govoriti o kulturnoj autonomiji hrvatske nacionalne zajednice u Srbiji, odnosno, Vojvodini. Iste godine 2002. osnovano je Hrvatsko nacionalno vijeće (HNV) koje ima javna ovlaštenja za sudjelovanje u odlučivanju i samostalnom odlučivanju o pojedinim pitanjima iz četiri oblasti unutar vlastite etničke skupine – o jeziku, obrazovanju, kulturi i medijima. Područje kulture bilo je i ostalo najrazvijenije, najpluralnije i najzastupljenije te je posjedovalo svojevrsne infrastrukturne i kadrovske kapacitete.

Kulturna praksa manjinske zajednice, poglavito hrvatske u Vojvodini, mora se sagledati kao višeslojna borba za simbolički prostor, legitimitet i samoodržanje. Taj prostor se ne definira samo fizičkom infrastrukturom, već diskurzivnim i normativnim režimima u kojima zajednica postaje čitljiva kao kulturni subjekt. U tom smislu, iznimno je važna „Strategije razvoja kulture Hrvata u Republici Srbiji“ kao prvi strateški dokument HNV-a, izrađena za razdoblje od 2017. do 2021. godine.⁷ Taj strateški dokument sadržajno je korektan, s jasno prepoznatim temama i realnim opisom stanja, ali formalno i strukturno ne odgovara suvremenim standardima strateškog planiranja. Njegova najveća snaga leži u deskriptivnoj jasnoći, ali najveća slabost je izostanak operativnog, mjerljivog i evaluacijskog aparata – bez kojeg strateški dokumenti gube na provedivoj snazi i odgovornosti.

Postojanje „Strategije razvoja kulture Hrvata u Republici Srbiji“ nedvojbeno svjedoči o kapacitetu zajednice za samosvjesno, sistematsko i dugoročno promišljanje vlastitog kulturnog razvoja. Kao programski dokument HNV-a, „Strategija“ istupa kao simbolički kapital zrelosti zajednice, jer artikulira viziju, prioritete i zadatke za razvoj kulturne autonomije. Modernost inicira posezanje za budućnošću i izvođenje strategija kao aktivnog upravljanja društvenim i osobnim napretkom, s tim da postojanje strategije, kao dokumenta, ne jamči automatski provedbenu efikasnost. S pravom možemo postaviti pitanje vremenskog vakuuma, jer je prva kulturna strategija do sada i jedina. Nakon 2021. slijedi praznina u planiranju, samorefleksiji i anticipaciji kulturnih potreba, što traje do danas, čime se ide korak unazad – u reaktivni okvir iz proaktivnih kulturnih politika. Drugim riječima, izostanak novog strateškog dokumenta nakon 2021. godine dodatno potvrđuje institucionalnu inerciju.

Uočava se diskrepancija između zacrtanih ciljeva i konkretnih institucionalnih iskoraka, posebice s naznačenim protekom vremena. Iako „Strategija“ jasno identificira manjak programskih sadržaja vezanih uz hrvatsku kulturu unutar javnih kulturnih i znanstvenih institucija prebivališne države, čiji se popis od nacionalnog značaja iz godine u godinu proširuje (knjižnice, kazališta, muzeji, galerije, arhivi, kulturni centri, zavodi za zaštitu kulturnoga nasljeđa...), izostaje sustavno praćenje kulturnih sadržaja u navedenim ustanovama, povezivanje i produciranje sadržaja relevantnih za hrvatsku zajednicu u Vojvodini.

„Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina“ predviđa mogućnost da nacionalno vijeće samostalno ili zajedno s Republikom, autonomnom pokrajinom, jedinicom lokalne samouprave ili drugim pravnim licem u skladu sa zakonom osniva ustanove kulture radi očuvanja, unapređenja i razvoja kulturne posebnosti i očuvanja nacionalnog identiteta nacionalne manjine te da ispunjava prava i provjerava obveze osnivača. Modernost teži memorijsku zalihu društva uspostaviti socijalno „objektivno“, s pomoću ustanova poput škola, arhiva, knjižnica, muzeja, zbirki, galerija itd. (Rogić, 2014: 138). Prvi je cilj te težnje postići opću pristupačnost i vidljivost te adresirati druge članove društva, množiti poticaje i nadahnuća, pozivati na djelovanje s dubljim tragovima autonomije. Od 2009. godine, kada su Autonomna pokrajina Vojvodina i HNV osnovali Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, nije došlo do osnivanja nijednog javnog kulturnog prostora s hrvatskim predznakom. Iako postoji profesionalna institucija (ZKVH) te niz udruga i pojedinaca koji djeluju s entuzijazmom, nedostaje koncentracija umjetničkog, intelektualnog i organizacijskog potencijala koji bi mogao stvarati viškove, u značenju u kojem piše Ivan Rogić (2014), te nositi procese profesionalizacije, modernizacije i unapređenja kulturnih praksi. Postojeće manjinske institucije, iako važni simbolički resursi, često djeluju reaktivno umjesto strateški, bez profesionalnog koda, jasnih modela razvoja, kulturnog menadžmenta i produkcijskih mehanizama – time svaki napor ostaje fragmentiran i ranjiv.

---

⁷ Dokument je dostupan na službenoj internetskoj stranici Hrvatskoga nacionalnog vijeća: <https://hmv.org.rs/dokumenti/akti-hmv-a/1/> (pristupljeno: 17. 5. 2025.). Za isto razdoblje izrađena je „Strategija obrazovanja na hrvatskome jeziku u Republici Srbiji“.

O snaživanje unutarnjih kapaciteta zajednice za kulturnu profesionalizaciju ključno je za izlazak iz okvira kulturnog amaterizma i za postizanje dugoročne održivosti. Profesionalizacija ne podrazumijeva isključivo tehničku ili financijsku stabilnost, već uključuje razvoj ljudskog kapitala, jačanje institucionalne infrastrukture, umrežavanje s relevantnim akterima te sustavno komuniciranje kulturnih vrijednosti. Pritom se posebna važnost pridaje edukaciji mladih kadrova i njihovom zadržavanju unutar zajednice, formiranju stručnih timova u postojećim institucijama, kao i otvaranju prostora za nove produkcijske prakse kroz kulturni menadžment i intersektorsku suradnju. Bez ulaganja u profesionalne nositelje kulturnih sadržaja – umjetnike, kustose, istraživače, producente – kao i bez jasno definiranih razvojnih ciljeva postojećih institucija, svaki strateški dokument ostaje neostvaren potencijal. Profesionalizacija stoga nije dodatna vrijednost, već temelj simboličke relevantnosti i javne prepoznatljivosti manjinske kulture.

KOLEKTIVNA KOREOGRAFIJA I KULTURNA DIJASPORA

Dvije su uporedne kulturne prakse: one kojima se s jedne strane oblikuje i uređuje način *upravljanja* pojedinim sastavnicama kulture te one kojima se oblikuje i određuje praksa kulturnog *ponavljanja* pojedinih sastavnica memorijske zalihe (Rogić, 2014: 130). Razvidno je zaključiti kako se prvim praksama utječe na osnaživanje autonomije s naglaskom na doprinos i tvorbene sposobnosti subjekta, dok se drugima ustaljuju predlošci tradicije, bivajući istodobno i proizvodom i čuvarom kulturnog ponavljanja. Modernost smjera k prvim kulturnim praksama, kojima se pred društvenu zbilju stavlja dalekosežni zahtjev, prijelaz iz neslobode u slobodu, odnosno, kultiviranje zbilje.

Prva obuhvatna istraživanja hrvatske kulturne scene poduzeo je Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata tijekom 2009. i 2010. godine, a među najistaknutijim poznavateljima kulturne scene Hrvata u Vojvodini ističu se Tomislav Žigmanov i Katarina Čeliković.⁸ Potporu u djelovanju 50-ak aktivnih udruga kulture s preko 500 kulturnih manifestacija godišnje kroz natječaje i sufinanciranje odabranih programa pružaju sve razine vlasti u Republike Srbiji te Republika Hrvatska, a posebno ističemo sredstva iz europskih fondova kojima se osigurava „višak“ sredstava neophodan za kulturnu autonomiju. Također, HNV kao krovna institucija financijski podržava amaterizam i razvijanje profesionalizma u kulturnim praksama.⁹ Programi udruga počivaju na folklornom narativu i kolektivnoj reprezentaciji s rijetkim primjerima iskoraka koje nose pojedinci. Dijagnostički bi bilo poželjno, ali za ovaj rad preopširno, obraditi kulturne prakse koje operiraju između normativnih okvira „naslijeđenog“ i „anticipiranog“.¹⁰ U razumijevanju jednog minoritarnog habitusa ne smije se ispustiti iz vida svakodnevno razapinje između onoga što mora čuvati i onoga što želi postati. Promatrajući kulturu ne kao fiksni skup normi, već kao fluidnu koreografiju identiteta, sjećanja i želje, potrebno je osvi-

⁸ Prema istraživanju Katarine Čeliković (2010) kulturna scena Hrvata u Vojvodini uglavnom je manifestativnog karaktera i folklorno-tradicijskih sadržaja, svoj najvidljiviji segment ima u 30-tak mjesnih udruga kulture. Udruge su najčešće bez svoga vlastitog prostora za rad, uz izražene probleme financiranja te uz manjak kadrovskih kapaciteta. Detektiran je izostanak planiranja i koordinacije kulturnih aktivnosti, slaba povezanost i komunikacija, te vidljivost u medijima.

⁹ Uvidom u dokumenta HNV-a uočava se značajno povećavana sredstva dobivenih iz Republike Hrvatske od 2024. godine, koja se opredjeljuju i za rad hrvatskih kulturnih udruga. Također, iste godine sredstva su dodjeljena bez javnoga poziva i natječaja, kao i bez usvojenoga pravilnika i kriterija bodovanja udruga.

¹⁰ Kadrovski deficit unutar hrvatske zajednice u Vojvodini ne ogleda se samo u kvantitativnom smislu, već i u kvaliteti kulturne produkcije. Dominantna orijentacija prema sigurnim, repetitivnim formama folklorne izvedbe rezultira zatvorenošću prema estetskim inovacijama i suvremenim interpretacijama tradicije. Pokušaji stilizacije i modernizacije, osobito u okviru tamburaške glazbe, tradicijskog pjevanja i folklornih skupina, zasad su iznimno rijetki, ostaju marginalni i bez šireg učinka na kulturnu scenu zajednice. Kulturni sadržaji su najvećim dijelom ustaljene reprodukcije postojeće tradicijske kulture.

jetliti kako manjinska zajednica artikulira vlastitu prisutnost unutar hegemonijskog okvira većinske kulture, dok istovremeno pregovara o legitimnosti vlastite razlike. Tradicija se ne doživljava isključivo kao baština, već i kao emocionalna infrastruktura zajedništva – ali i kao moguće opterećenje koje ne ostavlja prostor za disonancu.

Stoga, pozornost ćemo zadržati na manifestacijama koje je HNV proglasio od posebnog značaja za očuvanje i razvijanje nacionalnog identiteta. Od pokrajinskoga značaja proglašene su 3 manifestacije: Dužijanca – Dužionica (od 1911.), obiteljska i crkvena manifestacija od 1993. godine u organizaciji HKC „Bunjevačko kolo“, a od 2014. Udruge bunjevačkih Hrvata „*Dužijanca*“; Dani Balinta Vujkova (od 2002.) u organizaciji Hrvatske čitaonice; te „Šokci i baština“ (od 2013.) kao zajednička manifestacija šokačkih udruga u Bačkoj. Od regionalnog značaja proglašena je manifestacija „Srijemci Srijemu“ (od 2013.) kao zajednička manifestacija hrvatskih srijemskih udruga (Strategija, 2017: 4). U planskim dokumentima HNV-a pratimo da je popisu dodana još i manifestacija Festival kulturne baštine „Bunjevci bez granica“ (od 2016.) koje organiziraju naizmjenično udruge bunjevačkih Hrvata iz Srbije i Mađarske.¹¹

Sve navedene manifestacije, izuzev Dana hrvatske knjige i riječi su folklornog karaktera, dok je kod Dužijance snažno izražen vjerski karakter manifestacije kao zahvale Bogu za žetvu. Temelje se na tradicionalizmu i amaterizmu, odlikuje ih repetitivnost, okoštalošću forme i kolektivitet. Zanimljiva je poveznica Dana hrvatske knjige i riječi sa skupljačem narodnih pripovijedaka Balintom Vujkovim, kao poveznica k tradicijskom, ali u svojoj realizaciji manifestacija je pluralna i osuvremenjena te se približava Bhabhinom konceptu „kulturnog hibrida“ – obuhvaća znanstveni skup s književnim i knjižničarskim temama, obrazovne programe za učenike, predstave, književne promocije, multimedijalnu večer, valorizaciju i dodjelu nagrada na polju književnosti i znanosti te nagradu za životno djelo na području književnosti.¹²

Simptomatično je naglašavanje subetničkih i regionalnih oznaka (Šokci, Bunjevci, Srijemci) u nazivima manifestacija što svjedoči o neizgrađenosti nacionalne zajednice u suvremenom smislu riječi. Ta raznolikost, premda svjedoči o bogatstvu kulturnih izraza, ujedno ukazuje na fragmentaciju unutar zajednice i teškoće u konstrukciji nacionalnog identiteta. Takav interni mozaik partikularizma može biti interpretiran kao pozicija „kulturne dijaspore“ (Hall, 1994: 392–403) – kao stalno pregovaranje između lokalnih pripadnosti i nadređene nacionalne identifikacije. Višestruka pripadnost onemogućava stabilnu artikulaciju nacionalnog kulturnog glasa.

Doseg reprezentacije nemanifestativnih kulturnih praksi – poput knjiga, znanstvenih publikacija, nosača zvuka i drugih oblika intelektualne produkcije – osim što nije dovoljno podržan u ovom kontekstu, ostaje izuzetno ograničen. Njihova dostupnost, vidljivost i integracija u širi društveni kontekst, kako na manjinskoj kulturnoj sceni, tako i unutar kulturnog prostora prebivališne i matične države, slaba je i rijetko sustavno podržana. S druge strane, u uvjetima nedostatka izvođačke izvrsnosti i stvaralačke smjelosti, na manifestacijama od značaja, prevladavajuće oslanjanje na tradi-

---

¹¹ Izvješće i plan rada HNV-a dostupni su vijećnicima, među kojima je i autorica ovoga rada.

¹² Društveno-humanistički znanstveni naponi unutar hrvatske zajednice – kako u institucionalnim okvirima tako i kroz djelovanje udruga – imaju ključnu ulogu u refleksiji i samorefleksiji kolektivnih i individualnih identiteta. Za razliku od manifestativnih kulturnih priredbi, kojima pripadaju četiri od pet navedenih manifestacija od posebnog značaja, a čiji se domet često mjeri brojem publike ili medijskom vidljivošću, djelovanje u području znanosti i književnosti temelji se na složenijim oblicima recepcije, koje je teže kvantificirati, ali ne i manje važno. Književnost, kao specifična vrsta umjetničke prakse, ne djeluje samo deskriptivno, već ima i formativnu ulogu – ona je oblik neizravne pedagogije koja doprinosi artikulaciji identiteta, tematski ga oblikuje i prenosi kroz simboličke obrasce, bez mogućnosti da se njezini utjecaji jednostavno izmjere.

cijske folklorne forme rezultira zatvaranjem kulturnog pejzaža u prostor simboličke konzervacije. Takav pejzaž ne otvara prostor za kreativnu elaboraciju identiteta, već ga svodi na folklornu reziduu – reprezentaciju prošlosti koja se ponavlja, ali ne transformira. U tom svjetlu otvara se važno pitanje: proizvodi li se kulturni identitet primarno radi potvrde unutar zajednice, zbog potrebe za vanjskom validacijom, ili kao čin samopotvrde? I još važnije – kome su te prakse zapravo upućene i tko ih doista čita, sluša, gleda ili priznaje?

IZMEĐU PRISUSTVA I NEČUJNOSTI U JAVNOM PROSTORU

Vrlo važan čimbenik na čijoj se javno promoviranoj agenda nalaze pitanja razvoja kulture hrvatske manjinske zajednice te strategijskog rada na ostvarivanju ciljeva participacije u kulturnim ustanovama i institucijama čiji su osnivači tijela državne uprave, poput galerija, kazališta, knjižnica, arhiva, muzeja, je Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV). Dakako, riječ je o izvankulturnim čimbenicima političke moći. Različiti su načini i uvjeti pod kojima manjinski subjekt može postati čitljiv, artikuliran i politički validan, a put ostvarivanja manjinskih prava, koja uživaju i drugi nacionalni subjekti, jedan je od izraženijih aspekata političkog narativa te stranke. DSHV se zalaže ne samo za političkim priznanjem i za ostvarenje manjinskih prava, nego je kao inicijator sinergijski djelovao s drugim političkim i kulturnim manjinskim institucijama na unapređenju statusnog i poboljšanju financijskog položaja hrvatske zajednice u Republici Srbiji. Participacija i reprezentacija u istim ili sličnim uvjetima koje imaju i druge manjinske zajednice u Republici Srbiji, odnosno Vojvodini, dio je ne samo politika priznanja, nego i dio strategija vidljivosti, profesionalizacije i institucionalizacije umjetničkog i kulturnog rada hrvatske zajednice uz funkcioniranje unutar postojećih logističkih, tehničkih i administrativnih kulturnih institucija i ustanova koje, prema Pierru Bourdieuu teže funkcioniranju kao simbolički društveni prostor. Navesti ćemo dva primjera u Subotici, kao gradu u kom se nalazi centar hrvatske političke i kulturne autonomije, koji zorno ilustriraju nezavidnu poziciju u zoni prepoznavanja i (ne)priznanja.

Prvi primjer se odnosi na Gradsku knjižnicu Subotica koja osim što usluge pruža na službenim jezicima grada – srpskom, mađarskom i hrvatskom¹³ – od drugog desetljeća XI. stoljeća ima fizički i katalogizacijski odvojeni knjižni fond na hrvatskom jeziku te zaposlenike zadužene za programe na hrvatskom jeziku, poput književnih večeri, dječjih radionica, nabave knjiga, ostvarivanja suradnje s drugim ustanovama u Republici Hrvatskoj i hrvatskim udrugama.¹⁴ Međutim, prostor konstantne borbe nalazimo ne samo u realnosti, nego i na formalno-pravnom polju. Naime, publikacije su katalogizirane s oznakom hrvatskog jezika, fizički su odvojene u zasebni dio na Dječjem odjelu, ali ne i na Posudbenom odjelu za odrasle, Znanstvenom i Zavičajnom odjelu. Mogućnost otkupa knjiga nije adekvatno riješena ni u Republici Srbiji, ni u Republici Hrvatskoj. S druge strane, unutarnji dokumenti višestruko su mijenjani te su tako u Sistematizaciji poslova postojala radna mjesta koja su podrazumijevala rad na hrvatskom jeziku i u knjižnom fondu na hrvatskom jeziku, ali su izbrisana uz napomenu poznavanja jezika sredine.

Godine 2009. knjižnicu je imalo 12 hrvatskih udruga, 8 u vlastitom prostoru, dok je 5 udruga smatralo svoj knjižni fond sređenim (Čeliković, 2010: 212). Kvalitativno se među njima isticala Knjižnica i čita-

¹³ Od 2021. godine bunjevački jezik je proglašen četvrtim službenim jezikom Subotice. Naziv ustanove je četverojezičan, ali na mrežnim stranicama i dalje stoji neizmjenjen podatak da se usluge u Knjižnici pružaju na trima jezicima.

¹⁴ Broj uposlenika na hrvatskom jeziku varirao je do 4 tijekom prethodnih desetljeća. Autorica ovoga rada bila je zaposlenica u Gradskoj knjižnici Subotica te je imala neposredno iskustvo u organiziranju rada i uvid u organizaciju poslova i dokumentaciju ustanove.

onica „Ilija Okrugić“, Zemun, otvorena 2004. godine u okviru prostorija župnog doma Uznesenja Blažene Djevice Marije koja je imala svoj posudbeni sustav i građa je bila katalogizirana. Iz bogate i razvijene kulturne knjižničarske prakse u hrvatskoj zajednici, razvio se potencijal i potreba ne samo za ulaskom u gradsku kulturnu ustanovu, nego i za stvaranjem vlastitih manjinskih sustava. U udrugama i dalje postoji razvijen senzibilitet za knjižničarstvo i čuvanje hrvatskih knjiga. Treba istaknuti Katoličko društvo „Ivan Antunović“ koje skrbi o Bunjevačko-šokačkoj knjižnici „Ivan Kujundžić“ prvotno osnovanoj 1946. godine, ponovno otvorenoj 1996., a javno registriranoj 2018. godine. Također, ista udruga ima višegodišnji kapitalni projekt uređenja knjižnice, a u ožujku 2025. godine pokrenula je i digitalnu knjižnicu „Bachiensiana“. Rad udruga doseže profesionalne standarde u svojim elementima, a ZKVH 2015. godine osnovao je Zavičajnu knjižnici *Biblioteca Croatica* te aktivno radi na digitaliziranju baštine (knjige, časopisi, topoteka, arhivska građa).

Kazalište u Subotici – osnovano 1945. godine kao Hrvatsko narodno kazalište, a do danas bez institucionalnog i profesionalnog statusa¹⁵ – predstavlja drugi, paradigmatički primjer participacije hrvatske zajednice u postojećim institucionalnim okvirima društvene i kulturne infrastrukture. Od rekonstrukcije kazališne zgrade u Subotici, započete 2003. godine, ideja o obnovi Drame na hrvatskom jeziku povremeno se pojavljuje u medijskom prostoru i političkom diskursu. Dvije inicijative za obnovu hrvatske dramske scene, pokrenute s razmakom od deset godina unutar hrvatske zajednice,¹⁶ ostale su bez realizacije – što ukazuje na strukturnu indiferenciju, kako države, tako i same zajednice. Razvojni put ilustrira ono što Charles Taylor (1994: 33–69) naziva „neuspjehom priznanja“ – ne samo kao izostanak institucionalne podrške, već kao duboko strukturiran oblik kulturnog isključenja. Njemački filozof Axel Honneth (1995) ističe da je priznanje temeljni društveni imperativ, bez kojeg zajednica ne može ostvariti svoj puni kulturni i politički subjektivitet. Odsustvo institucionalne Drame na hrvatskom jeziku nije puka birokratska zaboravljenost – to je namjerna amputacija kulturne subjektivnosti, duboko strukturirani oblik simboličkog nasilja koje sustavno isključuje manjinsku zajednicu iz polja estetske artikulacije. Taj politički simptom dokaz je kako manjinska kultura, i kad progovori, ostaje nečujna u hegemonijskom aparatu čitljivosti. Teatar hrvatske zajednice ostaje zatočen između nostalgije i prešutnosti – prisutan u tragovima, ali odsutan kao projekt kulturne budućnosti.

Premda se teatar kao vrlo specifična, interdisciplinarno zahtjevna, ali živa kulturna praksa održava unutar desetak hrvatskih udruga, on je sveden na amaterizam bez strukturne potpore, ukrupljenja ili valorizacije kroz smotre i sustavne programe (Baštovanović, 2023: 235–279). U ovom radu zadržat ćemo se na primjeru Hrvatskog kulturnog centra „Bunjevačko kolo“ u Subotici koji na osobito zanimljiv način oslikava napetost dramaturgije pripadanja.

Centar njeguje vlastite dramske produkcije u okviru dječje i čak dvije dramske sekcije za odrasle, uključujući predstave na hrvatskom jeziku i mjesnom dijalektu, čime aktivno doprinosi očuvanju jezične raznolikosti i kulturne specifičnosti. Možemo govoriti o ispunjenom preduvjetu profesionalizacije, odnosno, stvaranju viškova „tvorbene“ prezentacije koja je kritički visoko valorizirana u

---

¹⁵ Osvrnut ćemo se kratko na povijest Narodnog kazališta koje je osnovano kao Hrvatsko narodno kazalište. Radi lakšeg funkcioniranja 1951. godine spojeno je s Mađarskim narodnim kazalištem u Subotici, a Drama na hrvatskom jeziku preimenovana je 1958. godine u Dramu na srpsko-hrvatskom jeziku. Ta etnička transformacija kulminira dolaskom Ljubiše Ristića i teatra Kazalište-Pozorište-Gledalište-Teatar (KPGT), kada ansambli prelaze u jedinstveni umjetnički kolektiv bez nacionalne odrednice, te se nakon jednoga desetljeća aleternativnog teatarskog organiziranja i izraza godine 1995. ustanovljuje Drama na srpskom jeziku.

¹⁶ Autorica posljednjega elaborata (*Ponovni Osnutak Drame na hrvatskom jeziku u Narodnom kazalištu u Subotici*) predstavljenom 2023. godine je autorica ovoga rada.

medijima ili posjećena.¹⁷ Predstava „Avaške godine“ po tekstu Milovana Mikovića u dramatisaciji i režiji Nevene Mlinko, a u izvedbi HKC-a „Bunjevačko kolo“ izvedena je u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku prigodom predstavljanja elaborata (*Ponovni Osnutak Drame na hrvatskome jeziku u Narodnom kazalištu u Subotici* u lipnju 2023. godine kao ilustracija osuvremenjenih kazališnih praksi hrvatske zajednice i njezinih zahtjeva.

S druge strane, u okviru kazališnog festivala komedije DRIM Festa koji Centar organizira petu godinu zaredom – a u čijoj se organizaciji uočava tendencija prikazivanja predstava na jeziku većinskog naroda¹⁸ – sam HKC ne sudjeluje izvođački, već ostaje u ulozi organizatora ili domaćina. Produkcija na vlastitom jeziku svjedoči o postojanju manjinskog kulturnog subjekta, dok s druge strane, festivalski izbori reflektiraju orijentaciju prema većinskoj ne samo estetskoj normi, nego i identitetu. Takva dvoslojnost može se interpretirati kao manifestacija onoga što Bourdieu (2011) naziva simboličkom adaptacijom – strategija manjinskih aktera da se prepoznaju u „gusto naseljenom“ kulturnom polju većinske nacije ne kroz afirmaciju vlastite razlike, nego kroz estetsko prepoznavanje već postojećih kodova. To ujedno ukazuje na ambivalentnu poziciju organizatora, koji između simboličkog priznanja i realne kulturne moći balansira kulturni kapital u uvjetima ograničenih institucionalnih resursa i političke prepoznatljivosti kroz žanrovski populizam bez propitivanja vlastitosti. Kazališne prakse, iako prisutne, povlače se pred Drugim i zbog Drugoga, preoblikujući semantičku šutljivost postava u krik izgubljenosti.

Oba navedena slučaja – Gradska knjižnica i Narodno kazalište – odvijaju se unutar simboličkog javnog prostora koji nije neutralno mjesto, već bojno polje hegemonije i reprezentacije. Javne ustanove kulture nisu tek infrastrukturne točke, već ključni proizvođači značenja, kroz koje se zajednice artikuliraju kao vidljive, čitljive i politički relevantne. U tom smislu, profesionalizacija kulturnih praksi nije tehničko, već identitetsko pitanje – bez nje, manjinski subjekt ostaje u zoni simboličke liminalnosti, zarobljen između prepoznavanja i brisanja.

Međutim, analiza ukazuje na strukturalnu nejednakost u pristupu tim simboličkim resursima. Na vanjskom planu, evidentan je izostanak političke volje kod relevantnih institucija u Republici Srbiji da omoguće ravnopravnu participaciju hrvatske zajednice u kulturnim sustavima. Dvije paralelne tendencije – pokušaji postignutog (u knjižničarstvu i baštini) te regresivni pritisci (ponišćavanje ranije uspostavljenih institucionalnih praksi i neomogućavanje njihove revitalizacije u kazalištu) – svjedoče o nesigurnom položaju zajednice koja je u stalnoj borbi za priznavanje. Kulturni prostor nije samo prostor kulturne razmjene, već prostor moći, a odsutnost javnog manjinskog kazališta ili knjižničkog sustava u punom kapacitetu postaje oblik simboličkog nasilja, kako ga je formulirao Bourdieu (1991).

Na unutarnjem planu, iako postoje inicijative, udruge i pojedinci, kapacitet zajednice ostaje fragmentiran, nedovoljno mobiliziran, promišljan i konzistentan. S pravom možemo postaviti pitanje o strateškim smjernicama, podržavanju i koordiniranju kulturne scene, doprinosima identifikaciji manjinskog identiteta te otklanjanju zamki getoizacije i asimilacije u dominantnu kulturu. Kulturni akteri – umjetnici, autori, intelektualci – nisu dovoljno institucionalno podržani ni međusobno umreženi

---

¹⁷ O predstavama se mogu pratiti novinski tekstovi i kritike u: *Hrvatskoj riječi*, *Subotičkim novinama*, *Klasju naših ravni*, *Kužišu*.

¹⁸ Tako je ove godine organiziran V. Međunarodni festival amaterskog dramskog stvaralaštva DRIM Fest HKC-a „Bunjevačko kolo“ na kom su nastupile samo predstave na srpskome jeziku: „Ženidba i udadba“ SKC „Stevan Sremac“ i KC „Miroslav Antić“ iz Sente, predstava „Tvrđica“ Pozorišta Castellum iz Kostolca, predstava „Krađa svađa itd.“ Kulturnog centra Bačka Palanka te „Bubu u uhu“ OAP-a „Branislav Nušić“ iz Malog Crnića. Ta manifestacija se odvija pod pokroviteljstvom: Hrvatskog nacionalnog vijeća, Srednjinišnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske, Ministarstva regionalnog razvoja i fondova europske unije Republike Hrvatske i Kabineta ministra bez portfelja zaduženog za pomirenje, regionalnu suradnju i društvenu stabilnost Republike Srbije.

da bi oblikovali koherentan kulturni pokret. Postojeće profesionalne institucije, kao i udruge, pokazuju posvećenost i entuzijazam, ali nedostaje programska hrabrost ili mehanizmi institucionalnog razvoja koji bi omogućili prijelaz iz kulturnog amaterizma u profesionalizirani sektor.

ZAKLJUČNE MISLI: KULTURNA AUTONOMIJA KAO SVAKODNEVNI NAPOR

Analitička putanja ovoga rada uspostavljena je na pretpostavci da kultura ne egzistira kao zatečeni repertoar simbola, običaja i ritualnih formi, već kao dinamički konfiguriran prostor proizvodnje značenja u kojem se normativni režimi reprezentacije presijecaju s afektivnim, diskurzivnim i političkim kodovima zajednice. Na tom tragu, hrvatska zajednica u Vojvodini nije interpretirana kao homogena, esencijalistički određena kolektivna entitetska cjelina, već kao kompleksna formacija simboličkog manevriranja unutar hegemonijskog semantičkog polja. Kultura se ovdje pokazuje ne kao pasivna refleksija identiteta, već kao aktivni proces subjektivizacije, u kojem liminalna pozicija postaje ne samo indikativna za strukturnu poziciju manjine, već i konstitutivna za razumijevanje same prirode identitetskih artikulacija.

Rezultati istraživačkog rada ukazuju na višeslojnu tenziju između institucionalno omogućene kulturne infrastrukture i realnih uvjeta njezine izvedbe, gdje profesionalizacija ne označava samo tehnički napredak, već duboku ontološku pretpostavku kulturne čitljivosti. Bez jasno profiliranih produkcijskih mehanizama, kulturnog menadžmenta i epistemološke samosvijesti, svaki oblik kulturnog izražavanja ostaje reduciran na polje simboličke dekoracije, bez stvarne sposobnosti da intervenira u semantičke tokove dominantne društvene matrice. Kultura, u tom smislu, postaje polje ponavljanja umjesto prostor elaboracije, a subjekt manjine ostaje taoc reprezentacijskih režima koji mu dopuštaju da se pokaže samo kao folklorni artefakt, ali ne i kao suveren epistemološki akter.

Kada se teorijski aparat postavi u dijalog s empirijskom situacijom hrvatske zajednice u Vojvodini, postaje jasno da liminalnost ne označava puku prijelaznost između tradicionalnog i modernog, već duboku egzistencijalnu zonu nepouzdanosti, u kojoj se subjekt neprestano mora pregovarati, prevoditi i resemantizirati. Upravo ta liminalna konfiguracija – koju određuje odsustvo institucionalne potpore, deficit kulturne strategije i simbolička nevidljivost u javnom prostoru – čini hrvatsku zajednicu paradigmatiskim primjerom postkolonijalne pozicije unutar državnog okvira koji priznanje nudi samo pod uvjetom normativne asimilacije. Kulturni identitet u takvom režimu ne postoji kao autonomna forma, već kao funkcija prepoznatljivosti definirana od Drugoga, gdje svaka estetska ili institucionalna artikulacija mora biti prevedena u kodove većinske identifikacije da bi uopće bila prepoznata.

Izostanak operativnih kulturnih politika nakon 2021. godine, nepostojanje razvijenije institucionalne infrastrukture u oblasti kulture i ograničena prisutnost hrvatskog jezika i sadržaja unutar javnih kulturnih ustanova, svjedoče o ne samo logističkoj, već i epistemološkoj krizi reprezentacije. Kulturna autonomija, u tom kontekstu, nije samo pitanje organizacijske efikasnosti ili političkog lobiranja, već pitanje ontološkog statusa manjinske egzistencije: hoće li ona ostati reducirana na koreografiju etničke simbolike ili će uspjeti uspostaviti kapacitete za kritičku produkciju značenja koja nadilazi folklornu dekorativnost. Bez aktivne mobilizacije resursa, generacijskog prijenosa znanja i otvaranja prostora za kulturnu eksperimentaciju, svaki oblik strategijskog planiranja ostat će tek simulakrum emancipacijske politike, bez stvarne mogućnosti transformacije postojećih dispozitiva moći.

Zaključno, kulturna praksa Hrvata u Vojvodini, ukoliko želi prerasti stanje reproduktivne pasivnosti i ući u fazu stvarne kulturne suverenosti, mora afirmirati profesionalizaciju kao političko pitanje – ne samo u smislu tehničke kompetentnosti, već kao zahtjev za redefinicijom simboličke topografije

u kojoj manjina prestaje biti šifrirana kroz kodove Drugosti i stječe mogućnost da postane samorefleksivni subjekt značenja. Borba za kulturni prostor nije sekundarna u odnosu na politička prava, već je njihova simbolička matrica – jer bez prava da se artikulira vlastita epistemologija, pripadnost ostaje upisana kao rana, a ne kao prostor mogućnosti. Kulturna liminalnost, daleko od toga da označava slabost, pokazuje se kao ključna heuristička figura za razumijevanje suvremenih oblika političke (ne)vidljivosti, i kao takva zahtijeva ne samo znanstvenu pažnju, već i solidarno-angažiranu intervenciju u same uvjete čitljivosti kulturnog subjekta.

THE DRAMATURGY OF BELONGING: CULTURAL DIALECTICS OF THE TRADITIONAL AND THE CONTEMPORARY IN A MINORITARIAN HABITUS

ABSTRACT

This paper explores the cultural dynamics of the Croatian minority community in Vojvodina – a community situated at the intersection of preserving symbolic continuity and navigating the increasing transformations of contemporary life – through the analytical framework of cultural liminality, discursive representation, and institutional visibility. By combining poststructuralist theory with empirical insights, the study examines how minority cultural identity is constituted under conditions of hegemonic exclusion, normative tensions, and institutional voids. Special attention is given to the role of cultural institutions (theatre, libraries), strategic documents (such as the HNV Strategy and the DSHV agenda), and significant cultural manifestations as sites of both identity articulation and preservation. The paper argues that the cultural practice of the Croatian community oscillates between visibility and symbolic marginalization, and that without professionalization and political articulation, it remains trapped within representational regimes that constrain its emancipatory potential.

Keywords: culture, tradition, Croats in Vojvodina, cultural autonomy, identity.

Literatura

- Barry, B. (2006). *Kultura i jednakost: Egalitarna kritika multikulturalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Baštovanović, D. (2018). *Multikulturalni okvir za očuvanje identiteta hrvatske nacionalne manjine u Republici Srbiji u procesu EU integracija Srbije – kontinuirana kolizija integracije i getoizacije*, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata*, 10: 161–202.
- Baštovanović, N. (2023). *Analiza kazališnih praksi Hrvata u Srbiji za posljednje desetljeće*, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 14: 235–279.
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London&New York: Routledge.
- Bourdieu, P. (2011). *Distinkcija: društvena kritika suđenja*. Zagreb: Izdanja Antibarbus.
- Čeliković, K. (2010). *Kulturna scena Hrvata u Vojvodini – osnovni podaci o institucijama i vrsti kulturnih praksa*, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata*, 2: 209–222.

- Derrida, J. (1976). *O gramatologiji*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Dulić, J. (2014). *Korelati nacionalnog samopoštovanja vojvođanskih Hrvata*, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja* Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, 6: 315–333.
- Dulić, J. i Šram, Z. (2012). *Političko-ideološke orijentacije kao komponente političke kulture bačkih Hrvata – komparacija nacionalnih skupina u Subotici*, u: Bara, M. i Vukić, A. (ur.). *Hrvati u Vojvodini: identite(i), procesi i društvene aktivnosti*. Zagreb–Subotica: Institut za migracije i narodnosti–Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.
- Dulić Bako, J. (2023). *Demografsko stanje Hrvata u Srbiji na temelju rezultata Popisa 2022. godine*, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja* Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, 15: 143–159.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon.
- Galland, O. i Lemel, Y. (2008). *Tradition vs. Modernity: The Continuing Dichotomy of Values in European Society*, *Revue française de sociologie* 49/5: 153–186.
- Geertz, C. (1998). *Tumačenje kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Goronović, G. (2010). *Antropologija Kliforda erca: kulturna teorija i interpretativna analiza kultura*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Hall, S. (2001). *Kome treba identitet?*, *Reč*, 64/10: 215–233.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- Hall, S. (1996). *The Question of Cultural Identity*, u: Hall, S. i Held, D. i Hubert, D. i Thompson, K. *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Malden: Blackwell Publishing.
- Hall, S. (1994). *Cultural Identity and Diaspora. Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*. New York: Columbia University Press.
- Honneth, A. (1995). *The Struggle for Recognition: The Social Grammar of Moral Conflicts*. Cambridge: Polity.
- Levi-Strauss, C. (2013). *Antropologija i problem modernog sveta: druga strana meseca*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Nojman, I. B. (2011). *Upotrebe drugog*. Beograd: Službeni glasnik.
- Rogić, I. (2014). *Modernost i nacionalno sjećanje*. Kultura, identite, društvo: europski realiteti. Osijek–Zagreb: Odjel za kulturologiju Sveučilista J.J. Strossmayera – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Strategija kulture Hrvata u Republici Srbiji za razdoblje 2017.–2021. (dostupno na: <https://hmv.org.rs/dokumenti/akti-hmv-a/1/>).
- Tejlor, Č. (2003). *Politika priznanja, Multikulturalizam, Ispitivanje politike priznanja*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost.
- Tepšić, G. (2012). *Nacionalni identitet i (zlo)upotreba 'drugog'*, u: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 6/8: 69–90.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine.
- Sekulić, D. (2016). *Vrijednosti u hrvatskom društvu*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Žigmanov, T. (2011). *Osvajanje slobode – Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata 2000. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo*.
- Živić, D. (2020). *Aktualne demografske odrednice i indikatori demoreproduktivne održivosti Hrvata u Vojvodini*, u: *Godišnjak za znanstvena istraživanja* Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata 12: 159–176.
- Vujčić, V. (2001). *Politička kultura demokracije*. Osijek–Zagreb–Split: Panliber.
- Mrežna stranica: <https://www.zkvh.org.rs/kulturna-scena>

